

POSLEDNJA PREŠERNOVA LAVRA

F. R. K I D R I Č

Pozivi na knjigo Ernestine Jelovškove, Prešernove hčere: Spomini na Prešerna so označeni samo z navedbo strani med oklepajema. Vsi krstni, poročni in smrtni datumi brez dokumentacije so iz matic frančiškanske župnije v Ljubljani.

Izza tistih dni, ko je umirala in umrla Prešernova ljubezen do Julije, Scheuchenstuelove neveste, je še več žensk obračalo nase pesnikovo pozornost. Toda za pesnika, ki je umel prelivati v verze samo ljubezensko nesrečo, ni mogla dobiti pomena Lavre vsaka ženska, kateri se je bližala njegova zaljubljena misel.

I

Spomladi 1837, ko sta že bila v Ljubljani internirana poljska plemiča Korytko in Horodyński, se je vršil v delavnici slikarja Langusa v reduti pred šentjakobsko cerkvijo usoden razgovor: *Langus*: „No, gospod doktor, kdaj pa se bodele Vi dali slikati? Vaš portret utegne še kedaj biti jako dragocen.“ *Prešeren*: „Kadar se oženim; sedaj pa še nimam neveste in si jo moram šele izbrati, takó, kakšno čedno in brhko hišno; z gospicami pa ne maram imeti ničesar opraviti!“ *Crobath*: „Pa vzemi mojo kratkokrilko.“ *Langus*: „Kdo pa je to?“ *Crobath*: „No, „guvernanta“ mojega dečka. Kaj, slikar, pa še niste opazili tega dekletca?!“ (16.)

Crobathova kratkokrilka je bila Ana Jelovšek, 14letna hčerka hišnika Martina Jelovška in žene Marije, rojene Bobek (Vrhovnik, DS 1926, 250 in 251), po materi daljne Prešernove sorodnice (65). H Crobathovim za pestunjo je prišla v jeseni 1836 od Julijine matere Julijane Primic (15), ki ji je bila krstna botra ter jo je imela za svojo, dokler ni kumče svojevoljno zapustilo hiše (14). Bila je lepa (82), ognjevita in živahna brinetka (14, 29), a s prikupno zunanostjo se je družilo več nesimpatičnih lastnosti: nepremišljenost (97), naglost (97), ključovalnost (97), trma (69), odrezavost (31) in domišljavost (Lenka Prešernova 55). Pri uršulinkah 1829—34 se je naučila znamkati in plesti (15).

Poleg ljubljanske slovenščine je znala tudi dobro nemški (17). Prvi razred osnovne šole je morala ponavljati, a pozneje je izdelovala s prav dobrim uspehom. Čeprav je morda bila inteligentna (69), ji je razen lepote manjkalo vendar vse, s čimer utegne tudi preprosta ženska osrečiti genialnega moža: fine naravnosti v zvezi s tisto bistrovidnostjo, ki obvaruje tudi manj izobraženo žensko, da ne preseneča z banalnimi vprašanji in namigavanji; sposobnosti, da si stopoma osvaja višjo kulturo; višje vedoželnosti, in to zlasti iz področij, o katerih ljubljani mož mnogo razmišlja (69, 89, 98, 101); zavesti, da se mora neizobražena prijateljica z vsemi sredstvi dvigati k možu in ne dovoliti, da se omeji skupnost le na zahteve spolnega nagona.

Prešeren je spomladi 1837, torej v svojem 37. letu, res postal pozoren na mladoletno Crobathovo pestunjo, zlasti ko jo je maja rešil v šefovem vrtu pred Korytkovo nasilnostjo (17, 18). Ko je izvedel, da se je v jezi ločila od Primčevih, ji je začel naravnost dvoriti, toda iz razloga, ki ji ga je zamolčal: iz želje, da bi dražil Julijo (88). Dvoril ji je tudi Kastelic, a menda pod vplivom svaril gospe Crobathove pred Kastelcem je dajala prednost Prešernu (17). Toda Prešeren ni mislil resno in ko je morala Ana zaradi Prešerna okoli junija 1837 od Crobathovih oditi domov ter se je začela učiti šivati (19), se več mesecev nista niti iskala niti videla (18). Ko sta se pa pod jesen 1837 proti pričakovanju srečala (19), je v Prešernu pač zopet začela delovati želja, dražiti Julijo z upoštevanjem njene bivše služabnice (88): posrečilo se mu je ji dopovedati, „da si je vedno želel srečati jo“ in da je bil „tudi v skrbah radi nje, da ne bi zašla med slabo tovarišijo“ (19). Odslej sta se videla „bolj pogosto“ (20), čeprav je bil glavni Prešernov namen še skoraj vse leto 1838. le ta, da „draži Julijo“ (88). Saj je v šolskem letu 1837./38. postopal tudi za 13letno Karolino, hčerko advokata Ovjiča (Kronika 1934, 268).

Toda Prešeren se je zaradi Julije predolgo igral ter se proti volji resno zagledal v dekliča, ki ga je vzgajala Julijina mati „svoji hčeri za dobrega posla“ (14). Zaupanja nedolžnega 15letnega dekleta pesnik sicer še ni zlorabil (20), a priložnost je nevarna druga. Decembra 1838 jo je pregovoril, da sta šla skupaj na „božjo pot“ na Skaručno (20). „Kmalu po tisti božji poti, tako nekako okrog novega leta 1839, se je šel v mrazu in snegu ž njo sprehajati“ ter jo zavil k sebi pod svojo suknjo. Pri slovesu ji je dejal, da se je prehladil, ter skušal pripraviti usodno priliko: „Če me ne bo, vedi, da sem bolan in pridi me obiskat“ (20). Res je zbolel, a zdravnik, ki mu je puščal kri, mu „je svetoval, naj se oženi, ker prepogosto puščanje, katero rabi, preveč slabi kri“ (20). „Po tisti bolezni sta se videla vsak dan in Ana je zanosila (21), ko ji je manjkalo

še pol leta do 16. rojstnega dneva, ki je bil 6. julija 1839 (Vrhovnik, Stanovališča Prešernova, Kastelčeva in Jelovškovi, DS 1926, 250).

Dober ljubezenski psiholog bi bil utegnil v razmerju med Ano in Prešernom že v prvi dobi opaziti marsikaj nenavadnega. Zaljubljenca n. pr. nista čutila potrebe, z majhnimi darovi drug drugemu delati veselje: edino Prešernovo darilo Ani je ostal molitvenik (123), a šivilja Ana „se ni nikdar spomnila, da potrebuje Prešeren perila, nogavic itd.“ (109). Vendar so bila prva tri leta za oba srečna.

Govorila sta med sabo samo nemški, ker je Prešeren baje menil, da ljubljansko narečje, ki ga je govorila Ana, „ni slovensko“ (38, 39).

Prešeren, ki je pač čutil hvaležnost za sproščenost in prvo tako utešitev, ki se mu je ni bilo treba sramovati, je bil slep za vse njene napake. Večkrat je peljal dekleta „na izprehod daleč ven iz mesta“ (108). Prigovarjal ji je, naj mnogo čita (38), dajal ji denar za gledališče (41), često ji je pravil odlomke iz mitologije (68). Smoletu je sicer ni hotel pokazati (35), a sramoval se je ni. Pred pustom 1839 jo je peljal menda dvakrat na ples (123) ter ji dovolil, da se je po mili volji naplesala, čeprav sam ni plesal (21). Na veliki petek 1839 je prišel po njo v cerkev ter jo med mrmranjem občinstva odvedel (94). Spomladi 1839, ki je videla 29. maja tudi Julijino poroko, je prinašal pevec „Sonetnega venca“ Ani knjige o bledici in nosečnosti (21). Ko je poleti Ano, ki še vedno „ni ničesar razumela“, mati poučila o njenem stanju (21), je napravil mučno pot do matere (22) ter odslej obiskoval dekleta na njenem domu. Ko so dali sredi poletja Ano k babici na Vič, je opoldne hodil po poročila k materi, proti večeru se odpravil k dekletu (24). Ker na Viču Ana ni bila zadovoljna, ji je dal poiskati babico v mestu (26, 27). Tudi pobahati se je utegnil pesnik s svojim dekletom. Pač tej dobi pripada piker razgovor med gostilničarko Metko Podbojevo na „Griču“ pred nunsko cerkvijo in Prešernom, ki ga je začela Metka: „Z ženitvijo bodele odlašali tako dolgo, da Vas ne bode maralo niti najgrje staro babše“ (39). Le srečen ljubimec je smel odgovoriti tako, kakor je odgovoril Prešeren: „O, prijateljica, ko bi poznali moje dekle, mlajše in lepše je, kakor Vaša najmlajša hčerka“ (39), t. j. Jerica, ki je bila leto dni mlajša od Ane (Vrhovnik, Gostilne 31). V dobi Anine nosečnosti je trdil Prešeren, da se čuti srečnega, ker postane oče (22), in vse kaže, da je bil res srečen, ko se mu je porodila 15. oktobra 1839 hčerka Rezika (DS 1926, 251).

Osnovo Anine sreče je tvorilo prepričanje, da bo njena žrtev, čim bo Prešernu mogoče, nagrajena pred oltarjem. Ko jo je Crobathova gospa svarila, češ „Prešeren te ne bo vzel“, je Nani začudeno vprašala: „Kako to, da ne, obe moji sestri imata gospoda — zakaj pa ne jaz!“

(Lenka 55). V tem prepričanju je rada verjela Prešernu, ko ji je dejal: „Ženska še ni propala, če ima kako znanje, tudi žaliti je ne sme nihče zaradi tega. Nasprotno pa mora tudi ona paziti, da se ji ne more očitati, da bi jih imela več.“ (99.)

Podoba je, da je bila Ana 1839 in še nekaj mesecev upravičena, soditi tako optimistično.

Stavki, s katerimi je skušal Prešeren tolažiti poleti 1839 Ano in urediti svoje odnose do njene matere, so sicer nekoliko sumljivi, ker govori več o skrbi za otroka kakor o resni nameri, dati nezakonskemu otroku pravice zakonskega. Dekletu je govoril: „Poslej je moja častna zadeva, skrbeti zate; in poleg tega znaš tudi delati (= šivati), ker nočem, da bi se reklo, da te vzdržujem. Toda obljubi mi, enkrat za vselej, da ne storiš nikdar ničesar brez moje vednosti (92)... Sveta dolžnost je vsakega moža, skrbeti za svoje dete; zlasti še, ker se mu smili njena mladost, ne privoli nikdar, da bi šla v najdenišnico... Toliko že zasluži, česar potrebuje otrok. In dokler bode mogel delati, ne bo njegov otrok nikomur v nadlego.“ (22.) To je ponovil tudi materi, vendar pa dodal: „Ako bi bil bogat, bi pač ne bilo treba nikomur opozarjati ga na njegove dolžnosti; zato se poroči z materjo svojega deteta šele tedaj, ko mu bodo dovoljevale gmotne razmere. Če bi je pa ne mogel vzeti, ali pa, da bi se izkazala kedaj njega nevredno, tedaj tudi ne vzame nobene druge. Da je revna, je vedel že prej; torej ni nikakega zadržka zaradi tega, ker hoče biti popolnoma samostojen in povsem neodvisen od svoje žene. In ravno vsled tega se tudi ne more poročiti, dokler ne postane sam svoj gospod.“ (23.) Vse kaže, da Prešeren Ani in njeni materi 1839 ni obljubljal poroke z zavestjo, da te obljube ne izpolni, ampak da se je le previdno izražal. Bil je 1839 v svojo Nani, kakor so Ano klicali, pač tako zaljubljen, da bi se bil mogel odločiti za ženitev, če bi bil sam ali dovolj bogat ali že samostojen odvetnik. Na plačo letnih 800 gld., ki mu jih je plačeval Crobath (91), bi se bil smel z revno deklico poročiti le mož brez dolgov, ki bi vedel, da se more ženi na ljubo odreči vsem nepotrebnim izdatkom in razvadam. Ker Prešeren te zavesti pač ni imel, je vezal 1839 možnost poroke bržčas s podelitvijo advokature. Račun je bil realen: Prešeren je že dvakrat prosil za advokaturo ter spadal med starejše koncipijente; Pillerjevega mesta, ki je bilo nezasedeno že izza 1836, sicer niso razpisali, a 4. septembra 1839 je umrl advokat Eberl, in njegovo mesto so razpisali 14. marca 1840 (RDHV III, 73, 74).

Toda lepota naivnega dekliča in seksualnost genialnega umetnika nista bili dovolj krepka vez, da bi trajno mrtvičila nasprotno sile.

Menda še oktobra 1839 je napravila Ana usodno napako, da je dala Rezi-ko v rejo na kmete (28): pesnik je začel dvomiti o Anini materinski ljubezni (93) in ni več matere svojega otroka vsak dan obiskoval (28). Vsakdanji obiski so se sicer ponovili, ko je vzela novembra 1839 nezakonska mati otroka zopet k sebi (28), toda Prešeren je že postal pozoren na njene napake: ničemurnost (29), trmo, samovoljnost, tudi če je izrečno kaj drugega obljubila (92) itd. Anine slabosti so odkrivali Prešernu gotovo tudi njegovi sorodniki: pesnikove „vse sestre niso Jelovškove nič rade imele“ (Lenka 55), a njegova mati se je nanjo „tolikrat jezila“ (Lenka 25). Polagoma je moral tudi uvidevati, da je zaman ves trud, jo literarno izobraziti: čitala je menda pač rada (38), a boljše stvari brez pravega razumevanja, tako „Krst“, ob katerem je le z jokom mogla izpričati svoj odnos (68); s pripovedovanjem odlomkov iz mitologije je moral nehati, ker je to ni posebno zanimalo, češ da si „ne more zapomniti“ (68). Njegova ljubezen se je ohlajala in poznavalcem je postajalo vse očitneje, da se Ani verjetnost zakonske združitve s Prešernom vse hitreje odmika. Na Anino nesrečo se še Prešernova prvo-rojenka ni mogla popraviti ter je 16. maja 1840 umrla (DS 1926, 251).

Anina mati je morala pač nekaj zelo značilnega opaziti, da po Rezi-kini smrti ni več verjela v Prešernovo besedo o ženitvi: „neprestano je tiščala v Ano, naj pusti Prešerna, zato bi bilo najbolje, če gre iz Ljubljane“. Prešeren se je temu sicer upiral in zopet govoril, da jo vzame, čim se razmere tako zasučejo (29). Toda verjetno je, da je stara Jelovškova sodila pravilno in da je pesnik te besede že govoril bolj iz zadrege ali seksualne sebičnosti kakor pa iskreno. Toda Ana jim je verjela ter morala zaradi tega ponoči pobegniti iz doma svojega očeta (30), ki je bil medtem postal mitniški paznik (DS 1926, 251), ter se preseliti v stanovanje svoje tete (30), ki je s svojim možem mizarjem Lacherjem stanovala v isti hiši kakor njena sestra in njen svak (DS 1926, 251). Notranji razdor med zaljubljenecema je bil pač že težko popravljiv, a Prešernova gesta, da je dal spomladi 1840 Ano učiti se kuhati (30), je bržčas le v neodkritosrčni zvezi z upanjem na ugodno rešitev prošnje za advokatsko mesto, ki jo je vložil do 23. aprila 1840 (RDHV III, 74). Malo je verjetno, da bi se Prešeren še bil odločil za ženitev z Ano, če bi mu rešitev prošnje, ki je prispela v Ljubljano 30. novembra 1840, tudi prinesla advokaturu (RDHV III, 79). Prav tistega 30. novembra je namreč opozorila Prešerna na porazno svojo plitkost, ko je njegovo poročilo o smrti prijatelja Smoleta, ki ga je zadela kap tik pred godovnjaško večerjo s prijatelji, prekinila z vprašanjem: „Kdo je potem zajca snedel?“ (35.)

Razne smeri Prešernovega zunanjega življenja 1837 do 1840 pričajo, da je razmerje z Ano nanje mnogo bolj vplivalo kakor pa njegova ljubezen do Julije 1833 do 1837: gmotne razmere, ki so se zaradi novih izdatkov slabšale; iskanje primerne stanovanjske, ki ga je želel imeti v bližini dekleta; zanemarjanje družbe; nesoglasje s sorodniki; želja, dobiti boljšo službo; padanje slovesa pri občinstvu.

Strani Prešernove literarne biografije za dobo od maja 1837 do konca 1840 opozarjajo najprej na dejstvo, da Prešernova publicistika njegove nove ljubezni že do 9. junija 1838 ni štedila, ker je objavljala odseve „Julijine dobe“: 13. maja 1837 „Zdravilo ljubezni“; 23. septembra 1837 sonet „Odprlo bo nebo“; 3. marca 1838 balado „Ribič“; 26. maja 1838 „Prosto srce“; 9. junija 1838 „Oserčenje“. Bržčas je računal s tem, da Ana ljubljanskega tednika ne čita; razlagati Ani „Ribiča“, slutnjo stanja, kateremu se je že bližal, se pač ni upal...

Mnogo pomembnejša je druga beležka na teh straneh Prešernove literarne biografije: da je bil Prešeren tip pesnika, ki iz razpoloženja srečne ljubezni ni pesnil, bodisi da se je o strasti bal govoriti, bodisi da sta ga samo vzdržnost in zavest nesreče vzvalovili. Morebiti je v zvezi s pesnikovimi odnosi do Ane odločitev, da prevede Auerspergovo „Venetianer Trias“, ki je dobila v slovenščini nadpis „Tri želje“, sicer pa nimamo iz prve „Anine dobe“ niti ene direktne ljubezenske izpovedi. V triinpolletni srečni dobi vračane ljubezni je samostojno oblikoval skoraj le po naročilu ali zunanjem povodu, a vse to je v primeri z bogatijo štiriletne dobe nevračane ljubezni 1833 do 1837 opazljivo maloštevilno: An die Slowenen, die in deutscher Sprache dichten; Jezike vse (Čopu na grob); Jasni so in srečni b'li (Ovsenekovima dečkoma na grob); Steze popustil (Linhartu na grob); Včeraj o pol enajstih (mrtvaški list za Smoleta); morda „Der Mensch muß untergehen“ (Korytku na grob). Pač pa misli Prešeren v tej dobi, ko ni razpoložen za samostojno pesniško snovanje, na izdajo svojih „Poezij“ in na urejanje slovenskega časopisa; sodeluje pri Korytkovem delu za slovensko narodno pesem in opis Kranjske ter pri Smoletovih prireditvah Linharta in Vodnika in prevodov iz angleščine.

Tudi proti koncu 1840 je zopet javno pokazal ali nameraval pokazati, da se ne vznemirja ob misli, da bi utegnila Ana biti ljubosumna na Julijo: 20. novembra 1840 je objavil sonet „Nichts trägt an ihm“, a v petem zvezku Čbelice je hotel objaviti tudi „Sonetni venec“.

Ana se je pač zmotila, ko je sporočila, da je Prešeren na sprehodih ž njo 1839, „če je bil posebno dobre volje, zlagal tudi pesmi“ (108): bila mu je samo ljubica, a ne Lavra.

Ko Prešeren ni več čutil potrebe, posvečati Ani večino prostega časa kakor 1839., je bil zopet po več ur dnevno gost „Pri Metki“ ali „V Peklu“ na prostoru današnje Lavrenčičeve hiše s št. 13 v Vegovi ulici nasproti univerze: ko je razlagal decembra 1840 Kastelcu, da prebije po šest ur dnevno v gostilni (LZ 1934, 733), so sicer vsi vedeli, da pretirava, a obenem tudi, da gre v prvi vrsti za „Peklo“; ko se je mudil o veliki noči 1841 do 19. maja v Ljubljani Vraz (ČZN 1910, 166 do 173), ga je prijatelj dobro seznanil s „Peklom“ in njegovimi stanovalci; po dve uri na dan je iskal pesnik v „Peklu“ razvedrila tudi še 1843 (ZMS 1902, 187).

Podbojevim sta priskrbela do tistih dni obrt in igralnica že tri hiše v Ljubljani, dve na Kongresnem trgu, eno v Gradišču: oče Jakob je bil lastnik hiše na „Griču“ pred uršulinkami, na ime žene Metke sta bili vpisani hiša za tri številke niže, t. j. „Peklo“, in pa hiša na voglu današnje Bleiweisove in Rimske ceste (seznam hišnih posestnikov 1840). Petdesetletna Podbojka, ki se z možem Jakobom menda ni razumela, se je bila šele pred kratkim preselila z „Griča“ v „Peklo“, kjer je spretno vodila gostilniško obrt, igralnico in podzemne prostore za ples, ki so dali gostilni tudi ime. Gostom sta stregli tudi obe še neporočeni domači hčeri: Antonija, ki je 10. januarja 1840 dopolnila 18. leto, in Jerica, ki je slavila 15. marca 1840 svoj 16. rojstni dan. Izmed obeh omoženih hčera starejša Marija, ki je utegnila biti od prestopa v 15. leto, torej od 11. aprila 1829 dalje Prešernova „fiamma“, a se je 2. septembra 1833 poročila s stavbenikom Cragolinijem, menda ni bivala stalno v Ljubljani. Pogosto pa je obiskovala mater hči Betty ali Betka, ki je bila od 9. junija 1834 poročena s kriminalnim aktuarjem Francem Koglom.

Razne priče govorijo o ljubezenskih odnosih med Prešernom in eno Metkinih neomoženih hčera okoli 1841 do 1843.

Ana je 1875 pripovedovala svoji hčeri: „In tretja (Metkina hči), o kateri so govorili, da jo vzame moj oče, je vzela nekega Angleža“ (9). Te besede merijo samo na Jerico, ki je edina izmed Metkinih hčera vzela Angleža, namreč Davida Molina.

Metkina druga hči Betty Kogl v svojih spominih na Prešerna, ki jih je po posredovanju zavarovalnega uradnika Franca Drenika, moža njene nečakinje Marije Barbare, rojene Več, napisala za „Slovenski Narod“, imena tiste Metkine hčere, za katero se je Prešeren zanimal, ni povedala, a stvar ji je bila znana. Takole govori o tej stvari Betty Kogl, rojena Podboj (nemški): „Ljudje so takrat govorili, da mu (= Prešernu) ena

izmed svojih sestra dopade. Prešeren sam ji je večkrat recitiral pesem, katero ji je pozneje tudi prepisal. Začenja se: 'Kaj oko obračaš mila, kdo te mene ljubit sili.' (= 'Kaj od mene preč okó, preč obráz obračaš mili? Kdó te mène ljúbit síli?' v pesmi 'K slovesu'.) Ves svet je tako sodil, da je ta pesem na mojo sestro narejena. Koliko je resnice v tem, ne vem, ker sem bila že omožena... V tistem času je pogosto obiskoval tudi gostilno 'Zur Vereinigung' v Blatni vasi, splošno znano pod imenom 'Bitenc', kjer mu je po lastni izpovedi ugajala domača hči Fani, sedaj gospa Filibrun. ... Tudi se spominjam, da ga je moja sestra večkrat z neko hišno dražila, s katero je baje otroka imel. Služila je v Recherjevi hiši, ali pri Recherju ali kaki drugi familiji, ne vem. ... Ko je bila moja sestra Večeva nevesta, ji je (Prešeren) govoril: 'Vi boste zmeraj več; če bo tudi ena druga na višjo stopnjo prišla, tok vi boste vender zmerej več.' (Nemški izvirnik v Levčevi 'Prešernovi mapi' v Državni knjižnici v Ljubljani, Ms. 456, št. 4, prevod v SN 24. aprila 1875.) Betty je pripovedovala spomine na Prešerna tudi Dreniku, torej med 1. oktobrom 1873, ko sta se Franc Drenik in Marija Barbara Več vzela, in 29. marcem 1882, ko je Betty Kogl umrla (SN 29. marca 1882). Tole je sporočil Drenik Levcu 15. aprila 1897 (v Državni knjižnici Ms. 456, št. 15): 'Metka ... je imela tri hčere (pravilno: štiri): ena je vzela Molinija v cukrarni (pravilneje bi bilo: Molina, ki je bil solastnik predilnice in tkalnice v Kolodvorski ulici), druga malinarja Veča na Glincah [Šrajev malin, 1897 Travnov'], tretja Kogla. Moja žena je hči Večeva. Njeni materi (torej Antoniji) velja Prešernova pesem: 'Da ne smem, si ukazala ...', 'Izgubljena vera' meri na Molinijevko, ki je baje prestopila k evangelijski veri'. (Nepravilno: Jeričin mož David Moline je bil sicer protestant, tudi otroci so bili krščeni kot protestanti, toda Jerica je ostala katoličanka.) A 30. maja 1900 je pisal Drenik, takrat v 70. letu, Levcu o Prešernu še enkrat, in sicer med drugim tudi sledeče (MS 456, št. 18): 'Vse tri dekleta so se možile z odličnimi gosti. Karolino (pravilno: Jerico) je vzel bogati Anglež 'Molinè' (pravilno: Moline), solastnik sladkorne na Poljanah (nepravilno) ... Marija (pravilno: Antonija) se je poročila s trgovcem Ferd. Wečom in Betka s proto-medicom dr. Koglom (pravilno: s sinom protomedika K.). Baš sledna (= Betty Kogl) mi je pripovedovala marsikatero zanimive črtice o dr. Prešernu: 'Med nami (= Metkinimi tremi hčerami, ki so bile 1841 do 1843 v Ljubljani) odlikoval je Prešeren očitno sestro Marijo (= Antonijo) rekoč: 'Ta je gosposka, ker je blede, vitka in mila, Ve ste pa Gorenke. Bela ko mleko, rudeča ko kri, zaljubljeno gleda, na smeh se drži.' Pesem 'Da ne smem si ukazala' je Prešeren sestri Mariji (= Antoniji) posvetil.

Tako vsaj se je sodilo splošno. Dr. Prešeren pa tega — se ve — ni razodel in je le posmehovaje svetoval vsem, ki so ga popraševali, kateri je ono lepo pesem namislil: „Vgibajte, vgibajte!“

Če skušamo strniti izvestje Anino in poročila gospe Koglove, imamo osnovo za sklep, da sta Metkina hči in Prešeren med sabo nekaj plela, in sicer vsaj od spomladi 1841 do 1. marca 1842, ko je Ana res bila v Recherjevi hiši (31).

Če pritegnemo še tretjo pričo, namreč korespondenco med Prešernom in Vrazom, dobimo osnovo za sklep, da je prišlo po Vrazovem odhodu iz Ljubljane 19. maja 1841 pa pred 25. julijem 1843 med Prešernom in Metkino hčerko do razdora. Ko je naročil Vraz v pismu z dne 26. julija 1843 Prešernu pozdrave tudi za Metkini hčerki, mu je Prešeren 29. julija 1843 odgovoril (nemški): „... vеди, da se je Metkina mlajša hči poročila, starejša (Antonija) pa je hudo bolna. In ker si učenjaki niso edini, kateri si hotel izporočiti pozdrav, ga nisem izporočil nobeni, zlasti ker bo najbrž boljše sprejet, če ga izporoči kdo drugi, ne jaz.“ Prešeren torej ni bil več v milosti pri Podbojevih. Razdreti pa se je moglo samo nekaj, kar je obstajalo, in sicer obstajalo po vsej priliki še spomladi 1841, ko je bil Vraz s Prešernom v Metkinem „Peklu“.

Ljubezensko razmerje med Prešernom in Metkino neporočeno hčerko je torej za 1841 do 1843 izpričano, nerešeno ostane le vprašanje imena: Ana in Betty, oziroma Ana in Drenik si nasprotujeta, a druge priče ni. Toda to je že postranska stvar, glavna je ugotovitev, da obstoji realno ozadje tudi za tisto povsem novo smer Prešernovih avtobiografskih ljubezenskih izpovedi, ki jih je deloma objavil med 31. marcem 1842 in 16. majem 1844: za izpoved o ljubezni do deklice, ki je bila pesniku nekaj časa zvesta, a se mu je izneverila. Razbor virov, ki govore o teh odnosih, je bil torej nujno potreben.

Prešeren je imel v „Peklu“ svojo stalno družbo, iz katere so izpričani: David Moline (Drenik), trgovec Jožef Debevec (Betty Kogl), sin imovitega meščana Žane Sonc (Vrhovnik, Gost. 31) itd. Pesnik ni bil v hiši le domač, da se je smel hoditi v kuhinjo šalit z dekleti, ampak tako rekoč hišni prijatelj (Betty Kogl). A privlačevali ga nista samo družba in vinska kapljica, ampak vsaj že 1841 tudi ženske oči.

Do konca 1840 ali prvih mesecev 1841 se je Prešernova ljubezen do Ane že tako ohladila, da je bil sprejemljiv za novo ljubezen: misel na Ano je začelo izpodrivati v njem novo zanimanje: zanimanje za Metkino hčer. Dekle je ljubezen pesniku po vsej priliki vračalo, a vse kaže, da sta zaljubljenca 1841 resno govorila tudi o zakonu in da je mati Metka razvoj v to smer podpirala.

Prešernu je zrasla sedaj k prejšnji še nova dolžnost, da govori z Ano odkrito besedo in razmerje prekine. Da je zakon z njo izključen tudi če ne bi bilo misli na Jerico, tega se je dobro zavedal, zlasti še po tistem dnevu v predpustu 1841 (pust je bil 1841. leta 23. februarja), ko je dekleta na pogrebščini za ujem iz neprevidnosti preveč pilo in prišlo pijano pred ljubimca (30). Toda tudi nova ljubezen in huda ugotovitev nista bili dovolj močni, da bi tega seksualnega pesnika prisilili k odločilnemu koraku. Po tisti dekletovi pijanosti se pač „dolgo nista videla, da je Ana naposled že mislila, da jo je Prešeren zapustil“ (31). Toda ko sta se okoli velike noči (ta je bila 11. aprila) 1841 slučajno zopet videla, je pesnik razmerje obnovil (31). Ker je Anina mati zaradi tega naščuvala teto, da je morala Ana tudi od Lacherjevih ponoči pobegniti (31), je spomladi s pesnikovo pomočjo dobila službo hišne pri trgovcu Recherju, kjer „je smela Prešerna sprejemati v gosposki sobici vsak večer“, ko je bil gospodar ali v gledališču ali v kazini (31).

Metkina hči je zvedela, da Prešeren razmerja z Ano ni prekinil, a koncipijentov cinični izgovor, da „ta ni, da bi jo za ženo jemal“ (Betty Kogl), je ni mogel potolažiti. Vsaj že kake tedne pred 31. marcem 1842 je „obračala oko in obraz mili“ od Prešerna ter se dala polagoma „zasaciti v mreže“, ki jih „drug ji je skrbno nastavil“.

Položaj je zahteval nujne odločitve, ki ji Prešeren ni bil kos. Namesto da si poskusi rešiti Metkino hčerko, je začel često zahajati v Črnetovo gostilno „Pri Bitencu“ (Zur Vereinigung, danes Štrukelj), a pri Podbojevih je trdil, da ga zanima Črnetova hči Fani (Betty Kogl), ki je 16. marca 1842 dovršila 16. leto. A Ana, ki je s 1. marcem 1842 pustila službo pri Recherju ter se vrnila domov (31, 33), je spomladi tega leta drugič zanosila (41).

Toda Ana je tudi med časom nosečnosti, ko si je Prešeren želel dobiti sina (44), kakor tudi po rojstvu hčerke Ernestine, ki je 18. decembra 1842 prišla na svet (45), storila tako rekoč vse, kar je Prešerna moralo od nje odvrčati. Tudi drugega otroka je dala takoj po rojstvu in proti Prešernovi volji v rejo na deželo (47). Vedno zopet je opozarjala Prešerna na dolžnost, da jo vzame (47), ter si osvojila celó misel svojega župnika Svetličiča, naj bi ji za možitev s Prešernom Julijina mati dala balo (42, 43); šla je zaradi ženitve tudi h Crobathu (43) itd. Prijateljstva s Prešernovimi sorodnicami Ana tudi sedaj ni iskala (Lenka 55), dasi je imela posebno priliko, ker je bila pesnikova mati v tej dobi 14 dni na obisku pri sinu v Ljubljani (Lenka 25); dočim je povsem neverjetno Anino izporočilo, da bi bila mati Mina s smrtno postelje, torej tik pred 25. aprilom 1842, pisala Prešernu, „naj nikar ne pusti tiste lepe de-

klice" (96), je čisto verjetna Lenkina informacija, da se je „mati tolikrat“, torej pač tudi sedaj, jezila na Ano ter se k sinu na Koroško vrnila z vzklikom: „Ko bi le dobil doktor eno ženo, ki bi bila zanj!“ (25). Obvestila o Prešernovih snubitvah pri Podbojevi, Črnetovi itd., s katerimi so jo zlasti izza nove nosečnosti vznemirjali zavrtnjeni Kastelic (123) in drugi (42, 100), je bilo težko mirno prenašati, a često je našla Ana tudi drug vzrok, da sta se prepirala (52). Ana je sploh vedno manj znala brzdati jezik ter si dovoljevala že tudi take neženske opazke, kakor pikro vprašanje, „če mu je morda ona vzela „mladeništvo““ (32).

Prešeren Ani ni govoril resnice, če jo je res pregovarjal k opustitvi službe pri Recherju z razlogom, „da ji ni treba služiti, trdno namreč upa, da postane prav kmalu sam svoj gospod“ (33): niti ni bila okoli 1. marca 1842 prosta kaka ljubljanska advokatura, niti ni Prešeren zopet resno mislil na zakon z Ano. Če mu je omenila Ana ženitev, „je bil ponavadi nejevoljen“ (92), torej tudi v času njene druge nosečnosti 1842. Ko je zvedel za Svetličičev načrt in Anino intervencijo pri Crobathu, je prišel „jako razburjen“ k njej: „Vse je razbobnala in zopet ravnala brez njegove vednosti, zato se poslej ločita njiju poti. Rednika otroku že dobi, od nikogar pa ne potrebuje bale za njo, če se pa hoče omožiti na vsak način, naj pa vzame župnika Svetličiča“ (44). Anina naivna opazka, da je župnik vendar „ne more vzeti“, ga je spravila sicer v smeh (44), a notranje pobotati se ta dva človeka nista mogla. Kako malo je Prešeren tudi po rojstvu druge hčerke mislil na ženitev z Ano, priča njegovo prizadevanje, „naj se priuči Ana kakemu opraviilu, od katerega bi se — če treba — živila“: nekako od novega leta 1843 se je učila Ana šivati rokavice (46). Ko je torej Prešeren avgusta 1843 četrtrič prosil za advokaturo (RDHV) III, 84), ni bila Ana prav nič upravičena, si obe-tati od ugodne rešitve izpolnitev svoje želje. A nekaj mesecev pozneje, morda v času, ko je ljubljanski sodni gremij še obravnaval Prešernovo prošnjo, bi se bila mogla o tem iznova prepričati. Strašno katastrofo je doživljal poet, ki se je v slabem trenutku materi dveh svojih otrok laskal: „O, ko bi tudi tebe mogel res osrečiti!“ „Vzemi me, saj veš, da bi bila to moja največja sreča.“ A poet? „Prešeren je globoko vzdihnil, podprl se s komolci, zakril si oči ter se zamislil. Črez dolgo se je sklonil — bil je za deset let starejši. Nato je vstal, prijel Ano za rameni ter jo potisnil ven rekoč: „Idi sedaj...!“ Po tem dogodku ga ni bilo dolgo, kajti še celo po denar je morala hoditi Ernestinina dojkilka“ z Iga (47).

Medtem se je med Metkino hčerjo in Prešernom vedno više dvigala stena „z bržna globoc'ga do strmih nebès“, pa najsi je šlo za Jerico ali Antonijo: Jerica se je 25. julija 1843 poročila z bogatim Davidom

Molinom, Antonija 22. aprila 1844 s premožnim spediterjem Janezom Ferdinandom Večem, sinom gostilničarja in posestnika Janeza Veča.

Na smeri zunanjega Prešernovega življenja so zamotani pesnikovi odnosi do ženske od konca 1840 do pozne jeseni 1844 še usodnejše vplivali kakor 1837 do 1840. Vselej, kadar sta se z Ano sporekla, je popival (52). V jezi in prepričanju, da je tako že vse izgubljeno, se ni več brigal za policijske vohune in postal sam vzrok, da policija ni bila samo točno obveščena o njegovi slabosti za vino in žensko, ampak tudi o njegovih nazorih (RDHV III, 85).

Za njegovo literarno delo je bila sicer doba zveste ljubezni Metkine hčerke 1841 prav tako malo plodna kakor srečna prva leta Anine vdanosti. Toda že časom prvih ugotovitev, da se Metkina hči ozira po drugem, pripadajo nove pesmi: Prošnja, Vso srečo ti želim. A čim bolj boleča je postajala za pesnika izguba poslednje njegove Lavre, tem iskrenejša je bila vrsta pesmi, s katerimi se je poslavljajal od ženske in ljubezni: K slovesu, Izgubljena vera, Ukazi, Sila spomina, Mornar, Neiztrohnjeno srce. Tudi v pesmi „Pod oknom“, ki je zložena iz misli na kmetiške fante, se odraža to Prešernovo razpoloženje. Kar je poleg teh konfesij še nastalo v tej dobi, je po večini drobiž in prigodnica brez prepričevalnega literarnega pomena: Die Mutter und der Sohn (epitaf Simonettijevima); Gospodu Izmajlu Sreznjevskemu; Prijatelj Ferdinandu Šmidu; Metka, Metka; Sonce se skriva; Dem wohlgebornen Fräulein Aloisia Crobath; An den Herrn k. k. Appellationsrat Anton Tschop. Izjemo tvori le sonet „An eine junge Dichterin“.

Medtem ko je značilna oblika Prešernovih izpovedi Juliji sonet, se izpoveduje pesnik Metkini hčeri le v obliki teksta za petje. Kakor 1831 „nedolžnih prs zapeljivost“ se je kljub njegovim čuječim ozirom tudi sedaj, po Julijini dobi, pritihtapil na papir „bél prs njenih snég“. V nekem pogledu pa je bil podoben Prešernu v Julijini dobi: tudi sedaj je čutil potrebo, prevajati svoje slovenske izpovedi v nemščino: Der verlorene Glaube; Die Macht der Erinnerung; Der Seemann.

*

Ko je Prešeren 1844 do 1846 brez ženske, dasi tretjič oče, „hodil pota temotne, kamor sreče ga tegotne gnal nemili je ukaz“, razmišljal o slovenskem narodnem problemu, obračunaval z družbo, spomini, kritiki in literati, a obenem urejal Poezije, so iz pesnitev zrli vanj vsaj štirje ženski obrazi. Podoba je, da se je hitro odločil: skupina 7 „Gazel“ in skupina 5 „Ljubeznjenih sonetov“ neposredno druga za drugo; 26 Julijinih sonetov mora ostati skupaj; v oddelku „Pesmi“ pa ne pustimo ozirom na Lavre in na kronologijo nobenega vpliva!

IZGNANCA

T O N E S E L I Š K A R

Noč se preliwa na obeh straneh voza,
žvenket koles rohni kakor jezovit plaz
hrumečih glasov
in zasuti z lavino v ta železni odjek
se nežno iščemo z očmi.

Ljubkujemo deco, spečo na trdih klopeh,
z mislijo božamo izžgan obraz matere,
ki jih zagrinja s svojo srčno skrbjo,
dekleto, ki vsa osamljena pri oknu ždi,
bi povedali lepo povest, saj vidimo culo njeno:
brez dela je in se vozi domov ko na pogreb —
mož pa, ki omahuje s svojo težko glavo,
nam vsem govori z rokami, ki jih je
trudno spustil ob telo:

Saj to so roke, kakor železen vzvod,
žile kakor ladijske vrvi,
ki jih je v vozle zamotal silen vihar.

Poleg mene pa se mož in žena vračata iz Nemčije.
Dva izgnanca.

V obeh sivih obrazih skrb in strah,
v mislih kljukasti križ, lopata in kramp.

Še dve postaji.

Žareče iskre migotajo mimo nas,
vrisk stroja krika v noč.

Trbovlje, Hrastnik.

In med Nemčijo in Trbovljami je štirideset let!

Noč se preliwa na obeh straneh voza.
Vlak zavira.

Obe košari si je na rame naprtil sivi mož,
žena je stisnila k sebi majhen zabojček
in je dvignila prt z njega — poglej, jo —
kletko s kanarčkom . . .

„Doma smo, ljubček! Mar te je strah — —?“

Skozi blesk svetilke nad tirnicami
smo jima poslali poslednji pozdrav.
Mož je sedel na košari,
žena je pestovala kletko s kanarčkom
in nihče drugi ju ni pričakal
ko temna, težka, samotna noč.

JETNIŠNICA

T O N E S E L I Š K A R

Zemlja je zadehtela,
rdeče lilije v gredah ob jetnišnici so zagorele,
težko obzidje se hoče dvigniti s solncem v nebo,
koraki straž so onemeli v žvrgolenju ptic,
ki švigajo ob steni navzgor,
iz zrahljane zemlje na dvorišču,
kjer so stale vislice,
je pognal grmič svetlordečih marjetic,
rumen metulj plava v vetru,
golobje grulijo na strehi,
zvonovi zvone za Veliko noč.

O pomlad! Bog daj srečo!
Kmetje se vozijo v mesto, konji pekečejo po tlaku,
glej jo, deco, papirnate zmaje spušča pod oblak,
na oknih slone dekleta in si češejo lase,
nekje se smeji pesem, veselje in radost.

Okna jetnišnice pa so kakor slepa očesa.
Železni križi so prikovani v lobanje,
bodeča žica je kakor trak,
na katerega so nanizane obupne misli,
speljan od fasade do fasade,
in za mrežami vise obrazi jetnikov
kakor obličje Križanega v stoterih oblikah.

Kolikor oken na tej solnčni strani — toliko obličij.
Vsem je izraz enak: blede, spačene maske
v pomladni dan —
morilec, upornik, razbojnik, pohotnež in tat!
Kadar se solnce razlije po oknih,
zagore v bolečinah kakor mučeniki na grmadah,
ki plamte v sinje nebo.

O ti moj Bog, je zavzdihnil kmet, ko se je ozrl po njih —
kako je to grenko: zunaj je polje in zelena ravan,
tu pa križ in verige in smrt . . .

O ti žalostni svet,
je zaječalo dekle in se je obrnilo proč . . .
O ti moj nesrečni otrok, je kriknila mati
in se naslonila na vrata teh mrtvih sten.

O, pomlad! Bog daj srečo!
In nam vsem je tako čudno težko:
Pomlad je in rože cveto in vesel smeh je v nas
ter solnčna, široka cesta v očeh . . .
Tamkaj čez cesto
pa v tesnih zidovih sto in sto kletek
in straže, jetniki, vislice in železen križ.

DVA GRENADIRJA

IVO GRAHOR

Stari Mostnar se je naglo dvignil v postelji, odrinil tanko odejo in se ozrl po temni sobi. V grlu ga je dušilo. Čeprav je kakor vedno ležal popolnoma nag, se je to noč ves spotil od vročine. Polagoma se je razbistril. Dolga brada se mu je lepila na prsi, lasje na tilnik. Kljub visoki starosti šest in osemdesetih let se je počutil še vedno zdravega in si nikakor ni mogel pojasniti ne vročine ne tesnobe občutka, s katerim se je prebudil. Počasi se je zavedel, da je pravkar sanjal, kar se mu že dolgo ni primerilo. Zato se je čudil in se poskušal česarkoli spomniti. Pričele so se nizati podobe iz davnih let, iz časa, ko je bil mlad avstrijski vojak in se je udeležil prve vojne v Italiji. Zdelo se mu je, da vidi vse natanko, kakor se je bilo zgodilo.

Oddahnil se je, hkrati pa se je še enkrat plaho ozrl po sobi in zopet ga je napadla groza. Sanjalo se mu je, da leži v skladišču riža v Kustoci. Ali se ni prav ta hip nekaj premaknilo, tik ob njem? Čudno da bi se v sanjah še spominjal vsega dogodka pred šestdesetimi leti tako živo, kakor da se je zgodilo to noč. Utrujen po hudih bojih s sovražnimi beguni je došel takrat v Kustoco. Zaman je iskal Radeckijeve grenadirje, v katerih je služil. Sam v temnem tujem mestu je ponoči zašel v veliko skladišče za žito, vrgel plašč v kot na kup riža, privezal konja k vratom in kmalu zaspal. Spal je le nekaj ur. Nenadoma ga zbudi grenadirska troblja, oglase se klici tovarišev in oddaljujoči se peket konjskih kopit. Zaslutil je, da ga iščejo. Zdaj! Troblja odmeva v drugo. Odhajajo, sam pa se ne more zbuditi. Odprl je oči in prisluhnil. Vse se je pomirilo, le tik ob njem drsi s kupa navzdol gladko zrnje, kakor da ga nekdo siplje z obema rokama. Skozi okna odseva slabotna mesečina. Dani se. Med rižem se sveti nekaj belega. Riž polzi navzdol. Ob vsakem gibu se zdi Mostnarju, da se je nekaj težkega premaknilo. Njegov konj hrza. Onkraj zidu je skoviknila sova. Poletna noč je, a njega mrazi. Mostnar napenja oči, prične ogledovati gumbе na suknji, da bi se preizkusil, ali bedi. Bedi in strmi v belo telo na levi strani. Belo telo se bliža in bliža, leze kakor mrtvo z zrnjem navzdol. Premišlja: „Morda je le zrnje, ki dobiva v mesečini žive oblike?“ In vendar se umika, ne more nikamor, čuti, kako mu je ude vklenila nepremagljiva groza, ki se loteva človeka ob pogledu na golega mrtveca. Bele ženske prsi se mu bleste nad glavo. Mostnarju se ježe lasje. Mrtvo telo se mu zdi kakor trup brez glave. Čuden strah ga obhaja. Ali ni ženska glava okrvavljena, oči izlite? Mostnar se podzavestno upre in odmika. Belo žensko

telo drsi zdaj z njim. Groza mu je stisnila goltanec. Čuti, kako mu noge in roke trdē. Še zaduši se. Dotaknil se je hladne roke. Od vratu se je pocedila po rami še topla kri. Odžene se z vso silo, čuti, da mu je plahta spolzela iz rok; v zaletu plane k vratom, povleče za seboj konja in zdirja v megleno jutro. Pozno proti poldnevu se je mladi grenadir zopet uvrstil v Radeckega spremstvo.

To jutro se je Mostnar spotil ob spominu na sanjske privide. Poskušal se je okreniti, da bi znova zaspal. Tedaj zapoje v daljavi troblja. Iz noči se oglašā odmev kopit. Konjenica! Ne dvom ne sanje ga ne morejo več prevariti. Torej je le vse resnično, nič ni minilo, še vedno je Radeckega grenadir in leži nekje v Kustoci, Peškjeri... Ali ni pravkar zopet na cesti zahrzal konj, ali se ni oglasila troblja bliže? Znoj mu lije po licih, rebrih in bedrih, izpod belih las kapljā na senca. In vendar ve, da leži na postelji v domači sobi, ni več ne mlad niti Radeckega grenadir, marveč že star veteran. Kustoca je daleč v Italiji, Radecki je mrtev, celō tvornice klobukov, ki si jo je bil Mostnar po vrnitvi iz vojne postavil, ni več. Odnese la jo je povodenj. Vse je minilo in on je star. Ali ni prav ta hip zopet slišal? Troblja se bliža, po dolini prihaja kopica jezdecev, ropot, orožje.

Tarak, tarak, tarak, trak, trak. Pekete, pekete, pekete. Bližajo se. Po cesti je švignil oddelek huzarjev. To! Znak huzarskega roga.

Mostnar se oddahne.

„Eh, huzarji so na vajah. Huzar mi ne dá spati.“

Zaničljivo se obrne v postelji; huzarji drve mimo. Vračajo se z nočne vaje, dani se.

Huzarji so prišli kakor vsako leto na vaje. Mostnar ždi spet brezbrizno pod toplo odejo, poskuša zadremati in se muza, da bo zopet videl „poštene“ vojaške konje. Seveda, taki niso, kakršni so bili. Hm. Prav za prav ni med grenadirji in vojno pa temi madžarskimi huzarji nobene zveze. Vojaške troblje so premotile starega grenadirja.

Zdaj je vse vojaške stvari in pogovore že zdavnaj prepustil drugim. Zasidral je svoj rod v tej lepi dolini, sezidal hišo ob cesti, ki je zdaj dvakrat tolikšna in še uglednejša, kakor v njegovih dneh. Na stara leta bi rad živel v miru.

Občutek, da mora priznavati del uspeha sinu in da ni več sam gospodar, ker je star, mu je še vsakokrat skalil zadovoljstvo, ki bi ga lahko užival. Tudi danes. S sinom Tonetom sta živela že trideset let sprta in še nobeden ni za las popustil niti drugega ogovoril. Očividno ga prav nič ne potrebuje, je čutil stari Mostnar. Sam se je prezgodaj umaknil, ni dogospodaril. Tone ne razume, da je star, kdor si ne ve opravila, ni pa še

človek star, če nima dela in opravila! Čigavo je to posestvo, hiša in vrt, in kaj je bilo tu nekoč? Otroci tega ne razumejo.

Ob takih mislih je stari Mostnar kakor navadno pogledal proti oknu in se umiril. Potem se je dvignil, stopil nag k oknu, se naslonil in pogledal na cesto. Takšna je bila njegova navada, gledati v svet kakor bi pregledoval svojo lastnino: „Saj je vse, kar človek doživi, človekovo.“

Stari grad farne vasi, cerkev, jarki in vinogradi na južnem pobočju reke, vse je zajel z okna. Odprl je polknici na stežaj. Spodaj so se zbirali kmetje, ki so prinašali mleko; postavljali so kangle po vrsti k zidu, se pogovarjali ali pa gledali kar tako naokrog. Kadar je deževalo, se jim ni nikamor mudilo in so gledali kar v nebo. Mostnar se ni zmenil zanje. Pomenili so mu, kar pomenijo trgovcu kupci, ali pa še toliko ne. Zdaj naj se sin ukvarja z njimi.

Vse njegove vezi s svetom in skrbi so bile pretrgane, kakor da so od starosti preperale popokale. Nihče se ni več spominjal, kako si je mladi kmečki sin, ki se je nekoč iz bližnje vasi preselil sem, zgradil ob reki tovarno. Kakor da je tu že od vekomaj. Večina je komaj vedela, da je imel Mostnar nekoč ob vodi tovarno in da jo je odnesla voda. Vedeli so, da ne pokusi riža, niso pa razumeli te njegove posebnosti. Riž je dober, le škoda, da ga ne morejo večkrat kupiti. Da bi imel Mostnar za svojo izbirljnost še druge vzroke, o tem niso premišljali. Prav tako so pozabili, da je imel že dve ženi, ki sta umrli, in da si je hotel vzeti še tretjo, ko mu je bilo že skoraj šestdeset let, pa mu je sin ubranil. Za vse dolince in hribovce ob reki je bil stari Mostnar od vselej osebnost, odličen človek, povsod spoštovan in ugleden. Kako in zakaj, niso vpraševali, sam ni pripovedoval. Mnogo o njem res niso vedeli, gotovo pa je bilo, da „copra“ in dobiva v loteriji. Pozdravljali so ga vsi in se mu odkrivali, iz spoštovanja in iz strahu, največ pa zaradi tega, ker so videli, da ga spoštuje tudi gospoda iz trga in daljnega mesta. Gospodje bi ne snemali brez vzroka klobukov pred starcem osemdesetletnikom, možem z dolgo, negovano belo brado, z naočniki in s svinčnikom v gornjem žepu suknjiča, snažno, celó gosposko oblečenim, ki nosi vsak dan trdi cilindar, belo srajco, črno ovratnico, poleti drag slamnik. Dolincem se je zdel podoben častitljivemu sodniku, kakor so si sodnika od nekdaj predstavljali, pa še nikoli videli, ali pa prav zato. Bil je visok in vitek, raven, nosil je palico, a se ni nanjo nikoli opiral. Bil je starec, ne starček. Nekakšen poseben človek je bil in ljudje skoraj niso mogli verjeti, da je navaden človek.

Jutra so ga vabila k oknu. Ljudje so ga večkrat videli nagega pri oknu v prvem nadstropju in se niso čudili. „Stari Mostnar gleda vreme“,

so dejali. „Stari Mostnar se izprehaja po mostu!“ so ga opazovali izpred cerkve ob kapelici svetega Jožefa ali od lipe pri farovžu, čeprav je cerkev na hribu, most pa daleč spodaj v dolini. Od cerkve se vidi vsa dolina kakor na dlani, doline pa si niso mogli predstavljati brez Mostnarja.

Zadnja leta je zahajal le poredkoma v cerkev, le ob velikih praznikih, ko si je nadel črno obleko z odlikovanji, toliko jih ni imel nihče v okraju. To je nekaj pomenilo in je vplivalo tudi na slovesnost v hiši. Jedli so opoldne in zvečer skupno. Stari in mladi Mostnar sta sedela takrat drug poleg drugega, vendar tudi ob teh prilikah nista izpregovorila besede.

Družil se je samo s starim Blaževcem, ki je bil približno njegove starosti, le osem let mlajši. Vsak dan sta se skupaj izprehajala po cesti ob vodi, najrajši pa igrala domino, igro, pri kateri je bilo treba misliti.

Pozimi sta morala sedeti v gostilniški sobi in sta sprejemala k igri tudi goste, starejše može iz soseske, posestnike. Bila sta dobra igralca, nič čudnega, saj sta od štiri in dvajsetih prostih ur polovico predsedala pri domini, poleti v uti na vrtu, pozimi v krčmi.

Stari Blaževac iz Gornje vasi je bil čokat mož srednje velikosti in okrogle glave. Kratki beli lasje in brki so bili podobni ščetinam, brado si je bril. Oblačil se je dostojno, skoraj lepo, čeprav je imel menda zmeraj isto obleko. Zadovoljen je bil s cenejšim blagom, da je bilo le trdno. Do starih let je bil železničar, potem pa je prepustil svojo službo in hišico v vasi najstarejšemu sinu. Prejemal je malo pokojnino in je bil v svojem kraju še edini izmed nekdanjih prvih delavcev, ki jih je železnica upokojila.

Moža sta živela na starost svoje posebno življenje, ki ni bilo podobno ne kmečkemu ne gosposkemu. Zbližalo ju je veteranstvo, to, da sta bila oba v vojni leta 1866. Polagoma sta postala prijatelja, čeprav je bilo njuno prejšnje življenje zelo različno. Mostnar je bil v vojni že leta 1848. in je nato nekaj let imel lastno tovarno klobukov. Blaževac je bil mlajši in siromašnejši, zato ni nikoli zahteval zaupanja; v njegovem prijateljstvu je bilo morda celo več spoštovanja kakor tovarštva. Pa o tem se nista nikoli pogovarjala, saj nista zahtevala ničesar več od življenja. Družilo ju je samo še, da sta skupaj pričakovala smrti.

Ob desetih dopoldne je prihajal stari Mostnar po stopnicah in si voščil z domačimi dobro jutro. Na pragu se je ustavil, da si izbere smer ali pa — čeprav se morda ni zavedal tega — da počaka še Anico, sedemletno vnukinjo, ki je bila med sinovimi otroki najmlajša. Rjava klopica

pred hišo, ob steni med kamenitima mizama je bilo njuno igrišče. Tu se je navadno solnčil. Otroci so prihajali po vrsti k njemu, kakor so do-
raščali, a najbolj mu je prirasla k srcu poslednja. Sedla mu je na kolena,
včasih je kadil pipo in pihal dim, Anica pa ga je s svojimi ročkami lovila,
ko si je Mostnar zavihal brado navzgor, da mu je segala preko ust in
dušila dimnate vlačke. Dostikrat jo je mati zapodila v hišo, ne da bi deda
žalila. Starčkova ljubezen do njenih otrok je bila zanjo tih dogovor, dru-
gače je bil zanjo prav takšen coprnik kakor za ostale vaščane.

Ob lepem vremenu se je dopoldne po pol ure izprehajal. Hodil je rad
po cesarski cesti navzgor ali navzdol, po navadi na desnem bregu vode.
Preko mostu je šel redkokdaj, kakor bi mu bilo prirojeno, ali pa zato,
ker se je onkraj pričejala pot proti njegovemu rojstnemu kraju. Ko se
je vrnil, je prišel vsak dan Blaževce, sedla sta v uto, kramljala ali igrala.

*

Nad dolino je pripekalo vroče poletno solnce, v uti na vrtu, podobni
hišici, pa je bilo senčno in hladno. Stari Mostnar in Blaževce sta sedela
pri mizi in dominala. Klobuke sta bila odložila na klopici, levici sta po-
čivali na palicah. Igra ju je prevzela.

Blaževce je strmel napeto v svoje domine. Mostnar je nestrpno po-
trkaval z mrtvimi prsti po mizi. Od časa do časa je hrknil svoj za-
tajeni — hm!

„Misliš, da me boš?“

„Enkrat moraš prepustiti domino tudi meni, saj igrava.“

„Zapri mi! Zakaj čakaš?“

„Ti imaš sedem pik, jaz osem.“

„Potem pa le še igray!“

Stari Blaževce drži usodno ploščico med prstoma, ki sta do polovice
odžagana. Ne more se odločiti, da bi jo položil.

Mostnar ga opazuje in je očitno zadovoljen z njegovo zadrego.

„Ti se ne bi rad vdal“, ugotavlja dvoumno. — „Dve — dve.“

„Lahko se vdam, če hočeš“, odgovori Blaževce.

Odmakneta se, obrneta kamenčke in jih mešata. Nova igra. Vsaka
traja približno pol ure. V presledkih jima švigajo po obrazu svetlobni
zajčki, njuna pogleda se včasih srečata. Odgovarjata si s kretnjo in pre-
gibom. Njuni prijemi kamenčkov so privajeni. Razširjeni dlani jima pri
mešanju tečeta gladko in rahlo. Privadila sta se že tudi mizam. Izbrala
sta si najboljša prostora.

„Ali še ni poldne?“ vprašuje Blaževce.

Mostnar odganja vrabca, ki je skočil na mizo, kokoši, ki se valjajo v pesku in dvigajo prah. Vrabci čivkajo nad streho. V hmelju brenče čmrlji, čebele nabirajo med in obletavajo bližnje grede. Koklje vodijo po vrtu za seboj črede piščancev.

Čiv, čiv. Kok, kok, kok, kok.

Za vrtno ograjo v senci se skriva domači pes, ki preži na ljudi in zove. Mlada purica se je izgubila na beli široki cesti in vekajoča svojo tožbo išče matere.

Piu, piu, grk.

Njena mati ponavlja za njo: Piu. Rk, rk!

Nova igra domine raste na mizi v nov ležeči babilonski lik. Stari Mostnar ga gradi z večšo roko in natančnim načrtom, kakor da mu njegova končna podoba že davno lebdi pred očmi in se ne bi smela skvariti. Blaževce mora zaradi tega svoje neredne poteze zapored popravljati. Prijatelju je oblika enako pri srcu, kakor konec igre. Nakupila sta si iz ležečega kupa oba več ploščic, kakor jih potrebujeta. Razpostavila sta si jih vsak po svojem ustaljenem liku v dolgih vzporednih vrstah. Bitka se je pričela. Štejeta in primerjata. Previdno nadzorujeta in vodita kamne v boj, kakor dober poveljnik živo, oboroženo vojsko. Mogoče je v teh ploščicah iz kamna del njiju dveh in jima pomenijo isto, kar generalom vojaki. Nekaj generala spi v vsakem človeku; v Mostnarju več, v Blaževcu manj. Stari Mostnar se poigrava že z novo mislijo. Naslaja se ob nasprotnikovi nerodnosti. Solnce pripeka zmerom močnejše. Razbeljena cesta in topla zemlja palita zrak. Bela svetloba se odbija od hiše preko ceste do vrta in žehiti nad uto. Prameni žarkov prodirajo skozi hmelj kakor igle. Kokoši leže leno v kotu. Piščanci čivkajo. Čez most se že vračajo šolarji.

Ura na farni cerkvi bije dvanajst. Zvon doni nad dolino. Zvok se preliva v jarke. Ljudje so obstali pred hišo in molijo. Gospodinja je stopila na prag in sklenila roki na prsih. Med zvonjenjem se sliši njen glas, za tem pa glasovi šolarčkov in mož, ki ji odgovarjajo. Mlekar se je pripeljal iz trga. Med molitvijo je ustavil pred hišo svoj voz in čaka, da odmolijo. Kmet prigovarja kravicama na cesti, ki sta se stisnili v jarem in hitita kljub sveti molitvi naprej, da bi pobegnili pred vročino. Vsaka žival ve za svoj dom. Mlekarjev konj se je brez ukaza uprl v voz in zdrvel z njim navzgor po domačem klancu. Kangle ropočejo. Poštar se je pokrižal in izginil v trgovino. Dekla nese Mostnarju juho.

„Kje boste obedovali?“

„Kar tukaj.“

„Malce te bom počakal“, pravi Blaževce.

„Lahko pa tudi kar greš.“

„Ne mudi se mi zaradi moje juhe“, pravi prvi.

„Saj mi prinese še mesa za kosilo in tudi prikuhe“, odvrta tovarnar, kakor da ni razumel. — „Ali bi rad z mano jedel?“

„Daj mi!“ pravi oni nebrižno.

„Lahko ti dam, ako imaš s seboj žlico.“

„Ukaži, da mi jo prinese iz gostilne.“

„Če nimaš svoje, ni nič“, odgovori Mostnar dalje. Isti dovtip sta si ponovila morda že stokrat, a se jima zdi zmerom nov in prav nič dolgočasen.

Blaževce se odpravlja počasi domov. Pred odhodom pospravi domine. Tek za dobre stvari je že davno v sebi premagal. Zadovoljen je, da zmore z zobmi še žgance in zelje.

Mostnarju pa pravi: „Star si.“

„Manjka mi samo pet zob.“

„Zobe imam tudi jaz dobre.“

„A dolgo ne boš več grizel.“

„Tako te imam rad, da ti pojdem še za pogrebom“, pravi Blaževce.

„Nesel bom tvoja odlikovanja.“

„Hm. To ti lahko ugodim. Po smrti naj bodo tvoja. Po moji.“

„Po tvoji, seveda. Ne bi rad čakal predolgo.“

„Pridi vsaj eno uro prej, da ti jih lahko izročim!“

„Če ne boš prav tisto uro obedoval.“

Stari Mostnar premišljuje, koliko dni že ni čutil trganja v desnem licu, najbrž je v mladosti nalezl prehlad, če ga ni ujel prejšnje leto. Prejšnje leto... Kdo ve, kdo bo delj živel?

Nehote se ozira proti pošti. Otroci so že prejeli pisma in se love domov. Zanj ni več pošte.

„Zate ni pošte“, pravi Blaževce. „Prejel si zadnjo takrat, kakor jaz. Zadnje pismo je bilo iz Postojne.“

„Za veterana so me izvabili“, se dela Mostnar skromnega. „Še zdaj mi tista proslava nagaja. Na nji sem ujel ta prehlad.“

„Vleklo je na vozu mimo cesarja. Pa preveč prostora si imel, ker sta bila samo dva slavljenca. Seveda je bilo zato bolj imenitno. Zdi se mi, da si ti sedel spredaj kot najstarejši.“

„Mislim, da sem poslal tudi na tvoj naslov eno sliko, ker vem, da me v Postojni nisi utegnili prav videti. Pa ne vem, če si jo dobil.“

„Saj nič ne rečem“, se poslavlja Blaževce. „Dober tek!“

„Dober tek.“

(Konec prihodnjič.)

DR. HENRIK TUMA

B R A T K O K R E F T

Rodil se je v petek 9. julija 1858. leta, v mesecu, ko so bile Bleiweisove tedenske „Novice, gospodarske, obertniške in narodne“, prvi slovenski politični in kulturni list in še ta le tednik ter je bila Ljubljana majhna kakor vas. Toda podtalno so se vzporedno z začetniško meščansko politiko pričeli novi razvoji središčnega mesta malega naroda, kajti Novice¹ istega meseca vedo poročati, da je bil „kontrakt za gazno osvečavo ljubljanskega mesta“ že podpisan in v poročilu o velikih in znamenitih izumih prve polovice 19. stoletja pripominja, „da bo gazna svečava ... tudi Ljubljano razsvetlovala o sv. Mihelu prihodnjega leta“. Istega meseca je v istih Novicah vzkliknil Fran Levstik drzne in za njegovo osebno življenje usodne besede: „Bog živi kritiko!“ Presek skozi vsesplošno kulturno mentaliteto okolja in ljudi, med katerimi je živel iz Češkega priseljeni čevljarski obrtnik Tuma, ki je bil prvič poročen z „izkušeno, mlado vdovo Krakovčanko“, kakor piše dr. Tuma v svoji avtobiografiji,² in se je po njeni smrti poročil z Dolenjko iz občine Police nad Višnjo goro, s katero je imel osem otrok, nam dajejo danes Novice, ki so tedaj pisale uvodne članke o goji in negi občinskih pašnikov,³ o gospodarskih skušnjah, s posebnim ozirom na problem „Vrabci pri kozolcih in kako jih najboljše odganjati“, in so nadalje poleg že znamenite gazne svečave na svojih straneh poročale še takele znamenitosti in važnosti:

— Presvitli cesar in presvitla cesarica sta silno lepo cerkveno obleko darovala v Marijinem Celju v spomin sedemstoletnice utemeljenja te božje poti v letu 1857.⁵

— „Ost. D. P.“ piše, da v Črni gori vse veselja poskakuje. Ruski konzul je šel namreč 27. junija iz Dubrovnika v Cetinje in je prinesel Danilu 27 tavžent cekinov, katerih Rusija že tri leta ni več pošiljala.⁶

— I z R u s i j e: V Estlandu so se kmetje spuntali. Gnalo jih je v to poželjenje po prostosti in niso mogli čakati, da bi jim bila iz Petrograda poslana. Punt je silno razširjen in bati se je da bi se tudi v Liflandu in Kurlandu ne unél, ako ga vojaščina ne zaduši.⁷

¹ Novice 14. julija 1858, str. 224.

² Glej „Svoboda“ 1935, str. 142. Ciril Štukelj: Dr. Henrik Tuma. Iz tega članka so vzeti razni življenjski podatki o dr. Tumi. Njegova avtobiografija je še v rokopisu in jo citiram po omenjenem članku.

³ Novice 28. julija 1858, str. 233.

⁴ Ibid.

⁵ Novice 14. julija 1858 v rubriki: „Novičar iz raznih krajev“, str. 224.

⁶, ⁷ Ibid.

— I z A m e r i k e: Serditost Amerikancev do Evropejcev je odjenjala.⁸ Itd. itd. itd.

Dopisnik Jančar iz Prlekije, ki se podpisuje v cirilici, z največjim rodoljubnim zadovoljstvom sporoča vsem Slovencem, da se učenci na šoli pri Mali Nedelji uče tudi cirilice,⁹ že prihodnji mesec¹⁰ pa beremo, v članku o književnosti, kako se je morala vsaka progresivna stvar boriti s težkočami, ko pravi člankar: „... Pri tej priliki moram zaveriniti mnenje nekterih, ki terdijo, da se mora izkoreniniti vse in pokončati do dobrega, kar ni zgolj v pobožnem duhu zapetega.“ Nadalje izvemo kot dokaz splošnega napredka,¹¹ kaj vse se je izumilo v prvi polovici 19. stoletja, in sicer:

Pred 1800 ni bilo ladij, ktere sopár goni, železne ceste, elektromagnetizma, telegrafa, gazne svečave, leta 1839. je Daguerre izumil „znajdbo, po kateri sama solnčna svitloba umetnost malarja opravlja, znašli so strelno pavoljo, ktera ima strašno moč smodnika v sebi, ... kloroform, tisto tekočino, ktera človeka in živali kakor mertve naredi, iz ktere mertvice se pa spet oživijo ...“

In ob ugotovitvi velikega napredka vzklikne navdušeni „Novičar“:

„Dokler je svet ustvarjen, se ni nikoli toliko imenitnih reči najdlo kakor v prvi polovici tega stoletja, v katerem mi sedaj živimo.“

Posebnost tega članka pa se skriva v naslednjem odstavku, ko anonimni pisec ugotavlja, kako ni napredek vsakomur všeč, podobno kakor smo zgoraj slišali o slovenski književnosti, v kateri se mora „izkoreniniti vse in pokončati do dobrega, kar ni zgolj v pobožnem duhu zapetega ...“:

„Se vé da so te znajdbe marsikomu tern v pēti in da psujejo dobroto teh znajdb kot nevaren ‚materializem‘, pa tudi tiste, ki slavo pojó tem znajdbam, kot nevarne ‚materialiste‘, — al nam, kterih ne motijo take jalove obrekovanja, ker jih skoz in skoz previdimo in ker dobro vemo, *kako ves drug* ‚materializem‘ njim v sercu in v djanji kraljuje, vselej prizadeva veliko veselje, ako premišljujemo, kako človeštvo čedalje bolj svoj nebeški dar — um imenovan — v blagor sveta bistruje in zdaj to zdaj uno znajduje, ker med tem, ko pospešuje posvetno srečo človeštva, nikakor ne overa in ne moti dušnega blaga.“

Tako so se celó uboge Novice morale postaviti v bran pred reakcijo in tako je že takrat tudi med njene vrste zašla še danes strašna beseda — materializem.

⁸ Ibid.

⁹ Novice 21. julija 1858, str. 231.

¹⁰ V tej zvezi moramo smatrati podlistek „Robovi in njih osvobojenje“, ki je izšel v

¹¹ Novice 21. julija 1858, str. 227, Slava perve polovice sedanjega stoletja.

Iz vsega tega si je lahko ustvariti sliko o razmerah, ki so kot roje-nice stale ob zibelki čevljarjevega otroka, in če zdaj preletimo vso so-razmerno dolgo dobo 77 let, ki jih je ta otrok iz obrtniško-rokodelske družine preživel in se ustavimo v mesecu aprilu 1935. leta, ko je umrl (10. aprila), moramo nasproti Novicam iz meseca njegovega rojstva ugotoviti,

da nam mnogi še danes tako klavrno pišejo kulturo, kakor so nam jo takrat,

da stoji človeštvo pred novimi pokolji, vojnam in lakotami,

da je novičarsko znamenita „strelna pavalja“ dobila tisoče novih morilnih orodij in orožij,

da so se v mesecu Tumove smrti sestali evropski diplomati v Stresi in da niso nič uredili, da danes že komaj vemo, da so sploh bili tam,

da so med nami spet take sile na pohodu, ki trdijo, da se mora „iz-koreniniti vse in pokončati do dobrega, kar ni zgolj v pobožnem duhu zapeto“, le da je še vse to huje kot v času Novic, ker so raztegnili to tezo, ki je kakor inkvizitorski odlok, na vse napredno, progresivno pisanje, ki ga prav tako kakor pred 77 leti označujejo z besedo „materia-lizem“, ki je po njih mnenju „živo nasprotje slovenske ljudske dušev-nosti (slovenska narodna pesem, navade, vernost itd.) in sovražnik slo-venstva, razkrajalna sila, zajedalec v naši narodni kulturi“ in zato je „dolžnost slehernega *zdravega* slovenskega človeka, da se po svojih močeh pridruži kulturni in socialni borbi slovenskega naroda proti materializmu v vseh njegovih oblikah“,

da je „serditost Amerikancev do Evropejcev“ odjenjala, ker imajo Amerikanci sami s seboj dovolj opravka (večmilijonska brezposel-nost...) itd.,

da se vozijo Evropci (nekateri) danes bolj udobno v aeroplanih, kakor so se 1858. leta in danes po železnici, ki jo je takrat začelo graditi 7000 delavcev, kakor poročajo Novice,¹² od Marburga do Celovca,

da je slovenska univerza morala odkloniti znanstveni dar profesorja Jožeta Schmoranzerja iz Innsbrucka, ker nima denarja, da bi ga spra-vila v Ljubljano,

da se uče cirilice v vseh šolah in ne samo v ljudski šoli pri Mali Nedelji kakor leta 1858.,

da je v Ljubljani kljub „gazni in električni osvečavi“ še vedno v marsikateri glavi obupna, egiptovska tema in

da je kljub vsesplošnemu napredku v dneh, ko je umiral dr. Tuma, tudi umiral, zasut v osem metrov globokem vodnjaku, ki ga je skopal

¹² Novice 21. julija 1858, str. 231.

s tovarišem, slovenski delavec, da ga niso rešili, da je umrl, da ga iz te „mertvice“ nihče več ne oživi... ter

da ob tem in še marsikaterem primeru lahko sklepamo, da nismo Slovenci od Tumovega rojstva do njegove smrti napredovali niti toliko, da bi rešili mlado življenje človeka, ki se je ponesrečil pri napornem težakem delu, ki ga je opravljal ob vodi, čebuli in črnem kruhu.

Vse to se je zgodilo brez gazne in električne svečave, ob solnčni svetlobi, za katero so že ob Tumovem rojstvu Novice ugotovile, da ima umetnost malarja...

In zdaj stojimo ob ti malariji našega bivanja in mišljenja in ne moremo najti besede za svojo lastno sramoto. Rusi so rešili Nobila in Čeljuskinca, ki so se izgubili več sto kilometrov daleč od človeških bivališč in so bili izpostavljeni skrajno nevarnim prirodnim elementom — mi nismo znali priti do delavca, čeprav je bil le borih osem metrov od zemeljske površine... To je žalostno, mračno, obupno dejstvo, ki smo ga morali zabeležiti kot lirično-elegični uvod našega premišljevanja o bivanju in nehanju dr. Tume in dobe, v kateri je živel, kajti obupni kriki ponesrečenega delavca so se kot elegija prav ob dr. Tumovi smrti izgubljali v gluho vseмирje in so kot daljni, po malokomu slišni marche funebre spremljali njegovo smrt, njegovo zaključeno življenjsko delo, njegov pogreb...

1876. leta je postal Henrik Tuma učitelj. To je bil čas, ko so se Slovenci še vedno borili za pravice svojega jezika, ker v tem primeru njihov program iz leta 1848. še vedno ni bil uresničen. Mladi učitelj Tuma je kot intelektualec bil pripadnik narodnega pokreta, ki je bil takrat že razdeljen med „mlade“ in „stare“ na eni strani, na drugi pa se je že začela počasi pripravljati cepitev med napredne in konservativne, kar je odločno izvedel šele mnogo kasneje Mahnič. Ker je zaradi denunciacije izgubil učiteljsko službo, se je odločil, da nadaljuje svoje študije na univerzi. Kako bi si pridobil potrebna materialna sredstva? Šel je najprej za domačega učitelja k švicarski družini Progler v Trst, odtod se je končno odpravil na Dunaj in se vpisal na juridični fakulteti. Že v Trstu je začel žalostno kariero domačega učitelja pri premožnih tujerodcih, tu na Dunaju jo je nadaljeval. Najprej je bil domači učitelj pri uredniku gospodarskega dela lista „Neue Freie Presse“, Regenu. V njegovi hiši je imel priliko spoznavati židovski in framazonski element. Kasneje se je znašel kot domači učitelj pri grofu Welserheimu, s čigar družino je prebil počitnice na Madžarskem v bližini Blatnega jezera, odtod je šel k baronu Lagu v Galicijo, kjer je lahko opazoval, kako poljski plemiči zatirajo svojo domačo in ukrajinsko rajo. Tako se je moral

marsikateri slovenski študent v pretekli dobi uslužiti kot domači učitelj pri avstrijski kapitalistični in fevdalni gospodi ter je v mnogem preživel isto klavno usodo kakor slovenska dekleta, ki so v borbi za vsakdanji kruh služile v mestu kot dekle. To kvasovstvo, ki ga je Jurčič povsem lažno in neresnično romantično popisal v „Desetem bratu“, je bilo v resnici vse kaj drugega kakor lepo in romantično. Tuma je kljuboval že v rani mladosti vsem zaprekam z naravnost kraševsko odpornostjo, kajti pri vsem domačem delu še študirati in delati izpite, poleg tega pa še iskati zase idejno orientacijo — vse to nikakor ni moglo biti lahko in romantično, kakor nam je skušal dopovedati gospod Jurčič, kateremu se ni godilo v resnici nikoli kdo ve kaj dobro, a svoji romantični žilici ni mogel odoleti in je rajši pri „Desetem bratu“ prav tako resničnost življenja romantično prepleskal in ga tako tudi potvoril, kakor ni pozneje pokazal pri zasnovi „Rokovnjačev“ nobenega zmisla za socialno-materialno ozadje naših kmečkih hajdukov, ampak jih je rajši popisal po vzoru indijaneric, kar je napol resno napol šaljivo popolnoma pravilno povedal eden izmed modernejših slovstvenih zgodovinarjev.

Povsem razumljivo je, da je val narodne borbe potegnil mladega jurista v svoje gibanje in se je sin napol proletarske malomeščanske obrtniške rodbine na Dunaju priključil narodni borbi, ki jo je sam zase že začel kot učitelj v Postojni, kjer se je kaj hitro seznanil s sadovi domačega denunciantstva. To je bila tista znamenita doba, ko se je vlekla skozi naše javno življenje katastrofalna rodoljubarska tendenca, edini in zelo klavni produkt našega 1848. leta, doba, ko so častili Koseskega bolj kakor Prešerna, ki so ga tudi kot pesnika istočasno z njegovimi posmrtnimi ostanki pokopali v Kranju. To je bila „živo in hura“-politika, proti kateri je 1870. leta nastopil Fran Levstik, da spet prvi sam uresniči svojo zahtevo po kritiki, kakor je zapisal v Novicah v mesecu Tumovega rojstva. Pri njegovem čistem delu in namenu se mu je zgodilo, da so mu užaljeni bleiweisovski očaki vrgli pod noge, da je od vlade podkupljen. Levstik je postal tako v naši zgodovini prvi in največji, javno zaznamenovani narodni izdajalec, ker se je drznil govoriti resnico. Prvi in do sedaj najboljši slovenski satirični list „Pavliha“, ki ga je prav zaradi kritike in za izčiščenje naših razmer začel izdajati Levstik, je moral prenehati, ker Levstik „lagati ni hotel, a resnice ni smel govoriti“. Ta zmaga nad resnico, ki jo je izbojevalo slovensko mračnjaško rodoljubarstvo tiste dobe, spada med najsramotnejše zmage v slovenski zgodovini, zlasti zaradi tega, ker je bila naravnost reakcionarno-manifestacijski uvod za vse naslednje reakcionarno početje, ki kot kakšna d. d.

podtalno deluje še danes, in to v znamenju borbe zoper resnico, kakor se je to zgodilo pri Levstiku in za njim še pri marsikomu . . .

Po štirih letih tujine se je vrnil v Ljubljano k staršem. Tako v Ljubljani kakor v njegovi družini se je bilo v teh letih, ko ni imel z domom niti pismenega stika, marsikaj izpremenilo. Za takratne slovenske rodoljube se je od nekod pojavilo presneto nevarno socialno vprašanje, ki jih je vedno bolj razburjalo, ker so se med rokodelskimi pomočniki začele širiti „prevratne“ ideje. Med ljubljanske pomočnike in delavce je med potjo celó zašel socialist in poznejši anarhist Johann Most, ki je bil strah avstrijske policije. V delavskem izobraževalnem društvu v Ljubljani so se širile radikalne ideje, v resnici precej nedolžne in nenevarne utopije prvih slovenskih delavsko-pokretaških zanešenjakov, ki so velikokrat na fantastičen način iskali in reševali izhod iz razrednega boja. — Toda za tisto dobo so bili ti prvi slovenski delavski pokretaši, ki o Marxovih idejah niso imeli pojma, zelo nevaren element, izrodek na narodno se prebujajočem telesu. Že januarja 1884. leta se je vršil v Gradcu silovito razbobnani proces proti tri in dvajsetim anarhistom, med katerimi sta bila celó dva Slovenca: Hubmajer iz Ljubljane in Miha Kovač iz Konjic.¹³ Bili so obdolženi atentata na „presvitlega cesarja“ in veleizdaje. Rdeči strah je šel takrat skozi avstrijske dežele in zato ni čudno, da se je 21. aprila stresla tudi vsa rodoljubna Ljubljana, ko je izvedela, da je policija prišla na sled nevarnemu gibanju tudi v Ljubljani in da je dva anarhista že aretirala. Aretiranca sta bila krojač France Železnikar, ki se je baje udeležil bojov pariške komune, in čevljar Ferdo Tuma, polbrat dr. Tume. Vse to je dr. Tuma izvedel šele po povratku iz tujine, kjer se je kot visokošolec kretal med narodno navdahnjenim slovanskim dijaštvom, ki za socialno vprašanje ni imelo še nobenega smisla, ker je bilo preveč prevzeto od narodnega prebujenja, ki ga pa buršovsko-slovanski študentje po večini niso kdo ve kako globoko pojmovali.

Tako se je dr. Tuma kot mlad, narodno napreden visokošolec prvič srečal z delavskim gibanjem.

Ljubljanska policija, ki je delavske pokretaše nadzorovala tudi s pomočjo prostitutk, je z aretacijami omenjenih dveh „zločincev“ povzročila divjo senzacijo med ljubljanskimi purgarji. Iznajdljive ljubljanske branjevke so najprej izpremenile ime anarhistov v „antikriste“, kar je pri tako pobožnem narodu, kakor smo mi, zelo razumljivo, ker smo ob socialnem vprašanju najprej vedno v strahu, da ne bi zaradi njega

¹³ Glej A. Kristan: O delavskem in socijalističnem gibanju na Slovenskem, str. 58.

tudi vera opešala, pozneje pa so dobili ime „krvavci“, ker bojda pijejo kri. Sledile so še nove aretacije. Avstrijsko sodno oblastvo se je zbal za premilo sodbo, če bi sodili krvavce v Ljubljani, ker so bili vendarle Slovenci in bi slovenski porotniki mogoče preveč milo gledali na njihov zločin. Zato se je odločilo, da jih postavi pred celovško sodišče, kjer je tvorilo poroto 16 graščakov in veleposestnikov.¹⁴ Toda v tem primeru se je zelo prevaralo, kajti rodoljubni Slovenci niso čutili do „zločinskih“ pripadnikov anarhizma in socializma prav nobenih simpatij, kar so tudi javno takoj dokazali, ko je Slovenski Narod (izhaja še danes) objavil zelo junaško notico, da krvavcev ne bosta zagovarjala niti dr. Tavčar niti dr. Zarnik. To bi se namreč ne spodobilo za slovenskega rodoljuba. Zagovarjati brezdomovinske socialiste, ki so zaradi socialnega vprašanja, zaradi organiziranja borbe za vsakdanji kruh pozabili na narodnost, ker so spoznali, da tako domači kakor tuji gospodar tenko režeta delavcu kruh... Vsa ta prva delavska epizoda se je pokazala pred sodiščem nekoliko klavrno, ker je iz zagovorov in zasliševanj razvidno, da nobeden od obtožencev prav za prav ni imel pravega pojma ne o anarhizmu ne o socializmu, še manj pa o marksizmu,¹⁵ da so bili vsi skupaj še zelo romantično navdahnjeni, in če bi celovška nemška sodnija imela kaj pameti, bi jih ne obsodila tako strogo, kakor jih je. Železnikar je dobil osem let, pozneje so mu zvišali kazen na deset let, Ferdinand Tuma je presedel le deset mesecev preiskovalnega zapore... Ko se je raznesla vest o celovski obsodbi slovenskih „socialistov“, se je kot ljudska govornica rodil v rodoljubnem mestu ogorčen glas, ki se je zgražal nad tako milo sodbo nad temi izvržki in zločinci. „V Ljubljani bi jih bili morali pustiti, mi bi jih že znali obsoditi.“ Tako se je avstrijska justica v škodo slovenskega in avstrijskega patriotizma zmotila, ko je mislila, da bo narodno čustvo do teh prevratnikov sentimentalno vplivalo na domače porotnike — toda že takrat se je izkazalo, da vsaj pri obračunavanju s socialno-političnimi nasprotniki znamo biti nesentimentalni... Bistroumnost slovenskega rodoljuba se je pokazala nekaj let prej (Slovenec, 15. junija 1878) v zelo pomembnem predlogu, ki bi

¹⁴ Ibid., str. 60 do 94, izpopolnjeno po predavanjih dr. Prijatelja in njegovega dela „Kersnik in njegova doba“.

¹⁵ Dr. Lončar se v svoji knjigi „Politično življenje Slovencev“ (str. 63.) prekleto moti, ko pravi, da je Železnikar razširjal „marxistični socializem“, kajti marksističnega socializma ni razširjala niti naša predvojna socialna demokracija, kako bi ga razširjali „krvavci“, ki bržkone sploh niso vedeli, kdo in kaj je Marx. Prave zgodovinsko podrobne in verne analize o razvoju delavskega pokreta pri nas še vedno nimamo. Kdor jo bo hotel pisati, bo moral biti dobro podkovan v raznih socialističnih ideologijah, da bo znal ločiti, kaj je marksistični (znanstveni) socializem in kaj ni.

ga lahko danes označili kot katoliško-samoslovenski predlog, ker je bil tudi samo za Slovence namenjen, v predlogu, kako se rešiti problema socialnega vprašanja in njega strašne posledice: socialističnega delavskega gibanja. Ta zgodovinsko pomembni predlog, ki je bil napisan po izidu Marx-Engelsovega manifesta, po izdaji prve knjige „Kapitala“ (1867) — torej potem, ko so bili znanstveni temelji socializma že postavljeni in je bila ekonomska sestava današnje družbe že znanstveno razčlenjena — se glasi:

„... Na nerodovite kraje, na Kras s tovarnami, tam so na svojem mestu, tam bodo obrodile, in ne bodo imele nasledkov, kakor jih imajo zdaj, tam ne bodo porodile socijalizma, ampak ga zadušile.“

Kratko, jedrnato, bistro. Vsak najgenialnejši zdravniški recept za težko bolnega je ničev pred genialnostjo tega socialno zdravilnega predloga...¹⁶

Ker ni dobil mesta kot odvetniški koncipijent pri dr. Tavčarju, je vstopil v pisarno nemškega odvetnika dr. Wurzbacha, leta 1887. je odšel v Trst, kjer je postal sodnik. Leta 1890. je bil sodnik v Tolminu, 1894. leta je prišel v Gorico, kjer je že naslednje leto stopil v javno življenje,

¹⁶ V tej zvezi moramo smatrati podlistek „Robovi in njih osvobojenje“, ki je izšel v „Slovenskem Narodu“ že leta 1872. (torej leto dni po padcu Pariške komune) v št. 87. in 88. s podpisom Pribislav — na katerega me je opozoril dr. Slodnjak, ki je dognal, da se za tem psevdonomom skriva Fran Levstik —, za naravnost genialen po politični tendenci, ki se skriva v njem. Citiram začetek in konec: „V časih, kakoršni so naši; v časih, ko zdaj tu zdaj tam kaka iskra šine iz navidezno mrtvega pepelišča; v časih, ko se godi marsikaj, kar je podobno zgodovinskim stikljajem, ki so imeli burne nasletke; dandanes, ko ‚mednarodno društvo‘, ‚internationale‘ (s tem misli Levstik I. internacionalo, katere odbornika sta bila tudi Marx in Bakunin. Ustanovili so jo leta 1864. — B.K.) s svojimi hitro množječimi se udi in silnimi pripomočki prepreza že celo Evropo in sapo zapira kapitalistom dobro pasočim se ob žuljih siromašnega delavca, in vladarjem nemajočim poslušnega ušesa za zahteve zavedujočega se ljudstva in izbujenih narodov — dandanašnji nij čuda, ako marsikatera dobra duša strepeta pred besedo, katera v logičnem zlogu stoji z vsemi zgodovinskimi dogodki. Le-ta strašna beseda se imenuje upor, preobrat ali revolucija in vedno straši vse tiste, ki za to besedo ne vidijo družega, nego krvi, in smrti, stoka in gorje...”

...Končaje svoja premišljevanja se spet vrnemo k začetku in prašamo, ali se dá dokazati analogija, da se splošno razvija narava, ter posebno završuje človeštvo? Mi moramo kratko potrditi to in samo pristaviti, da kljub omenjenemu, podložniškemu razumu si ne moremo kaj, da ne bi človeških revolucij spoznali za ustrezljive in dobre, ako nečemo najvišje stvarnikove modrosti dolžiti nedoslednosti. Tega pa nas le varuj bog! Raje očitamo vsem tistim, ki stokajo v okovih, da so kukavice! Njim z Židom Natanom zakličemo: ‚Noben človek ne mora umreti‘; vsak pa naj hoče, in slehern *more*, kar resno *hoče*. Zato robovi! oprostite se!“ Ponoven dokaz, da je bil Levstik po svojem obzorju daleko nad okoljem, v katerem je živel

ko je na narodno-napredni listi kandidiral v goriški deželni zbor. Narodno obrambno vprašanje, ki je že od 1848. leta docela osvojilo vso politiko našega prebujajočega se malomeščanstva in meščanstva, je bilo tudi os vsega takratnega Tumovega delovanja. V tisti dobi se je predvsem posvečal praktičnemu delu in zahtevam vsakdanjega časa, ustanovil je Trgovsko-obrtno zadrugo in mizarsko zadrugo, vodil goriško ljudsko posojilnico, bil je aktiven član goriškega pevskega društva itd. Vse to je trajalo do leta 1908., ko je vstopil v socialdemokratsko stranko — potem, ko je bil popolnoma razočaran nad naprednim slovenskim rodoljubarstvom, ki ga je za tisto dobo že nekaj let prej klasično prikazal Ivan Cankar v svoji komediji „Za narodov blagor“. V dobi od približno 1900 naprej opažamo, kako se je najboljši in najnaprednejši del takratne slovenske inteligence približal slovenskemu socialdemokratskemu gibanju. Leta 1902. so začeli izhajati Naši Zapiski, ki so bili pod uredništvom dr. Dermote glasilo slovenske svobodomiselne inteligence, leta 1913. pa so postali uradna revija slovenskega socialdemokratskega pokreta. Eden izmed najdelavnejših njenih sotrudnikov je bil dr. Tuma, ki je v letniku 1913 napisal programatični članek „Naš program“. Z njegovim vstopom v socialdemokratsko stranko se je njegovo pravo javno delovanje šele pričelo. To pričajo številni njegovi članki in razprave, od obravnavanja političnih vprašanj preko svetovnonazorskih razmišljanj in spolnega vprašanja do literarnih kritik, ki so raztreseni po Naših Zapiskih in ki po raznovrstnosti tēm vsaj na zunaj izpričujejo univerzalno, enciklopedistično piščevo izobrazbo.

Dr. Tuma se je imel za socialista-marksista, kakor so se sploh vsi predvojni socialdemokrati izdajali za marksiste, čeprav moramo takoj ugotoviti, da to niso bili, kajti poznavanje znanstvenega socializma je bilo pri vseh slovenskih socialdemokratih zelo majhno, čeprav moramo prav dr. Tumi priznati, da je bil od vseh najširše naobražen. Iz vseh njegovih sestavkov o raznih vprašanjih, ki jih je v svojem življenju napisal, pa lahko takoj ugotovimo, da njegov marksizem kakor marksizem vseh predvojnih socialdemokratov ne vzdrži znanstvene kritike. To niso bili le reformisti, splošna struja v takratnem mednarodnem delavskem gibanju, ki so Marxa skušali reformirati, korigirati in ga prilagoditi potrebam dnevne borbe, in ki so se pod vplivom meščanske filozofije zavestno oddaljili od dialektičnega materializma Marxa in Engelsa. Nekateri naši reformisti socialdemokrati so šli veliko dalje.

Mahničeva zasluga je bila, da je dal slovenskemu katoliško-političnemu gibanju solidno ideološko osnovo, na kateri živi še dandanes. Njegovo delo sicer ni kdo ve kako originalno, kajti delal je po primerih

iz drugih narodov in po navodilih, ki jih je dajal Vatikan vsemu katoliškemu gibanju v raznih državah in narodnostih, kakor se enako dogaja še dandanes. Z vedno večjim razvojem kapitalizma na eni strani in proletariata na drugi strani se je razvijal kot ideološka nadstavba kapitalizma — liberalizem, ki ima svoje prve začetke in idejne predhodnike pred francosko revolucijo, zlasti pa po njej, ko se je zmagujoči meščanski razred začel formirati kot vladajoči razred v človeški družbi. Počasi so začeli odpadati vsi revolucionarni izrastki, ker so v novem položaju postali ne samo nepotrebni, celo nevarni, prehajajoči v last tistih, ki jih je prej sicer meščanska revolucija potegnila v svoj val, zdaj pa jih je meščanski razred začel politično zatirati in ekonomsko izrabljati. Meščanstvo, ki je v svojih najboljših in najradikalnejših zastopnikih iz dobe francoske revolucije in pred njo, hotelo radikalno obračunati tudi s cerkvijo, ki je bila močna, solidna opora fevdalizma in njegov zadnji zvesti oproda kakor kraljeva švicarska garda, je v svojem novem razvojnem položaju začelo delati kompromise s cerkveno hierahijo. Svobodomiselstvo prosvitljenih meščanov se je počasi — vse 19. stoletje — začelo umikati pred dnevnimi političnimi kakor ekonomskimi vprašanji, ker je proti vedno bolj naraščajočemu delavskemu gibanju kapitalizem potreboval čim bolj solidno organizirano obrambo, da se ohrani njegov meščansko-državni status quo. Cerkev pa je spet s svoje strani bila pripravljena na kompromise, ker je stala pred isto nevarnostjo likvidacije kakor kapitalizem. Zato so bila vsa nasprotja med cerkvijo in kapitalizmom posledica razredno še neizčiščenih razmer v družbi, torej protislovja, izvirajoča iz počasnega zbliževanja odmirajočega fevdalizma (s katerim pa meščanska revolucija ni likvidirala in to zaradi tega, ker se je za njeno vsestransko stabilizacijo prehitro začel razvijati proletarijat kot njeno novo družbeno-razredno nasprotje) in vladajočega kapitalizma. Kot okrnjena ideologija bivšega revolucionarnega meščanstva se je pojavil liberalizem, ki je bil tu in tam bolj ali manj radikalen v vprašanju cerkve in vere, kar je bilo odvisno od njegove ekonomske in politične gotovosti. Katoliška cerkev, ki je skušala biti ob naglo razvijajočem se kapitalizmu zagovornica od njega zatiranih množic, a je pri tem opravljala zelo nelepe, v sentimentalne fraze ovite advokatsko posredniške posle, ni nikoli postavila pravega obrambnega zidu proti vedno bolj rastočemu kapitalizmu, ker je jasno čutila, da z njegovim sistemom mora pasti tudi ona. Danes, ko so se nasprotja v družbi toliko razčistila, da lahko vedno bolj govorimo o dveh glavnih frontah, se je cerkev znašla v objemu fašizma, sodobni obliki meščansko-kapitalističnega sistema. Nasprotja med cerkvijo in kapitaliz-

mom vedno bolj izginjajo in nasprotja preteklosti se izpričujejo kot posledica ekonomske neizdelanosti, nekoncentriranosti vseh kapitalističnih sil — za časovno omejena protislovja v okviru meščanskega razreda samega.

Razmah kapitalizma v osemdesetih letih prejšnjega stoletja v Avstro-Ogrski, v kateri so bili fevdalci še vedno močan razred, je imel za posledico, da je meščan v nekaterih kulturnih in političnih vprašanjih zastopal svobodnejše, liberalnejše stališče kakor s katolicizmom poročeni avstrijsko-habsburški fevdalizem. Ta liberalizem avstrijsko-nemškega in ogrskega meščanstva je imel odmeve tudi pri nas, kjer še sicer kapitalistično-ekonomski razvoj ni bil na tisti stopnji kakor v nekaterih drugih avstrijskih deželah, da bi bil lahko liberalizem direktna posledica domače ekonomske osnove. Prav to protislovje je povzročilo, da se slovenski liberalizem ni mogel dokopati do nobene trdnejše ideološke osnove, ker ekonomski temelji za njegov čim širši in radikalnejši razmah niso bili dani niti se niso mogli v tisti meri razvijati, kakor bi to bilo zanj potrebno. Cerkev, ki pa je imela jasno stališče in ki je stremela za tem, da čim bolj evolucionarno preobrne svoj fevdalistični plašč v kapitalističnega, se je zato povsod upirala meščanskemu liberalizmu, boreča se za čim bolj udoben položaj v okviru meščanskega razreda. Ta udobni položaj si je res pridobila v naših časih v fašizmu, ki je do danes najpopolnejša oblika osredotočenja vseh reakcionarno-kapitalističnih sil. Kakor se je papež leta 1870. zaprl v Vatikan, ker je italijanski meščan združil vse italijanske pokrajine v eno državo, ker je to zahteval njegov ekonomski in politični razvoj, tako sta se obe prej tako strašno nepomirljivi stranki iz istih, razvojno seveda na višji stopnji stoječih ekonomskih in političnih razlogov leta 1929. pobotali in zdaj živita združeni v znamenju fašistične butare in križa. Zaradi te zveze se je nekoč tako nevarni liberalizem preživel in zato ga fašistični ideologi danes prav tako ostro zavračajo, kakor ga je v njegovi začetni stopnji napadala in zavračala cerkvena hierarhija kot ekonomski in politični faktor v družbi.

Pri Slovencih je kapitalizem kot ekonomski činitelj počasi napredoval in še dandanes smo v glavnem poljedelski narod; zato je imel domači liberalizem kot ideologija kapitalističnega meščana pri nas slaba tla za svoj razvoj, medtem ko je novodobni Mahničev klerikalizem našel zanesljivo ekonomsko osnovo v kmečkem razredu, ki ga je cerkev po svojem aparatu že imela pred tem popolnoma v svojih rokah. Iz nerazvitosti takratnih ekonomskih odnošajev si je lahko razlagati ideološko in splošno plahost prvih in poznejših slovenskih liberalcev, ki si na shodih in v svojih glasilih niso upali veliko govoriti niti o Cerkvi, še manj o veri kot o svetovnonazornem problemu, kajti na eni strani

niso mogli v tem oziru izpovedovati radikalnejšega stališča, ker bi sicer izgubili še tiste volilne glasove, ki so si jih pridobili, na drugi strani pa niso niti zmogli ustvariti globlje ideologije. Zato so se slovenski liberalci izživiljali v „farški gonji“, zato jim je Cankar očital breznačelnost, zato so imeli za vsake volitve skoraj povsem nov program, ker do svojega originalnega programa nikoli priti niso mogli. Tako je dobil pri Slovencih liberalizem povsem drugačen, potvorjen pojem, kakor ga ima v svoji originalni, klasični obliki. Zato so ga pri nas istovetili z breznačelnostjo, demagoštvom, s politiko osebne gonje in osebnih sporov, ker so videli samo njegovo zunanje, spačeno lice, niso se pa povzpeli do globlje analize, da bi iskali za vse te zunanje pojave vzroke v ekonomski nerazvitosti domačega kapitalizma, ki je bil poleg tega še nacionalno zatiran. Edina trdna točka v programu slovenskega liberalizma je bila njegova nacionalna obrambna stran in še ta je bila slaba. Zato je bila Mahničeva zmaga nad početki slovenskega liberalizma zelo lahka in ne vedno častna, če se spomnimo, da je bil prav slovenski klerikalizem najvernejši principielni oproda avstrijsko-habsburškega režima, ki se je močno naslanjal na katoliško uniformirani fevdalizem degenerirane aristokracije.

Na eni strani popolna nesposobnost tako zvanega slovenskega liberalizma, ustvariti si res naprednejšo, modernejšo ideologijo tako politično kakor splošno svetovno nazorsko, na drugi strani mračni ultramontanizem, ki je bil s svoje strani prav tako velika ovira za uspešen, progresiven razvoj, zlasti v kulturi, kjer je ostro nastopal proti vsakemu prosvetljenstvu širših ljudskih množic, katerih duševnost je omejil na molitvenike, Domoljuba, Slovenskega Gospodarja, Bogoljuba itd. in nedeljske pridige — vse to je najboljša in najnaprednejše intelektualce tiste dobe odtujilo enim kakor drugim. Zbrali so se okrog Naših Zapiskov, ki so v tem sorazmerju za tisto dobo relativno naša najnaprednejša revija, v kateri so sodelovali Cankar, Dermota, Kidrič, Prijatelj, Župančič, Kristan itd. Vsi ti intelektualci so spoznali brezizglednost početja slovenske liberalne in klerikalne politike in če je Cankar včasih ostreje okrcal naprednjake kakor klerikalce, je bil edini vzrok v tem, ker je za političnim klerikalizmom stal vendarle neki svetovni nazor, medtem ko so liberalci stali praznih rok. Slovenski liberalci niso prav za prav nikoli bili več kakor mlačni katoliki, nekoliko liberalnejši klerikalci — ideološko torej zelo malo nevarni nasprotniki, zlasti pa v kulturi, kjer niso znali n. pr. delu Mohorjeve družbe med ljudstvom dolga desetletja ničesar nasproti postaviti. Politično so sicer imeli kot zastopniki malomeščanstva in počasi se razvijajočega meščanstva precej

težko stališče, ker so imeli proti sebi dobro organizirani klerikalizem, ki je s prižnice in v raznih cerkvenih nabožnih družbah držal v svojih okovih kmeta, ki je še vedno množni sestavni del slovenskega naroda, a tudi v okviru, ki so jim ga nudile materialne prilike, niso v delu pokazali nobenega posebnega talenta.

Take so bile razmere, ko se je začel pri nas razvijati socialdemokratski pokret, s katerim je simpatiziral najnaprednejši del takratne slovenske inteligence, ki sicer vsa ni bila prepojena s socialističnim duhom, temveč s svobodomiselnostjo, in je bila v osnovi zastopnica meščanstva. Toda to meščanstvo so ti intelektualci pojmovali v njegovi klasični obliki, lahko bi rekli po robespiersko in dantonovsko. Njihova borba je bila usmerjena proti isti kulturni in politični reakciji, ki je bila ekonomsko zasidrana v sistemu eksploatacije kmečkih in delavskih množic. Ker pa je razvoj šel svojo pot naprej in čistil razmere, je prišlo tudi pri Naših Zapiskih do cepitve. To se je zgodilo leta 1913., ko so nekateri sotrudniki izstopili iz kroga Naših Zapiskov, ki so si takrat nadeli ime „socialistična revija“. Delavsko gibanje se je začelo vedno bolj formirati in socializem se je relativno, čeprav v zelo skromni obliki, začel tudi ideološko izpopolnjevati, čeprav ni dobil tiste ideološke osnove, ki bi jo bil potreboval. Prav pri tem delu je močno sodeloval dr. Tuma.

(Konec prihodnjič.)

ZEMLJA IN LJUDJE

ANTON INGOLIČ

Po zakonu, ki je bil uveljavljen lansko leto, gospa grofica. Zemljo dobe zaenkrat samo v najem, proti primerni odškodnini seveda, v last je pa gotovo ne bodo nikoli dobili.“

Grofici se je začela tresti spodnja čeljust:

„Kdo neki mi le more vzeti zemljo?“

Šegula je bil že jezen, zato ji je pomolil akte pred obraz in vzkliknil:

„Zakon!“

Grofica se je v trenutku vzravnila, s koščeno roko je pograbila listine in jih zagnala skozi odprto okno, da so posamezni listi zafrfotali po zraku. Nato se je obrnila k Šegulu. Zdaj se ji je že tresla glava:

„Tu imate zakone! Zemlja je moja!“

Ker se Šegula še vedno ni ganil, je vzela palico in začela mahati z njo proti njemu:

„Pojdite in pazite, da mi ne vzamejo niti pedi zemlje. Vse je moje. Ni ga zakona, ki bi mogel dopustiti, da izgubi grofica Marija Antonija

Mondschein von Windisch-Büheln samo pest zemlje. Ni ga! Zapomnite si to in odidite!“

Šegula je odšel.

Preklinjajoč je do mraka iskal in zbiral listine, nato pa pozno v noč sestavljal sam seznamek one polovice plodne zemlje, ki si jo veleposestvo vsekakor obdrži. Zdaj je vedel, da ne sme o agrarni reformi niti črhiniti grofici, če hoče še nadalje ostati to, kar je: resnični graščak. Kajti sicer dobi veleposestvo takoj državno upravo, kar je že pred letom dni komaj preprečil.

A tudi grofica ni legla ob prvem mraku kakor navadno.

Bila je razburjena.

Njej naj vzamejo zemljo?

Kako? Kdo? Zakaj?

Sedela je v obednici, ki jo je razsvetljeval starinski svečnik s tridesetimi svečami. Ta večer je izjemno velela prižgati vse sveče, svečnik pa postaviti pred velik rodovnik na steni. Čeprav je sedela prav ob steni, so ji bile oči vendar preslabotne, da bi videla narisano drevo z vejami, na katerih so bila napisana imena njenih prednikov. A v spominu je videla ves rodovnik jasno pred seboj in bi ga lahko prečitala tudi v temi.

Prav spodaj je napisano prvo ime:

Alfred Richard Mondschein, ki mu je leta 1559. avstrijski cesar Ferdinand I. podelil približno polovico sedanjega posestva grofov Mondscheinov v zahvalo, ker ga je rešil na lovu pred divjim merjascem; njegov vnuk Emilijan se je odlikoval v bojih s Turki, zato ga je Ferdinand II. povzdignil v grofovski stan. Emilijan je tudi sezidal grad. V sedemnajstem stoletju se je rodbina zelo razčlenila, saj je grofica Agneza rodila šest sinov in tri hčere. Grofje Mondscheini so se odlikovali v številnih bojih, zato so dobili velika posestva v Avstriji in celo v Nemčiji. A v devetnajstem stoletju je začela rodbina izumirati. Le veja, ki so ji pripadali grofje von Windisch-Büheln, je visoko preraščala ostale. Na vršiču pa stoje štirje: Bartol, Inge, Elzbet in Marija Antonija. Samo poleg Elzbetinega imena je napisano ime njenega moža. Marija Antonija, ki je doživela žalostno smrt obeh starejših sester — Inge je umrla tri mesece pred poroko, Elzbet pa ob rojstvu mrtvorojenega otroka — ni marala niti slišati o poroki, prav tako tudi ne Bartol. Oba sta se vrgla v svoje veleposestvo, ki je bilo vzor veleposestev daleč naokoli. Bartol je imel sicer nekoliko nezakonskih otrok, a Marija Antonija ni nikoli živo in nujno zahrepenela ne po moškem ne po materinstvu. Tako je ostalo njeno ime samo in najvišje v rodovniku in edino brez smrtne letnice.

Ko je tako počasi v mislih prešla vse prednike in važne dogodke, ki se jih je spomnila, se je umirila in pozabila, čemu je bila sploh sedla pred rodovnik. Nepremično je sedela v naslanjaču in strmela predse. V svitu sveč je bil njen koščeni obraz še bolj mrliški, njena tanka, visoka postava z belimi lasmi pa skoraj strahotna v prostrani obednici z lesenim, temnosivo, dà, skoraj črno pobarvanim stropom. Sveče, ki jih je Šegula pred dvema letoma nataknil v svečnik, so počasi dogorevale. Ogromna obednica je počasi temnela. Samo nekaj sveč je še brlelo in metalo medel sij na sivolaso grofico, ki je bila v mislih daleč od temnega gradu, svoje starosti in svoje onemoglosti.

V lahni poletni obleki se je vozila z bratom po grajskem ribniku. Lepo poletno jutro je bilo, njej se je hotelo nečesa nenavadnega, čudovitega. Dolgo je iskala. Slednjič je vzkliknila:

„Bartol, čuj, pojdiva in obhodiva vso našo zemljo, da bova videla, koliko je je.“

Vzela sta vsak svojega konja, kruha, sira in svinjine ter odjezdila z načrtom v rokah. Jezdila sta po visoki travi, med valujočimi polji, skozi hrastove in smrekove gozdove, drvela skozi vasi, preskakovala jarke in potočke, preplavala Blatnico in se opoldne vzpela med vinogradi na Ilovšak, Bukovec in še dalje proti Kamenšaku, se potem pozno popoldne v loku spet približala Blatnici, jo preplavala in v trdi temi prijezdila preko polj, travnikov in pašnikov na grajsko dvorišče. Šele tedaj sta vedela, kaj je njihovo.

„Vse to je naše“, so šepetali zvečer njen oče in njena mati, Bartol, Elzbet, Inge in ona.

Čez dobrih deset let pa sta si dejala Bartol in ona, oziraje se z Ilovšaka po ravnini pod seboj:

„Vse to je najino.“

Tisti večer ob zadnji sveči pa je zašepetala tri in osemdesetletna grofica Marija Antonija Mondschein von Windisch-Büheln:

„Vse to je moje!“

Na svečniku je ugašala poslednja sveča. Tema je legala v sobo, grofica je izginjala, njene besede so tonile v molk.

Iz vasi pa se je oglasila želja stoterih trpečih in zapostavljenih:

„Vse to bo naše!“

VIII

Bilo je na koncu aprila.

Od blizu in daleč so prihajali. S Tihoncev, Drenovcev, z Ilovšaka, Bukovca in drugod, zlasti pa iz Lukovcev. O, kako je bilo jutro lepo sveže, jasno in vedro, ko so se zbirali sredi Lukovcev! Oni, ki so prišli

Grede z lukcem pa so bile podobne dolgim ozkim preprogam, v katerih skoraj ni bilo videti rjave barve: samo meziniec visoke živo zelene bilke.

Prišli so mimo pokopališča. Neizorane njive so ležale naokoli, le tu in tam se je zelenila njiva pšenice ali rži. Naposled sta se ustavila Jernej in Drejč, ki sta vso pot pogledovala v načrte.

„Tako, tu smo!“

Množica se je ustavila na ozkih ozarah pred dolgo njivo, posejano s pšenico.

„Tu je 8'354 ha njiv“, je dejal Drejč in stopil na rob ozar. Razdelili bi jih dvanajstim interesantom, največji delež bi obsegal poldrug oral, najmanjši pa petdeset arov. Vsa ta ploščina je razdeljena na enajst parcel. Začeli bi s tole prvo, ki je posejana s pšenico. Dobita jo lahko dva: eden prvih osem ogonov, a drugi naslednjih sedem.“

Vladala je taka tišina, da sta se čula le Drejčev glas in valovanje pšenice. Zdaj je torej napočil težko pričakovani veliki trenotek. Osem dolgih ogonov se ti ponuja, samo oglasiti se je treba, pa so tvoji!

Tedaj se je vzpel Jernej na prste in vprašal glasno:

„Kdo bi rad imel prvih osem ogonov?“

Zdajci se je dvignilo skoraj dve sto rok, čez zeleno pšenico pa se je razleglo glasno, zateglo:

„Jaaaz!“

Potem pa, kakor bi se utrgal jez. Nastalo je strašno vpitje in pre-rivanje: vsakdo je hotel priti do Jerneja, Drejča in ostalih odbornikov ter pridobiti zemljo zase. Bilo je čuti samo kričanje, iz katerega se je le zdaj pa zdaj razločilo:

„Meni dajte! Jaz bom vzel!“

Jernej je stopil na ogon v pšenico in kričal:

„Čakajte, pomirite se! V poštev pridejo samo tisti, ki nimajo nič svoje zemlje.“

Zdaj je bilo še slabše:

„Kaj? Jaz imam samo pest travnika, da komaj prerediti kozo! Tudi meni gre!“

Drejč je čital spisek vseh, ki nimajo nič zemlje in ki pridejo torej v poštev, toda njegov glas se ni slišal iz vpitja. Ker Jernej ni mogel priti do besede, je ves besen stopil še globlje v pšenico in kričal:

„Ali ste ljudje ali živali? Vsi je ne morete imeti, zato bo odbor izbral sam dva, ki sta najpotrebnejša.“ Jernej je iztrgal spisek Drejču iz rok in vzkliknil:

„Kekec Jurij naj ima prvih osem ogonov, a Cvetko Matija ostalih sedem.“

Takrat je nastal še večji hrup.

„Zakaj Kekec in ne jaz? On ima samo pet otrok, jaz pa jih imam sedem“, je kričal visok zagorel človek in se rinil proti Jerneju.

„Cvetko ne živi samo od zemlje, izdira tudi zobe“, so vpili nekateri.

„Seveda Cvetko, ker je odbornik“, so kričali drugi.

„Sebi bodo ‚dodelili‘ najboljše njive, nam pa bosta ostala le pesek in ilovica.“

Tedaj se je izmed gruče preril Šegula, ki je med splošnim vpitjem prišel neopaženo iz vasi.

„Zemljo bom jaz delil, komur jo bom hotel. Janžekovič in Meško dobita to parcelo.“

Nastalo je še silnejše vpitje.

„Kaj pa išče Šegula tu?“

Jernej je stopil pred Šegula:

„Vi nimate pravice odločati, čigava bo zemlja. O tem odloča le odbor. Vi smete samo prisostvovati in molčati!“

Šegula je izbuljil oči:

„Kaj praviš, pobalin, da smem samo molčati. Ti bom že pokazal, kdo bo komu zapovedoval, naj molči.“

Šegula je zamahnil z roko in bi bil udaril Jerneja po licu, da se ni ta ob pravem času umaknil.

„Kakor sem rekel, nobene pravice nimate. Če vam kaj ni pogodu, lahko odidete. Tudi brez vas smemo razdeliti zemljo“, je vpil Jernej.

Šegula je kričal vedno silneje in vse mogoče priimke dajal Jerneju, ki je stopil še dalje v pšenico in prekričal Šegulovo vpitje z besedami:

„Pustimo pijanca v miru. Kakor smo torej rekli. Drejč, zapiši: Kekec Juri in Cvetko Matija dobita parcelo št. 348/1.“

Šegula je besen planil k Cvetku:

„Toda drago boš plačal seme in delo, dražja ti bo prišla pšenica, kakor če bi jo v lončkih nasejal.“

Cvetko se je zasmel:

„Kakor bo določila komisija, gospod Šegula!“

Nastalo je novo prerekanje, dokler se Šegula ni besen pognal v pšenico, jo teptal in gazil ter kričal vmes:

„Ná, tu imaš! Zate, lenuha, ne bom delal in se mučil. Ná, tu imaš svoj beli kruh, tu imaš svojo požrešnost.“ Ljudje so v grozi utihnili in brez sape gledali nekaj trenutkov besnečega Šegula, nato pa se pognali za njim.

„Kaj boš teptal božjo pšenico, ki je zdaj moja“, je kričal Cvetko.

Nekaj mož je zgrabilo Šegula in ga vleklo stran. A Šegula je stopal vedno globlje v pšenico, se otepal mož in vpil:

„Tu imate, vragi, svojo zemljo!“

Ljudje so drli za njim. Pšenica je legala pod njihovimi koraki. Nastala je splošna zmeda, dokler se vendar nekomu ni posrečilo, da je podrl Šegula na tla. Nekoliko rok ga je zgrabilo in že je ležal sredi ozar.

Lajhovka je pljunila nanj:

„Prasec svinjski!“

Takrat pa se je pognal Meško, oni, ki mu je Šegula obljubil pšenico, v Lajhovko, da je odletela daleč na sosednjo njivo.

„Prekleta baba, ti pa pojdi domov!“

Zdajci je nastal ravn in kavs. Nekdo se je potegnil za Lajhovko, ki se je v trenutku dvignila in vrgla na Meška, drugi so mahali po Šegulu, ki je rjul na zemlji. Otroci, ki se jih je počasi več nabralo, so se razkropili po njivah. Še Drejča, ki je zaman miril, je nekdo udaril po glavi, da se je opotekel. Nihče ni več slišal svojega glasu, nihče tudi ni imel več v oblasti svojih rok. Za vse krivice, ki jih je pretrpelo, se je hotelo zdaj ljudstvo maščevati. Ko se je v rokah nekega viničarja z Ilovšaka pokazal nož, pa je Jernej ves besen planil v množico, jo suval na vse strani in rjul:

„Ali ste živina ali ljudje? Mirujte ali pa vam zmečem vse to v ogenj. Za take prasce se ne bom boril. Še te pesti zemlje si ne znate razdeliti, medtem ko si je ruski mužik osvojil več zemlje, kakor je ima vsa Evropa.“

Tedaj je nekdo zaklical:

„Kri! Kri!“

Ljudje so se zdrznili in za malo obstali. Nekemu gostaču iz Tihoncev je zevala na licih velika rana, iz katere mu je lila kri kar v curku po obrazu in kapala na pohojeno pšenico.

Ljudje so priskočili in ga hoteli obvezati, a ranjenec se jim je izmuznil in se spustil v dir za drobnim človečkom. Tekla sta po pšenici, za njima pa se je pognalo še nekaj ljudi. Toda človeček je bil urnejši, preletel je pšenico, nato pa se po ozarah spustil kakor zajec proti železniški progi.

Zdaj ni bilo mogoče več dalje deliti.

Ljudje so bili razburjeni in besni. Jernej jih je začel psovati. Nekateri bi se bili še v njega zagnali, da ga ni Drejč potegnil za seboj proti vasi.

Ko so se popoldne spet zbrali, je izpregovoril Drejč, preden so začeli:

„Ljudje krščanski, bodimo pametni in lepo se pomenimo. Vsakdo ne more imeti najlepše in največje njive. Ta to, drugi ono. Kdor bo dobil malo njive, bo dobil še kos travnika. Sicer pa bomo v kratkem dobili za našo vas najmanj še petnajst hektarov, tako da bo vsakdo nekaj dobil. Samo potrpite!“

Toda ko je Jernej pokazal na prihodnjo parcelo, ki se je dotikala pšenice, na spodnjem koncu vse pohojene in pomendrane, ter vprašal, kdo bi jo želel, se ni oglasil nihče. Parcela, ki je merila samo petdeset arov, je bila nezorana njiva, na kateri so tu in tam ležali snopi koruznice. Vsi so gledali dalje na levo, kjer se je spet razprostirala prostorna lepa njiva visoke pšenice.

Jernej je vprašal še enkrat, ne da bi bil dobil odgovor. Stopil je k Drejču in ostalim odbornikom, nato pa glasno izjavil, da je to parcelo odbor dodelil Francu Mešku.

Komaj je Jernej izgovoril ime, že je skočil iz množice Meško, zagorel v obraz, ter začel mahati in kričati proti Jerneju:

„Kaj, ti boš meni podeljeval tole pest pečene zemlje, kjer ne zraste niti voz krompirja? Šegula mi je obljubil njivo pšenice in če je ne dobim, se pritožim.“ — Nato se je obrnil k ljudem:

„Ljudje, povejte, kdo ima na graščinskem več pravice, Šegula ali Jernej?“

Govoril bi bil še dalje, ko bi mu nekdo ne bil segel v besedo:

„Meško, kdo pa ima pri tvoji Lizi več pravice, Šegula ali ti?“

Ljudje so se začeli krohotati. Vsem je bilo prav, da obdrži Meško zemljo, ki mu jo je določil odbor.

Tudi Jernej se ni zmenil za njegove besede ter je stopil na sosedno njivo. Po daljšem prerekanju so jo razdelili med tri interesente.

Tako so do večera med prepiri, grožnjami, kletvami in obrekovanji razdelili komaj deset hektarov. Razen treh, štirih ni bil nihče zadovoljen. Ali niso dobili toliko, kolikor so si želeli, ali ne tam, kjer so upali, da dobe, ali pa jih je grizlo in peklo, da so drugi dobili lepše in več. Še na poti v vas so se prepirali; oni, ki so odšli k Vršiču, so se pozno ponoči znova stepli.

A nastopno jutro je šlo skozi vas že zarana:

„Kekčeva in Cvetkova pšenica sta pokošeni do tal!“

Ljudje so onemeli. Kakor bi leglo na vas nekaj težkega. Postajali so na cestah in dvoriščih ter z grozo strmeli preko vasi. Starke in starci so vzdihovali:

„To pomeni slabo. Greh rodi greh. Še stradali bomo kruha.“

Ko so se dopoldne sešli vsi, ki še niso dobili zemlje, da si razdele njive na Spodnjem polju in travnike onstran Blatnice, se je to zgodilo brez večjih prepirov in nasprotstev.

Naslednji dan je bila nedelja.

Komaj je župnik prebral evangelij, že je udarilo iz njega:

„Vidite, kam vas je hudobni duh zavedel! V petek ste se stepli za zemljo, ki ni vaša. Zapomnite si: vaša ni in nikoli ne bo, če veljajo na

svetu še človeške in božje postave. Kako vas le morejo zbegati nekateri ljudje, ki jih je navdahnili sam Lucifer, hudič vseh hudičev, in kako ste mogli iti jemati zemljo naši predobrotnjivi in prebogaboječi grofici, ki skrbi za vas ko dobra mati, da imate streho nad seboj in da niste lačni? Kako ste ji mogli vzeti, kar je njeno, namestu da bi molili za njeno zdravje? Ni je boljše ženske od nje, bolj bogaboječe in krščanske! Glejte, orgle in veliki zvon vam je kupila. Toliko zemlje ima, a ni se prevzela, vi ste se pa za nekaj ogonov skoraj pobili. Padite na kolena, kesajte se svojih grehov, vrnite zemljo, ki ni vaša! Tiste, ki vas hujskajo, pa zvežite in jih naženite iz vasi! Pravim vam, ne bodo videli kraljestva božjega.“

Župnik je zajel sapo in razprostrl svoje kratke, tolste roke, nato pa se je spet vsulo iz njega:

„Sveti Bog in ljuba devica Marija! Še nekaj hujskega sem moral doživeti v svoji fari. Gredo in pokosijo njivo pšenice. Ljudje, ali se ne bojite kazni božje? Ljudje krščanski, ali vas je res zmedel sam hudič, da ne veste več, kaj delate? Ljudje, spreglejte in vrnite se spet k Bogu!“

Župnik je govoril tako, da so se nekatere ženske jokale od groze in da je marsikateri mož sklenil, da bo rajši vrnil zemljo. Drejču, ki je sedel za orglami in ki ga je župnik večkrat besno pogledal, pa je bilo, da bi gospodu župniku pokazal evangelij in ga opozoril, da je bil Krist prijatelj ubogih in teptanih, da je nje, ki nič nimajo, tolažil in jim pomagal, ne pa rohnel nad njimi in jih psoval.

V naslednjih dneh so razdelili zemljo tudi v sosednjih občinah. Tako je dobilo okoli osemdeset družin zemljo. Toda nekateri so jo vrnili, ker jim je Šegula odpovedal stanovanje v grajskih hišah. Drugim pa je zemljo kar lepo odvezel. Jernej se je neprestano vozil v mesto, Drejč pa je pisaril na vse strani, vendar so se kazale vse pogostejše nove težave.

Toda vobče so bili ljudje zadovoljni. Ta ali oni je imel par krav in si je z njima zoral svojo njivo. Šele takrat je zares občutil, kaj se pravi, imeti svojo zemljo. Ves se je zakopal vanjo in jo negoval kakor dete v zibeli. Drugi so prosili tega ali onega, da jim je zoral. Kmetje, ki so se še nedavno pridušali, da ne pojdejo nobenemu izmed njih orat, so se jeli še sami ponujati: pet do deset težakov ne moreš zametavati zdaj, ko bo težko za delavce.

Pogovorov in načrtov ni bilo ne konca ne kraja. A vsakdo, kdor je imel kos njive, je sklenil: drugo leto jo zasadi z lukom. O luk, blaženi luk! Vsi so mislili nate in na vse, kar je s teboj prijetnega in dobrega v zvezi — na dolge vožnje po svetu in lepe denarje. (Dalje prihodnjič.)

LJUBLJANSKA FILHARMONIJA IN APZ.

Ustanovitev Ljubljanske Filharmonije uvrščamo med najpomembnejše dogodke za slovensko reproduktivno glasbeno umetnost. Kar smo najbridkeje pogrešali in česar smo si najbolj želeli, imamo: orkester, ki je zmožen reproducirati največja dela glasbene produkcije. Mislim, da ni odveč, če pretehtamo najvažnejše zahteve, ki jih mora tak orkester izpolniti in so jih morali ustanovitelji upoštevati. Predvsem mora biti taka skupina izvajajočih sestavljena iz umetnikov, ki dosegajo v tehnični izvežbanosti homogeno visoko stopnjo, da je orkester kos svojim nalogam. Drugič mora orkester glede kakovosti biti enak sorodnim zvezam, da se omogoči sodelovanje s tujim glasbenim svetom v produktivnem in reproduktivnem oziru. Tretjič mora biti v okviru naših razmer zmožen življenja in trajnega obstoja.

Prva zahteva se tiče umetnostne reprodukcije in je zgolj glasbenega značaja. Današnji razvajeni poslušalec ne pričakuje samo brezhibnega muziciranja, ampak zahteva tudi lep ton celotnega orkestra in posameznih instrumentalnih skupin. Vzor na skladnost v godalih in čista intonacija v pihalih in trobilih sta rezultat velike spretnosti izvajalcev in trajnega skupnega študija. Filharmonija je morala torej zbrati čim več dobrih instrumentalistov in z njimi sestaviti orkester, ki dovolj intenzivno reagira na zahteve in želje dirigenta.

Z drugo točko se dotikamo vprašanja sodelovanja s tujimi glasbeniki. Šele dobra kakovost orkestra ustvarja zaupanje in omogoča, da vabimo velike tuje dirigente in soliste v goste, da spodobno reproduciramo tujo glasbo, za kar nam v zameno izvajajo drugi narodi naše umetnine. Prav to se že dogaja v skromnejši meri med pianisti, pevci in manjšimi komornimi zvezami. Tako nastaja torej možnost, da se kulturne pridobitve izmenjavajo, kar je naposled njih važni namen, da služijo človeštvu, ne pa ozki skupini stvariteljev, iz katerih so se rodile.

Tretja točka je za nas najaktualnejša: vprašanje življenja in obstoja orkestra. To vprašanje vsebuje dva važna momenta, denarno in notranjo organizacijo. Denarna pomoč ni tako daleč, kakor je videti na prvi pogled: uspeli bomo, če pomaga *ves* narod. Dohodki koncertov ne zadostujejo, reproduktivno delo velja več. Narodna intelektualna in umetniška moč je sicer orkester ustanovila, naša gospodarska moč ga mora ohraniti pri polnem življenju. Zato morajo izvajajoči z narodom živeti, to se pravi, da ostanejo v dobrih odnosih s poslušalci. Resnejša je druga točka. Kako ustvariti v jedru zdravo organizacijo? Vemo, da smo v tem že mnogokrat grešili. Sestavljali smo orkestre, ki so enkrat uspeli, a se nato razšli. Upamo, da ima Ljubljanska Filharmonija v tem več sreče, kajti pomembno je, da so jo ustanovili izvajajoči umetniki sami, neodvisni od kogarkoli, razen od narodove volje. V tem vidim najvažnejšo stran ustanove, kajti oni, iz katerih miselnosti in iniciative izhaja ta organizacija, so sami izvajalci in hočejo s svojim pokretom predvsem pravo muziciranje, kakor se spodobi resnemu umetniku. Obenem odločajo sami o denarnih zadevah in o delikatnem vprašanju honorarja. Ne tajimo, da je bilo prav to vprašanje vzrok mnogih doslej neuspešnih poskusov poleg trhle sestave orkestrrov.

Za svoj prvi koncert (29. marca) je povabila Ljubljanska Filharmonija v goste dirigenta g. *Rhenéja Batona*. Naše pričakovanje se je ob prvi preizkušnji

samostojnega slovenskega simfoničnega orkestra izpolnilo v veliki meri. Glavni točki programa, ki je obsegal poleg Bravničarjeve slovenske plesne burleske le francoske simfonične skladbe, sta bili Franckova simfonija v d-molu in Ducasova skladba Črnošolec. S podrobnejšo analizo skladb se ne utegnem baviti, omenim samo, da je *César Franck* skladatelj, ki združuje v svojih umetninah vzorno formo in podrobno tematično delo z ognjevito fantazijo in plemenitim čuvstvovanjem. V njegovih delih odkrivamo to idealno skupnost, kakor le še pri klasikih, izvoljencih v romantiki in nekaterih neoklasicistih. Zato je Franck steber francoske simfonične glasbe. Razmisljanje njegovih del nam kaže poleg vprav bachovske kontrapunktike izreden zanos, ki ga skladatelj v dovršeni obliki idealno odmeri. Ducasov *Črnošolec* je programska skladba na Goethejevo pesnitev *Zauberlehrling*. Duhovitost glasbenih domislekov, ki veje iz tega dela, je skladna z besedilom, na katerega se opira. Skladatelj je ustvaril nenavadno živo umetnino. Poleg odlične arhitektonike te samosvoje skladbe je izvrstna instrumentacija s presenetljivimi zvoki in kombinacijami raznih barv malone njena prvenstvena značilnost. Izvedba te izredno težke kompozicije je pokazala, da se sme orkester lotiti najtežjih del simfonične literature. Kajti razen Ravelovih, Straussovih in Stravinskijevih ni mnogo skladb, ki bi stavile večje zahteve na tehnično sposobnost orkestra. Ne trdim, da je bila izvedba idealna. Toda tisto lahkoto, ki smo jo pogrešali, bo orkester s stalnim študijem igraje pridobil.

Dirigent je izreden umetnik. Označuje ga globoko, polno doživljanje umetnine in velika sila, s katero podaja skladbo. Obojega se moramo učiti od njega, kajti vsi oni, ki so veliki reproduktivisti, doživljajo in podajajo umetnino skrajno intenzivno. K temu pripomore na eni strani podrobni študij skladbe in okoliščin, v katerih se je rodila, na drugi strani pa neprestano obnavljanje in ponovno snovanje umetnine v duševnosti izvajajočega z napetim doživetjem vse melodike, ritmike in dinamike, ki jo skladba vsebuje.

Zvok orkestra je bil nenavadno lep. Zaokrožen ton godal in dobra intonacija pihal in trobil sta odločila sodbo o prvovrstni kvaliteti orkestra.

Ljubljanski Filharmoniji želimo na njeni poti mnogo sreče, ker se zavedamo, kako eminentne važnosti je njeno delovanje.

Niso se še ustalili v nas vsi vtiski močnega doživetja na koncertu Ljubljanske Filharmonije, ko smo že čuli (1. in 5. aprila) koncert Akademskega pevskega zbora. Ta zbor in njegov vodja France Marolt sta si nadela nalogo, da prikažeta poslušalcem slovensko narodno pesem. Lani so nam zapeli pesem iz Korotana in Bele krajine, letos smo slišali pesmi iz Panonije, Sredozemlja, iz Gorenjske in Dolenjske. Po zapiskih narodnih motivov so prireditelji — ali bolje skladatelji — ustvarili kaj različne tvorbe. Težko nalogo priredbe in stilizacije so prevzeli Adamič E., Dev O., Kimovec Fr., Kocijančič J., Marolt Fran, Ukmar V. in Tomc M.

Poslušalci so morda pričakovali narodno pesem v oveneli čitalniški harmonizaciji. Slišali pa smo stilizacijo narodnih motivov, ki je rezultat dolgotrajnega etnografskega študija, poznavanja umetne glasbe, istodobne s postankom pesmi in obvladanja posebnosti istodobnega muzikalnega izražanja. Če na kratko skiciramo, kaj zahtevamo od dobre priredbe pesmi, opazimo, da je naloga

dvojna. Skladba mora pokazati dobro notranjo obliko, t. j. pravilno harmonizacijo z ritmičnimi in melodičnimi posebnostmi in dobro zunanjo obliko, t. j. pravilno dolžino in prava razmerja med ponavljajočimi se deli. Prva, notranja oblika je odvisna od glasbenega zaklada, ki leži že v melodiki in ritmiki motiva, ter od kakovosti istodobne umetne glasbe. Kajti narodno pesem smemo smatrati deloma za refleks umetne glasbe v narodu. Zato ji dam primerno obliko le tedaj, kadar poznam lastnosti umetne glasbe tiste dobe, ko se je ta in ta pesem pojavila. Zunanja oblika pa se ravna po vsebini, ki jo odkrijemo v besedilu. Zato se utegne pripetiti, da je pri tako dolgih tekstih, kakor so Lepa Vida, Kralj Matjaž in zlasti Lambergar in Pegam, pesem predolgo-vezna. Ne verjamem, da bi bilo mogoče prav te tri omenjene pesmi stilizirati in podati v samostojni obliki bolje, kakor je to storil Matija Tomc. Toda vprašujem se, ali smatram tako pesem vredno priredbe. Kajti videti je, da so taki primeri že naprej obsojeni na delen neuspeh, če hočem iz skromnega narodnega motiva razpresti stilno enotno, a ne dolgočasno skladbo z vsem ogromnim tekstom, ki je na razpolago. S stilizacijo takih epskih in baladnih pesmi je doseženo marsikaj pozitivnega. Vsekako so ti napravi velike starosti za zanimivejši za znanstvenika. Za skladatelja ima delo, žrtvovano za skladbo, kajpada velik pomen: uči se prav neposredno specifično slovenskega in lastnega glasbenega izražanja, ki mu bo koristilo pri popolnoma samostojnih stvaritvah. Skladba sama pa nima tolikšne vrednosti, kolikor je bilo zanj truda. Podobna je dragemu konserviranju narodne pesmi s kazalom na njeno rojstvo, umetnostni okoliš in na njeno vsebino. Kot umetnine pa take pesmi poslušalca ne zadovoljujejo.

Izvrstno so se posrečile Tomcu krajše — zato naj se izogiba predolгим — kakor n. pr. Vóznica, ki je po mojih mislih najboljša kompozicija vsega programa. Domislek žalobne koračnice, ko peljejo nezakonsko mater morilko na morišče, postavi vse dogajanje v srednjeveško, mračno tragiko. Štiri kitice besedila ne ovirajo svobodnega razvoja oblike, ki je ni treba nasilno raztezati. Pesem ohrani primerno nastrojenje in čuvstveno napetost do konca. Tega pri epskih vzorcih seveda ni mogoče doseči, toda pri slednjih trpi zaradi predolgega besedila ravno oblika, ki bi edina mogla ohraniti muzikalno zanimivost, kajti enotnost teksta in stil ne dopuščata svobodnejše izrabe ritmičnega in melodičnega motivnega materiala.

Ukmarju so se priredbe oblikovno mnogo bolj posrečile. Ne strinjam se pa s hitrostmi izvajanih pesmi. „Potrkan ples“ smo slišali doslej le v obliki Beethovnovih scherzov. Taka priredba je bila zmotna, tempo je bil mnogo prehitel. V izvedbi pa je bila hitrost reducirana do take mere, da je tak tempo plesa prav tako zgrešen. Ognjevitost in veselje morata vendar predstavljati dvoje osnovnih čuvstev plesne pesmi. Besedilo kaže na šegavost in zbadljivko, ne pa na čemernost. Fant ne bo vabil dekleta na ples z žalostnimi čuvstvi, pač pa si bosta nežno obetala ljubezen, kar je skladatelj prav porabil kot zelo lep liričen domislek. Podobno je pri Čukovi ženitvi. Problem primerne oblike je s trodelnim scherzom rešen izvrstno, toda tempi so prepočasni, zlasti v srednjem delu. Skladba je sicer kontrapunktično vzorna, domislek teme v obratu imeniten. Če bi jo bilo mogoče izvesti hitreje, bi jo postavili v isto vrsto z najboljšimi Tomčevimi.

Vodja zbora France Marolt je razen Tomca stiliziral največ pesmi. Njegovo delo ni bilo mnogo lažje, ker si je izbral po večini pesmi — razen Kan-galilejske ohceti in gorenjske Kolede — po nastanku mlajše, ki smo jih vajeni poslušati v običajni šablonski harmonizaciji. Marolt je zadel pravo mero med prvobitnostjo narodnega motiva in umetno stilizacijo. Maroltove priredbe so ohranile svoj narodni značaj, oblikovna priredba pa je tako dovršena, da učinkuje kakor prave samostojne umetnine.

Kompozicijsko so vse skladbe programa tako zamotane, da so domala na višku izrazne možnosti zbora, kar kaže na njih izredno težavnost. Barva moškega zbora pa postane kljub odlični kvaliteti izvajalcev sčasoma dolgočasna. Z mešanim zborom bi bil večer neprimerno pestrejši, kajti koliko večja je barvna skala kombinacije ženskih in moških glasov!

Akademski pevski zbor je dolžan veliko hvalo svojemu vodji Maroltu. Po njegovi zaslugi je postal kvalitetno naš prvi zbor. Maroltu omogočata pevsko-tehnično znanje, izredna muzikalnost in vsestranska orientacija v glasbenem dogajanju preteklih dob, da si je vzgojil zbor pevcev, s katerimi podaja umetnine tehnično-stilno in čuvstveno-vsebinsko dovršeno. *Marijan Lipovšek.*

MALEŠEVA RAZSTAVA

V Šelenburgovi ulici, nasproti glavne pošte, je sredi maja v pritličnem lokalu, kjer je bila nekoč velika banka, razstavil Miha Maleš zbirko svojih grafičnih del iz zadnjih desetih let.

Razstavni prostor je komaj za silo, teman in neprijazen, ves zanemarjen. Če so navzlic neugodnemu okolju razstavljeni listi vendarle dosegli kaj uspeha, je to gotovo dokaz njihove velike izrazne moči.

Ta poučni pregled Maleševega grafičnega ustvarjanja od akademijskih del do današnjih dni kaže nazorno njegovo dolgo, a naglo se razvijajočo pot, kaže predvsem, kako se tvorec oprošča vezi in ovir. Igrivost in lahkotna površnost zgodnjih let se umika strožji kompozicijski umirjenosti. Prej sanjava lirična nastrojenja, mnogokrat skoro osladno sentimentalna, prehajajo zdaj ponekod že v preprosto monumentalnost. Primerjati je treba monotipije, nastale na potovanju po Nemčiji leta 1931., bodisi mestne vedute iz Nürnberga ali Berlina, bodisi živalske podobe iz zoološkega vrta. Pogled na svet mu postaja preudarnejši, tudi objektivnejši, zdrav naturalizem zmaguje nad nekdanjo golo dekorativnostjo. Le poredkoma se še pokažejo ostanki neprebavljenih modnih gesel in izposojenih gest. Očividno postaja grafik vse bolj samsvoj in priroden.

Razstavil je Maleš največ koloriranih risb, litografij in monotipij. V risbah je ves on sam: s kaligrafično čisto črto, ki ustvarja nekam sanjske oblike brez telesnosti, je risal do nedavna malce mehkužne portrete mladih deklic, kjer se poetična neresničnost neločljivo družijo z naturalizmom v ornamet. Ujedenke so bolj redke — saj so zanj le malo značilne. Njegovemu lirsko mehkužu značajo se ta grafična panoga ne prilega, čeprav so tudi ti listi tehnično zelo uspeli. Tudi v lesorezih ni pokazal svojih najboljših del. Razen nekaterih starejših portretov, so razstavljeni posamezni listi iz zbirke „Golnik“, o kateri je bilo že zadnjič govora. V litografiji je pa zlasti pred leti dosegel najvišjo

stopnjo svoje grafike. Mnoge izmed njih sodijo med najboljša slovenska dela te vrste. Zadnje čase žal le poredkoma riše na kamen.

Osrčje razstave tvorijo monotipije, katere goji s posebno vnemo, tako da se je v ti odlični tehniki, ki zahteva nemalo spretnosti in globokega barvnega zmisla, nenavadno izpopolnil. Vse kaže, da ga vodi razvoj v barvitost. Mnoge izmed monotipij, posebno najnovejše, so po svoji polni in sočni barvni harmoniji dokaz velikega kolorističnega znanja, pa tudi močne oblikovne sile. Združujejo moč oljnih slik z odličnostjo grafike in mehko pastela. V ti tehniki je doslej Maleš — če izvzamemo morda njegove velike cerkvene slike na presno — podal svoje najboljše.

Po snovi je največ cvetličnih tihožitij, sestavljenih iz domačih rož na preprosto ljudski način, ki vzbuja po svoji pisanosti in po domačnosti sestavin res prikupno podobo poetske idile. Izraziti in polni presenetljive živosti so liki živali iz berlinskega zoološkega vrta. Mnogo je kompozicij z ljubezenskimi motivi, ki so bili že od početka zanj tako značilni. Vendar, kar se je zdelo pri mladem fantu naravno in razumljivo, osupne zdaj opazovalca, ko vidi, kako ozko osebno, kar malenkostno je še zmerom umetnikovo doživljanje erotike. Ta poglobitni motiv Maleševega grafičnega dela najbolj pogreša tisto zrelo umetniško globino in odmaknjenost, ki daje slučajnemu izrezu življenja izraz splošno veljavnega, večno resničnega, skratka tistega, kar ustvarja iz enkratnega človekovega dožitka trajno umetnostno pomembnost. Zdi se, da Maleš ne doživlja erotike kot usodne in ugonablajoče slepe sile, ne kot večnega tragičnega boja spolov, temveč nekako površno, zgolj telesno čutno. Takó je le dosledno, da prehaja to doživljanje v golo zunanjo obliko, v lepi ornament, kjer ni mesta globljemu pogledu vase. Najbolj čudno je pa prav to, da mu grafika, ki je najbolj sposobna za oblikovno kritiko sveta, ne služi za razvozljanje drugih, bolj zamotanih ugank.

Maleševa razstava je — navzlic nepregledni ureditvi — jasno pokazala, koliko je napredoval. Če bo šlo s to naglico in vztrajnostjo naprej, bo kmalu na cilju. Saj je notranje zdrav in delaven, da mu ne bo težko doseči zadnjih vrhuncev. V slovenski grafiki si je že z dosedanjim delom ustvaril upravičen sloves.

•

Ko je pred leti prvič razstavljal v Jakopičevem paviljonu, se je Maleš v katalogu pritožil zaradi visoke najemnine, za katero je moral šteti „kar čez en tavžent“. Že takrat je bilo prav v tem listu govora o težavah z razstavljanjem pri nas. Danes bi le dodal željo, da se kar najprej uredi nekje čisto sredi Ljubljane razstavni salon, kjer bi se mogle vrstiti razstave, kakršna je bila Maleševa. Ko so svoj čas mladi ustanavljali Umetniško Matico, jim je bila pridobitev takega razstavnega prostora prvi cilj — dosegli ga žal niso. Razen Jakopičevega paviljona, ki naj bi se temeljito popravil in povečal, nujno potrebujemo sredi mesta še umetniški salon, ki bi privabil več obiskovalcev. Obisk in uspeh Maleševe razstave dokazujeta to potrebo.

K. Dobida.

SOCIALNI OBZORNIK

OB KALNI SOTLI

Na ilovnatih tleh, pod Bočem in Rogačko goro, po tihih dolinah med zelenimi zobastimi grebeni, na širokih hrbitiščih od Sv. Mohorja tja do Zúsma so se zgostili sodobni problemi ljudskega življenja in se danes bolj kakor kje drugje zrcali stiska naše družbe. Podoba valovite zemlje je pestra, alpsko predgorje je podobno kulisam fantastičnih oblik. Celjani so stražili svoje gospodarstvo na obronkih Boča, tihotapci so se pretikali skozi bukove šume in se ogibali Colskega hriba. S slatinsko vodo so si prali čreva avstrijski in ogrski fevdalci, polaščali so se bujnih gozdov in jih skrbno gojili. Kesneje si je nacionalistični nemški imperializem osvojil trge in pritisnil od severa in zapada v Slatino in razobesil domačinu nov simbol okusa in noše: zeleni štajerski klobuk z gamsovimi šopom za trakom. Slovenski rodoljub, tudi bogatejši, se je umaknil med štatiste, ni se drznil v Kursalon in se je pomešal med kmete pri Pošti. V kotlinah in dolinah se je vnela srdita gospodarska nacionalistična borba. Slovenski kmet je imel v meščanstvu in trški gospodi slabe vzglede, povrhu ga je slepil blesk sezonskih gostov. Na pobočjih in hrbitiščih je sejal žito, redil svinje in kure, da so nesle jajca za nemško gospodo v dolini. Odprodajal je boljše vinograde in prisojne parcele v bližini Slatine za sadovnjake, kjer so se potem žogale na vzornih vrtovih samostansko vzgojene plavolase inšitutke z debelimi bobovci in kanadami. Vse naokoli, z vseh višin in kopicastih vrhov se razgledujejo bele cerkve po tem poprišču človeškega mravljišča. Malokje so vaški rezbarji izrezali toliko svetnikov in svetnic, kakor jih hranijo tamošnji božji hrami. Jokajoči in poskakajoči angelci, beli svetniki, rezljani svečniki, znameniti „hrvatski Kristuš“, vsi pričajo, da sta meščan in kmet skrbela za cerkev. Trgi se še ponašajo s starodavnimi spomini. V Lembergu, kjer se je ohranila srednjeveška struktura trga, moli iz občinske hiše bronsirana roka, ki drži nad cesto bridki meč, znamenje „krvave rihte“. Pred prvo hišo na desni strani stoji kamniti steber, ob katerem je marsikdo privezan delal pokoro za prestopke v človeški družbi, ki si je od boga izposodila sankcijo za kaznen. Kakor Rimljan, čigar gnezdo so izkopali v Šmarjah pri Jelšah, se je skozi stoletja duhovna in posvetna gosposka trudila na tej zemlji za človeško blaginjo in omiko ljudstva, ki je dandanašnji zabredlo v gospodarsko, moralno in socialno stisko, da je videti vse človeško prizadevanje ničevno. Dejstvo ne preseneča, saj je slovenski kmet nalezal in ne po svoji krivdi vse slabe lastnosti sredine, ki ga je obdajala, ko so se maloštevilni, pogumni slovenski rodoljubi z žalostnim naporom borili za svoje prvobitne pravice.

V šumnem življenju okoli slatinskih vrelcev, kjer se v sezoni gneta gosposki svet, ob kalni Sotli, med vilami, ki tudi z zunanjo podobo izpričujejo nemške in ponemčene lastnike, na senčnih stezah pod košatimi bukvami, med razpokano ilovico, povsod se odkriva tragika našega življenjskega napora. Na tem ozemlju so kontrasti človeških usod in družbenih razredov barvitejši kakor drugje.

Sodobnega pisatelja ne zanimajo le estetska vprašanja, pokrajinska lirika in subjektivna duhovna občutja, zaveda se globokih odnosov do socialne sredine, iz katere raste, in je od njenih usod odvisna tudi njegova. Že stari Goethe je neki večer presenetil Eckermanna s pomembno izjavo. Stopil je k njemu, po-

ložil prst na usta in mu smehljuje pripomnil: „To, kar vam bom sedajle povedal, vam bo življenje pogosto potrdilo. Vse dobe, ki so v nazadovanju in razkroju, so subjektivistično usmerjene, dočim imajo vse progresivne objektivno smer... Vsako resno stremljenje se obrača iz notranjosti k svetu, kar boste spoznali kar v vseh velikih dobah, ki so bile resnično stremeče, progresivne in vse usmerjene v objektivnost...“

•

Vrh zelene Janine, nad negovanim bukovim parkom, poseda vsak večer na razglednem stolpu starejša dama iz Zagreba. Zamaknjeno pregleduje hriboviti svet.

„Kako mi je Rogačka gora prirasla k srcu, das können sie nicht begreifen. Mein Matterhorn. Das ist Musik. Ljubite glasbo?“

Gospa se razvne, svetle oči ji blešče, ko pripoveduje o svojih glasbenih doživljajih. Chopina obožuje. „Kadar mi je bilo najbolj bridko pri duši,“ mi pripoveduje, „sem igrala Chopina, ein Genie, veste, er hat das Leiden der ganzen Welt empfunden. Poznate Beethovna? Er ist zu tief, zu tief. Strašno. Vsa se tresem, kadar ga poslušam. Ali Debussy? Ah te melodije. Schauen sie, unser Matterhorn wird jetzt violett.“ V kristalnem ozračju se zeleni rog izpreminja. Na zapadu žari nebo.

„Bog je samo v muziki. Sonst gibt's ihn nicht. Vse so si ljudje izmislili, da se varajo in kradejo. Verdammte Schweine. Poglejte te palače. Koliko krvavih rok se je že v njih umivalo? Früher war es der Krieg, jetzt die Banken.“

Opazujem solze v očeh. Leskečejo. Kakšno usodo prikriva ta žena, za svojo starost še vedno mladostna? Videti je, da boleha na živcih.

„Wissen sie, mein Vater je bil advokat. Dve hiši je imel v Zagrebu, živel sem kakor baronica. Poleti sem bila v Švici, Frankreich, Garmisch, Gastein, Lago Maggiore. V jeseni sem prihajala vsako leto semkaj. Diese Hügel und Berge sind bezaubernd. Oče je izgubil v kupčiji. Pred smrtjo je prodal hiše. Naložila sem v štedioni. Verflucht sei die Stunde. In zdaj? Ich erhalte mich damit, dass ich die Zimmer vermiete. Hranim vse leto, da pridem v jeseni semkaj. Če pridem v koncert — vstopnice imam zastonj — kako me gledajo tiste fukare milijonarske. Po kaj prihajajo v koncerte? Zum Teufel. Dass sie mir ihr Reichtum zeigen, ki so ga možje nakradli... Kaj razumejo o muziki? Nichts. Brahms ist ihnen wie der Selchermeister auf der Ilica... Schauen sie mich an. Vi me razumete, jaz sem popolna ruina, popolna, nič na svetu mi ni ostalo, nur den Chopin habe ich noch. Pofučkam se na štediono, na vso svinjarijo, dass mir nur mein Chopin geblieben.“ Zaničljivo zamahuje z roko in niti ne opazi, da jo v večernem hladu mrazi. Čez čas vstane in odhaja s prožnimi koraki med temnimi bukvami. Škrlatna luč lije v gozd in rdeči stoletna debla. Gospa se ustavi, pravkar je stopila v luč. „Schauen sie, dass können sie nur in der Musik ausdrücken. Kaj briga ta lepota milijonarske fukare? Ne veste kako me prezirljivo ogledujejo, kadar pridem s svojim kozarcem k studentu. Izbrala sem si tam zadaj malo hišico, sehr billig, prej sem vedno stanovala v Švicariji; kaj me briga, lepota mi je vendar ostala.“

Spremljam jo in premišljam o usodi, ki se ji blazno upira. Kako je dejala? „Razvalina sem, popolna razvalina“, le Chopina si je rešila.

Rezika je sezonska sobarica, ubogljiva, dasi malo pozabljiva. Govori s pojočim glasom. Proti večeru si včas ukrade urico in hiti skozi hrastov gozd po ozki dolini k hišici pod Sv. Mohorjem. Nad zeleno drago stoji v pobočju nizka hišica, ki jo čuvata mož in hčerka. Rezika služi, nekaj sto dinarjev in napitnina. Nanjo Rezika najbolj pazi, lakomnosti ne more prikriti. Mož ne pridelava, da bi živel do cvetja. Njivica in krava so edino premoženje. Vendar je Rezika vesela in šegava. Po višini napitnine razločuje „gospode“.

Z Boča se vrnem premočen do kože. Rezika mi ponudi kave: „Pokusili bi, gospod, je vroča in dobra.“ Pripoveduje, da si jo kuha trikrat na dan, samo kavo, nič žita, in smeje pristavlja, da je žito za zimo. Tedaj še za žitno kavo ni. Zgovorno se šali, da je treba živeti, kadar ima človek denar. Zimo že nekako pretolečejo. Druge sobarice so še modernejšje, ker so mlajše. Do božiča hodijo v svilenih oblekah in nosijo floraste nogavice. O praznikih je še nekaj cvenka, potem se prične revščina, ki traja do sezone. Mesto svile oblačijo žakljevine. Naprej ne misli nihče, da je le za silo in sproti. Kadar imajo, posnemajo gospodo, ki jo v sezoni opazujejo z lokavimi očmi.

Neki dan presenetim Reziko pri knjižici. „Kaj čitate, Rezika?“ „Ah, saj nikoli ne čitam. Berta mi je posodila tole knjižico, ki je tako lepa, da se ne morem ločiti. Pobožen gospod so napisali povest o nekem zamorčku...“

Kakor živi Rezika, jih živi mnogo, marsikatera bi rada tako živela, a ne dobi službe in se zanjo na vso moč puli in prilizuje. Docela sproletarizirani bajtar je zgubil vsak ponos in vsako voljo. Ne razume nobenih teženj več, ne kmetovih ne delavčevih ne kogarkoli. Vajen je le še ubogati, prilizovati in boriti se za življenje s prihuljeno lokavostjo.

Nekaj dni kasneje se ustavim v Sečovem. Star mož obeša koruzo. Ponekod so že vse stene, sezidane iz blata in prebeljene, pokrite z žoltimi štoki. Starec stoka in sope. Naduha ga tare. Življenje je težavno, ne izplača se delati, pridelki nimajo cene. „Stroji so vsega krivi,“ mi toži, „če bi teh ne bilo, bi bilo dela dovolj in tudi zaslužka.“ Trdim, da nima prav. Stroji so le v pomoč, da si človek prihrani trud. Zmajuje z glavo, čutim, da mi ne verjame. Ogleduje se in našteva trdne kmete, ki so zapravili posestvo in se sedaj preživljajo le še iz dneva v dan. „Na oni strani proti Sv. Emi, tam so še kmetje, ki pridelajo do setve. Na tej strani take lahko na prste preštejete. Kadar obrodi sadje in trta, gre za silo; če je letina slaba, si izposojamo, kjer si moremo.“ Tarna mi, da služi sin na Slatini, močan je kakor medved, dve sto na mesec in napitnina. „Nanese precej, a kaj pomaga, po večini zapije.“ Stojiva in zreva v tla. Čez čas mi pomežikne in pokaže na hrib, kjer stoji mična lesena hišica med vinogradi. „Jera je premožna, pa so prišli gospod in ji toliko časa prigovarjali, da je vse zapisala cerkvi. Gotovo že težko čakajo, da pridejo po dušo.“ Smeji se in obeša štoke.

Na koničastem griču cerkvice, spodaj prijazna vas, Ložno (Loretto). Po stojim in izprašujem moža, ki pobira jabolka. Sedi in se mi smeji, slin mu kapajo po bradi. Bebec. Bog vedi, da nisem še srečal na naši zemlji toliko bebecv na kupu.

Pod Sv. Trojico sedimo na vrtu lepe domačije. Sadovnjak, polja, dva vinograda, lep hrastov gozd na vrhu pobočja. Gospodar se je postaral, slabo

sliši, a lice razodeva ubrano radost življenjske jeseni. Ljubezen do domačije in do kraja diha iz preudarnih besed. Čital je slovenske knjige in se z mirnim smehljajem spominja borb, ki jih je preživel tod slovenski živelj. Ves je v zemlji. Vse skrivnosti, ki vplivajo na rast, pozna, žive rodovnike hrani v spominu. Razločuje prst in se spozna tudi na dolnje plasti, odkoder prihajajo življenjski sokli. Pripovedujem o prepiru, ki sem ga zjutraj poslušal v trgu. Starejša ženska je kričala nad otroci in se ponašala, da je Štajerka. Gospodar mi smeje pojasnjuje, da se prepirajo zaradi konkurence. Oni preko Sotle prodajajo vse ceneje, ker so še večji reveži kakor na tej strani. Sicer pa žive v miru.

„Meni se vendar zdi, da sta dva jezika naša nesreča“, pripomni upokojeni davkar, ki se je ta dan pripeljal v gosti. Poslušam in se čudim opombi. Med ljudstvom, ki ustvarja jezik sproti, nisem čul nobene opazke, da nam je jezik v napoto. Ne morejo si pač predstavljati, da bi hodili brez svoje kože naokoli, zato ne mislijo na to in tudi ne razumejo takih zanešenih opomb. Kamorkoli sem prišel, povsod se je ponavljalo le vprašanje: kako živeti? Volja do življenja je pač močna.

•

Na solnčnem Tinskem stojita dve starinski cerkvi na zelenem hribu druga za drugo. Rezbarije na oltarjih so izredno zanimive, posebnost belih „hrvatski Kristuš“. Stari Jure je že potrgal in se zadovoljen izprehaja v solncu. „Kako, Jure?“ „Dobro, gospod, k' sem pri mladem cizku.“ Sedemdesetletni mož se je pred kratkim oženil z dvajsetletnim dekletom. Meži in se smehlja. Slovenski Rabelais se še ni rodil. V teh časih se najbrže ne bo.

•

V Tržišču ob cesti, ki pelje po ozki dolini v Rogatec, stoji steklarna. Sedem in dvajsetega leta se je družba preselila iz Zagorja semkaj in sezidala novo tovarno. Industrijsko življenje je vplivalo na okolico in v marsičem izpremenilo njeno notranjo in zunanjo podobo.

V tovarni stoji peč z desetimi lonci, brusilnica za moderno brušeno steklo in plinometer. Zadaž pod gozdom je šaht, v katerem kopljejo premog za steklarstvo. Rdeči opečni dimnik sega do temena zelenega hriba, na katerem stoji tržiška cerkva.

Že na hodniku me zajame vročina. Steklarji, po večini mladi fantje, stojijo na odru pri loncih. Plamteča masa v peči reže oči, da se komaj privadijo. Ozračje je razbeljeno, da zapira sapo. Delavci so v srajcah, nekateri tudi brez njih. Ob pol petih zjutraj pristopijo, vzamejo pihalnike in hite napihovat tekoče steklo v mehurje, ki jih potem oblikujejo v lesenih modelih in žgo v peči. Proti poldnevju se zgošča vročina, zrak žehti, kdor ima čas, donša velike vrče z vodo. Premalo je nanosijo, da bi si vsi utešili žejo. Obleka se oprijemlje teles, na koži se nabira zelenkasta patina, od napora ugaša blesk oči celó tistim, ki so najbolj vajeni. Vkljub vročini ne odloži nihče pihalnika. Želatinasti mehurji so denar, hrana, obleka in življenje. Mojster, ki je prevzel peč, plačuje od kosa. Moderni zdravnik bi utegnil izračunati, v kakšnih procentih se sušita kri in koža, kako izgorevajo pljuča, koliko hitreje se pomika življenjska ura.

Ogovorim in čakam. Delavci me ogledujejo, na ustnicah drže pihalnike, mehurji se napihujejo. Ne morejo odložiti. Naposled se Blaž, zagorski steklar, oprusti, drugi stopi na njegovo mesto, da bi ne bila skupina oškodovana. Ta dan vlivajo steklenice. Razkazuje mi tovarno in razlaga delo. Hodiva iz predela v predel. Povsod črepinje na tleh. Dvajset odstotkov blaga se pokvari, treba ga je zopet preliti, dokler se ne vda v nasilno obliko. Na pladnju jeklenega stroja se vrte kozarci, kovinaste bodice jih opasujejo s črtami. V brusilnici pokriva tla in mize stekleni prah, na brusih cvrči krhka snov. S ponosnim obrazom mi razkazuje Blaž steklene izdelke, ki že tekmujejo s češkimi. Še k stroju, ki prenaša v geometričnem razmerju ornament na steklenice, oblečene v voščene plašče. Enakomerno in točno opravlja stroj delo dvajseterih rok. V sosednjem predelu mi razkazujeta mlada zagorska profesionista, kako se slika na steklo. Zavedata se svoje spretnosti.

„Naš trg je vsa država, bližnji Orient in celó Amerika“, pripoveduje Blaž. „Kadar delamo, se marsikaj pozabi. Hude so zime, ko je, peč, mrzla in se moramo preživljati z dobrodelnimi akcijami. Saj jih poznate. Ena in tridesetega leta smo bili sedem mesecev brez dela. Trgovci so nam dajali na upanje, nekaj malega je prispevala družba. Kako smo se preživeli, vam ne znam povedati.“

V pritličju delajo delavci iz okolišnjih vasi in iz onkraj Sotle. Nekateri imajo bajto, nekaj njivic, da redijo kravo in svinje, z zaslužkom v tovarni se oblačijo.

Lepa dekleta naju ogledujejo s hodnika. „So vse Hrvatice“, se smeji Blaž. „Družine imajo veliko otrok, tudi po deset. Zemlje je komaj za enega, drugi morajo na delo, da si zaslužijo za življenje. Delo se slabo plačuje. Tudi v naših vaseh ni bolje. Najslabše se jim godi v Nagonju in na Gori. Ni še dolgo, ko je prišla od tam žena na občino in prosila koruze, da bi skuhala možu žgance za god.“

Vračava se na hodnik, zopet prihaja vročina nasproti, v loncih leskeče žareča masa. „Še sto kosov“, in Blaž hiti na delo. Že drži pihalec in ga obrača s komaj vidnimi prijemi.

Popoldne tovarna počiva, ceste ožive. Na travniku ob Sotli srečam nove znance od jutraj. Prestopimo Sotlo in zavijemo po kolovozu navkreber. Na ploščatem pobočju stoje nizke bele hiše, iz lesa in blata, vse oвеčene s koruznimi štoki. Zagorska tla. Enaka ilovica pod nogami kakor okoli Tržišča in vendar je oblika ljudskega življenja očividno drugačna. Plotovi, barve pasov na hišah, okna, panonska streha pred gostilno, sadovnjaki izpreminjajo zunanjo obliko; govorica, noše in gibi ne morejo utajiti posebnosti ljudskega značaja. Pokojni Basariček je preselil do štiri tisoč družin iz teh krajev v Slavonijo.

„Ko smo se preselili iz Zagorja“, pripoveduje spotoma Blaž, „smo se le počasi vživeli v kraj. Kmetje nam niso zaupali, še manj fantje, ki smo jim zapeljevali dekleta. Sedaj smo kakor doma. Pomagamo jim na polju, sami delajo v tovarni. Naši življenjski interesi postajajo isti. Kar je nas profesionalistov, smo prav za prav za te čase še nekako plačani med delavci. Seveda, kadar delamo. Drugi imajo slabe plače, ki jim ne zaležejo za življenje. Najslabše razmere so med zdraviliškimi delavci. Svoje dni so imeli organizacijo, sedaj žive tja v en dan. Drug je drugemu nevoščljiv, odjedajo si kruh in ne

poznajo nobene skupnosti. Prej so jih vezali kmetiški interesi, sedaj žive tako napol, do zavesti delavskega razreda se niso povzpeli.“

Vrh pobočja stoji velika cerkev sv. Petra. Vas je raztresena proti vzhodu in jugu na ploščatem hrbtu. „Iz teh vasi prihaja veliko mladih delavcev, pri peči pomagajo. Naši iz Roden, Topol, Nimnega, od Sv. Katarine brusijo steklo.“ Postajamo in se razgledujemo po širokih hrbtiščih. Spodaj teče Sotla; ozko zeleno dolino že poznam, iz vsake hiše zeva revščina.

Ob potu stoji star gradič, čigar stene so vse porasle z bršljanom. Še enkrat pogledam v trhla okna in se čudim, da še ni razpadel. Opira se le še na nizke, široke vogalne stolpe. Ko se oziram po nizkih hišah, ne morem nikjer odkriti notranje fiziognomije teh vasi. Niso ne tlačani ne kmetje. Kmetiški proletarci brez razredne zavesti. Blaž mi slika razmere. „Žalostna je revščina v teh vaseh, ponekod še hujša kakor pri nas. Poleti hodijo moški na ciglane za delom daleč v Slavonijo in drugam. Kadar zori v savinjski dolini hmelj, se odpravi po petdeset deklet na delo. Ko se vrnejo, se gnetejo gruče pred pekarnami. Kruh jim je postala sladčica.“

Premišljam in molčim. „Samo načrtno gospodarstvo in tehnika ne bosta izpremenila temu življenju lica. Navori za preobrazbo ljudskega življenja morajo sloneti na globokih človeških osnovah.“

Zadaj za Bočem zahaja solnce. Razgaljena ilovica krvavi. Zeleni vrhovi in hrbti so nabodeni s cerkvicami. Spuščamo se zopet v dolino.

Blaž me izprašuje, kako bi najlaže igrali Kreftove „Celjske grofe“. Delavska družina uprizarja vsako leto številne igre, ki jih obiskuje vsa „Slatina“. Letos bi radi igrali na prostem.

Pogovor se razvema, plete se o Gorkem, Rolandu, Barbusseu, Tollerju, Travnu, Cankarju, Prešernu in Tolstem. Sodbe delavskih čitateljev so zanimive, globlje kakor v sleherni meščanski družbi. Boljše plačani delavci si naročajo knjige, revije, ugibajo o slovenskem kulturnem življenju, o naši usodi. Sveži in nedotaknjeni od tradicije, so dovzetni za moderno izraznost. Smatrajo pa našo kulturno preteklost za svojo živo lastnino, ker se jim v njeni besedi odkriva lastna človečnost.

Blaž se nenadno ustavi in mi zastavi vprašanje, kako se je oblikoval ta svet, na katerem stojimo. Čutim živo žejo po globljih spoznanjih. Pripovedujejo mi, da se vrše med delavci vsako zimo redna predavanja. Moji tovariši ne poznajo še skepse, brezbriznosti za človeško usodo, letargičnega esteticizma, za katerim bolehamo intelektualci.

Ob kalni Sotli je zapredla vrbe večerna meglica. O nacionalizmu govorimo. Delavec ne pozna šovinizma, vzgajal se je v razrednem boju za človečanske pravice. Vendar se z zmagojočim prepričanjem, da je stvaritelj zemeljskih dobrin in človeškega življenja, uveljavlja v njem zavest, ki si ne dá kratiti prvotnih življenjskih pogojev.

Rosa se je medtem v kapljah nabrala na travi. Popoldanski pogovor me je živo prepričal, da je gorenja plast delavskega razreda stopila v kulturno življenje. Prinesla je s seboj svoj posluš, oko za nove oblike in čut za novo vsebino. Ta hip sem pomislil na brusače, sklanjajoče se nad cvrčecim steklom, in na kurjače, ki jim pot na obrazu ustvarja nove maske, in sem občutil borbo dolenjih plasti za življenje.

Na ovinku stoji sključena ženica. Štrenasti lasje so mokri od vlage, na prstenem obličju se poznajo le še gube. „Najstarejša beračica,“ mi pošepeta Blaž, „ne ve več, koliko je stara. Le to trdi, da je že dolgo na svetu.“ „Če bi za košček kruha“, se oglasi iz votlih človeških prsi.

*

Obstal sem na koničastem vrhu Rogačke gore. Solnce je oblivalo temne maceljske gozdove, svetilo nad svetlozelenimi haloškimi vinogradi in ravno ploskvijo Ptujskega polja. Počasi se je premikala žareča obla in odkrivala vas za vasjo. Prikazal se je Ptuj, v gorica Vurberg, v daljavi obrisi Maribora, pod Pohorjem Bistrica in Čadram. Na Ptujskem polju so se svetlikale bele kocke vasic, Cerkovce, za temi se raztegajo zaprti ravninski gozdovi do Frama. Solnce je posvetilo v cerkvene zidove na Ptujski gori. Medtem, ko je doline na jugu zastirala soparna meglica, so se na severu po zemlji prestavljale svetle ploskve. Strmel sem v pisano in nemirno zemljo pod sabo, v prvobitno lepoto, ki zanjo ni razlage in so jo oblikovali človeški napori za usodo in življenje, vse podzemeljske in vrhnje sile, ki se poskušajo uravnovesiti, vetrovi in luč in nerazumljivi večni dihi, ki noč in dan obuja kali. Kakor vselej na gori, sem se skrčil v nič in obšla me je silna radost sproščenosti.

V trenutku sem se zavedel, da večni dihi, ki obuja kali še nima svoje podobe in so vsi zakoni življenja le sile, ki se poskušajo uravnovesiti. Ni se čuditi, da je toliko strasti, bolesti in teme v nas, kadar se sile premikajo.

Nisem ga videl, le slutil sem spodaj človeka, haloške viničarje, ptujске kmete, pohorske gozdarje, tržiške delavce, vse brezimenske množice tja do Zuzma. Sodobni umetnik jih je obudil v življenje.

Vrh zelenega, skalnatega roga sem občutil njihovo prvobitno voljo do življenja, ki je tudi v meni pristrastna, a se zaman trudim, da bi našel obliko, kako jo izpovedati.

Po zapiskih priredil
JUŠ KOZAK

K R I T I K A

MIRKO JAVORNIK

SREČANJA Z NEPOZNANIMI. Knjiga o potih in o ljudeh. Krekova knjižnica. Ljubljana. 1934. 188 str.

Knjiga svojevrstnih potopisov — ponekod že posebne vrste potopisni esej — knjiga mladega, v naši književnosti nekoliko nenavadnega pisatelja zavzema med slovenskimi literarnimi novostmi zadnjega časa in še zlasti med deli mlajšega pisateljskega rodu neko docela izvirno mesto tako po vsebinski plati kakor tudi po izraznih sredstvih, ki jih pisatelj uporablja. Literatura te vrste je pri nas zelo redek pojav, še redkejša pa so dela, ki odpirajo pogled v tisti veliki svet onstran naših mej, od katerega smo navzlic vsej svoji kulturni samozavesti vendarle še dandanašnji *dejansko, aktivno* malone katastrofalno odmaknjeni; najsi bi potemtakem „Srečanja z nepoznanimi“ morala odlikovati neka posebna aktualnost — pa vendar ni to glavni problem, ki ga knjiga postavlja; kajti nekatere svojstvene značilnosti Javornikovega pisateljskega dela odmikajo od nas tisti stvarni pomen, ki bi ga knjiga po gradivu samem in po svoji novosti morala v naših književnih relacijah imeti, potiskajo našo pazlji-

vost od problemov, ki naj bi jih knjiga kot nov pojav v naši literaturi zajela in podala, na neka subjektivna vprašanja pisatelja samega.

Naj utemeljim. Dejstvo je namreč, da knjiga ni tisto, kar bi lahko bila in kar bi morala biti pri tej vsebini in pri Javornikovi stvariteljski sili, če bi bil avtor drugače notranje organiziran pristopil k svojemu delu.

V dokaj zamotanem in pregostobesednem uvodu je Javornik posebe poudaril, da je „hotel ... napisati knjigo o čisto konkretnih ljudeh, ki živijo v čisto konkretnih krajih in časih“ in da je knjiga „napisana iz hudega fanatizma do realnosti, do vse realnosti“. Gre torej za realnost, za realizem — in tu, v pisateljevem intimnem odnosu do „vse“ realnosti in „čisto konkretnih“ ljudi, tu je vzrok, da mora biti poudarek pričujoče ocene psihološki, čeprav „Srečanja z nepoznanimi“ terjajo prav tako razglabljanje o drugačnih vprašanjih in dasi so z vidika našega sodobnega književnega ustvarjanja zanimiv pojav tudi s širšega, stvarnega stališča.

Med osnovnimi psihološkimi postulati realističnega pisanja je važna predvsem suverenost realnosti nad umetnikom. Najsi izbira pisatelj gradivo iz življenjske stvarnosti po svojih intimnih nagnjenjih (med katera ne spadata zgolj čustvena privlačnost ali antipatija, temveč prav tako pisatelj razumski odnos do stvari in pojavov), čeprav preoblikuje umetnik gradivo skozi prizmo lastne osebnosti, se mora stvarnosti, snovi in njenim objektivnim zakonom v nekem smislu podrediti; mora se dati voditi od predmeta in upoštevati stvarne smernice, ki mu jih nudi oblikovana realnost. Ker je vsako umetniško ustvarjanje stvar ljubezni, mora umetnik ljubiti predvsem življenjsko stvarnost, ki jo preustvarja; mora biti voljan in sposoben, zakriti samega sebe tam, kjer to zahteva popolno uveljavljanje realnosti v umetniški stvaritvi. Ako pa ljubi umetnik predvsem sebe in svoj talent, se mora ta psihološka motnja ob vsej morebitni spretnosti in nadarjenosti, ob vsej pisateljski pripravljenosti nekoč pokazati v usodni obliki: namesto da bi stvarnost govorila skozi umetnikova usta, namesto da bi gradivo obdelal, ga pisatelj izrablja z namenom, da bi uveljavil sebe in svoje sposobnosti. Čeprav je ta podzavestni ali vsaj nezavedni psihološki ustroj bolj kompliciran, kakor razodevajo nemara te ugotovitve, postane pri takem umetniškem ustvarjanju realnost zgolj pretveza, pisateljeva osebnost kot taka pa osnovna vzmet.

Javornikova zaverovanost v samega sebe, njegovo dopadenje nad lastnim umetniškim poslom — to so vzroki, da je napisal sicer zelo zanimivo, dokajkrat prijetno, semintja duhovito in izvirno knjigo „Srečanj“ z velikim svetom — ali z izjemo tretjega sestavka („Beg pred jesenjo“) vidimo vsepovsod, kako se avtorjeva osebnost postavlja med nas in opisovano stvarnost; najsi tudi pisatelj o sebi skoraj nikoli ne govori naravnost, ga vendarle ves čas čutimo v ospredju, čutimo, da ga zanimajo njegova „Srečanja“ predvsem zategadelj, ker jih je prav on sam doživel, da gleda vselej sebe na dekorativnem ozadju literarnih postav svojih „nepoznanih“. Zato problematike teh „neznancev“ ni izčrpal do kraja, ne podaja jih v njihovi samostojni človeški celotnosti, ampak samo v razmerju do sebe samega. Čeprav so na videz ti „nepoznani“ skorajda simbolni predstavniki nekih važnih problemov, ki jim daje pisatelj celó poseben naglas aktualnosti — in Gog, Jana, Fritz so zares v neki meri simbolne podobe nekega dela današnjega sveta —, čutimo vendarle zmerom pričujočnost Mirka Javornika tudi tam, kjer nikakor ni važen za usodo in podajanje svojih

junakov; čutimo, kako spretno igra ono nujno pasivnost realista ob realnem gradivu, a je v resnici vendarle zmeraj aktiven v nenehnem nemem opozarjanju nase in na svojo umetniško magijo, pretirano podčrtano izvirnost, na svojo kosmopolitsko širino, ki naj bi jo kazala nekoliko narejena kretnja malce skeptične izkušnosti, s katero pristopa k predmetu. Itd.

To so vzroki, da je pomembnost knjige manjša kakor bi lahko bila po možnostih, ki jih daje gradivo, da je njena aktualnost pogojna, izvirnost dvomljiva in da naposled umetniška cena zaostaja celó za zmogljivostjo pisateljevega daru. Pozornost na samega sebe in lastno ustvarjanje je omrtvičila pisateljev čut za realnost; takó se mu je v knjigo vtihotapila neka romantika, ki občutno kazi zlasti poslednjo zgodbo („Znamenje prerezanega vratu“) z njeno prisiljeno, po večini dokaj naivno simboliko; dočim je „Gog“ razmeroma še verjetna osebnost, je Jana v „Kokainu“ v bistvu docela romantičen, psihološko nepristen in neresničen tip (na primer njena razglabljanja na str. 64. in drugod, ki se ostro bijejo z realistično vernostjo in verjetnostjo). Javornik je pogostoma afektiran, semintja se prepušča skorajda dolgoveznemu duhovičenju in besedičnim modrovanjem, kar izvira vse iz njegovega vase zaverovanega, nediscipliniranega odnosa do umetniškega ustvarjanja. Takih pregreh nad realističnim načelom, ki ga je sam podčrtal v uvodu, ne more zakriti niti njegov igrivi, živahni, spretni, čeprav malce kaotični in ne vselej neoporečni stil, čigar glavno notranje gibaló se nam zopet zdi samoljubna težnja, da bi presenečal z izvirnostjo, lahkoto in bizarnostjo. Problemom, ki jih je postavil v osebaj svojih „neznancev“ pred nas in jim pripisuje širok evropski pomen, vendarle ni posegel do stržena, zato sumimo, da je preveč poudarjena in v zunanost usmerjena posebnost Javornikovih izraznih sredstev le nekakšen pripomoček, s katerim poskuša utajiti miselno neorientiranost, ki jo slutimo na dnu njegovega dojemanja sodobnega dejanskega sveta.

Če je imel pisatelj namen, da seznani s to knjigo na svoj način našo književnost z dogajanjem vélikega sveta — in tendenca takšne aktualnosti je očitna —, če ni hotel dati le nekaj begotnih potopisnih impresij — in spet je jasno, da je hotel nekaj več —, potem v tem smislu „Srečanja“ niso izpolnila svoje naloge. Ne gre za preveč enostavno vprašanje: ali je znal pisatelj povezati problematiko evropskega sveta z našimi domačimi vprašanji? Ne. Iz zgoraj omenjenih razlogov knjiga predvsem še ne pomeni uveljavljenja neke nove vrste umetniškega potopisa, ki ga je po vsem videzu nameraval uvesti Javornik v našo književnost. Zakaj bistvo take prozne oblike, ki je nakazana le v obrisih, je miselna organiziranost, kar je v neposredni zvezi s psihološko neoporečnim odnosom do realnosti in umetniškega ustvarjanja; a prav tega Javorniku nedostaja.

Razen poedinih odlomkov, raztresenih po vsej knjigi, in nekaterih zelo udarnih opisov, ki razodevajo precejšnje Javornikove zmožnosti, je v celoti najboljši „Beg pred jesenjo“. Posamezne strani te novele spadajo med najbolj uspelo tovrstno našo prozo. Knjiga ni enotna po kakovosti in dokazuje, da je dal Javornik manj, kakor bi pri drugačnem postopku lahko nudil. Zanimivo je dejstvo, da je pisatelj najboljši prav v opisih, kjer ne stopa njegova osebnost v nobeno relacijo z ljudmi okoli njega, kjer torej njegova pozornost na samega sebe nima možnosti, da bi se neposredno izživila.

Umetnost je socialna funkcija, ki zahteva popolno psihološko čistost umetnikovega odnosa do ljudi, kajti pisatelj ne ustvarja zase ali zavoljo sebe, temveč zaradi ljudi in za ljudi, ki jim svojo umetnost daje in ki so tudi njena snov. Pričujoča knjiga dokazuje, kakó brezpogojni so zakoni, ki jih človeška skupnost narekuje ustvarjalcu in kako hitro se mora vsaka psihološka neuravnovesenost — bodisi zavedna ali nezavedna — negativno odražati v umetniškem delu. Zategadelj je v tej kritiki poudarjanje psihološkega prijema na rovaš ostalih kritičnih metod izzvala Javornikova knjiga sama in ima takšna omejitve tudi določen metodološki pomen.

Ivo Brnčić.

ANDRÉ GIDE - ANTON OCVRK: VATIKANSKE JEČE (Les Caves du Vatican). Tiskovna zadruga. 1934.

Vatikanske ječe niso najpomembnejše niti najznačilnejše Gideovo delo, zato pa morda najbolj privlačne za široke kroge čitateljev in zaradi tega za prevod srečno izbrane. Z eno nogo stoji tu Gide v pustolovskem, celó v kriminalnem romanu, ki ga sam imenuje „sotie“, burko. Zanimivo, razgibano, skrajno napeto dejanje je povezano iz štirih ali petih epizod v pestro, skoraj fantastično celoto. Vendar to ni pustolovski roman v navadnem pomenu besede, saj se nam v njem vzlic vsemu vendar razodeva pravi, nepotvorjeni Gide, Gide mislec in skeptik, nemirni duh, ki nenehno išče in ne pride do zaključka. Težavno je reči, kdo je v romanu glavna, centralna oseba, oziroma, kaj je osrednja epizoda. Tri osebe pa se po svoji problematičnosti in psihološki zanimivosti dvigajo nad ostale in očitujejo vsaka po svoje marsikatero potezo Gideovega duhovnega obraza: prostozidar Anthime Armand-Dubois, ki v svetem mestu čudežno ozdravi in se izpreobrne, a se spet vrne k brezverski vedi, ko se izkaže, da ozdravljenje ni trajno; pisatelj Julij de Baraglioul, strog, dosleden katoličan, ki pa hoče biti vendar objektivni in mu tudi dvomi niso tuji, tako da se začnejo po avdijenci v Vatikanu že nevarno majati stebri njegovega prepričanja in ga le Fleurissoirejeva zagonetna smrt utrdi v naivni bajki o papeževem jetništvu ter spravi spet v stari tir; — slednjič Lafcadio, grofovski bastard, junak „dejanja“, nietzschejevska osebnost „onstran zla in dobrega“, a vendar nepokvarjen po srcu, saj je še napol otrok, zmožen tudi najplemenitejših podvigov; porajajoča se ljubezen na koncu knjige ga prečisti, v njegovo bodočnost gledamo z zaupanjem.

Kakor v „Ozkih vratih“, nas popelje strogo protestantovsko vzgojeni Gide tudi tu v docela katoliško ozračje, vendar katoličanstvo tu ni čista askeza, kakor tam; presoja se mnogo bolj skeptično, nam se zdi v marsičem naivno in nam zbujajo celó dvome o svoji iskrenosti. Problematičnost treh glavnih oseb je kriva, da se nam zdi marsikaj nezadostno utemeljeno. Ostale osebe pa so povsem čisto jasne in razumljive, naivnež Fleurissoire, resnični pustolovec Protos kakor tudi ženske pojave v romanu.

Gide je klasik čistega sloga, strog, umstven, skoraj pedantski. Ocvrk se je potrudil, da bi bil čim vernejši tolmač posebnosti pisateljevega sloga in se mu je to v splošnem tudi posrečilo. Prevodu je dodal obširen informativen uvod in mi s tem odvzel dolžnost, da bi moral seznanjati širše občinstvo z duhovnim likom ene vodilnih osebnosti sodobne književnosti.

Ocvrkov prevod se čita v celoti gladko in prijetno in ne kaže preveč trdot in senc tujega duha in sloga, kar dokazuje, da ima prevajalec dovolj samo-

stojnega umetniškega okusa in tudi potrebno znanje obeh jezikov. Nekatera mesta so prav posrečena in podana zelo prosto v lepi slovenščini, ne da bi zasenčila misel originala. Tako pravi Ocvirk na str. 125.: „Kar neslo jo je v salon“ (Elle ne fit qu'un bond jusqu'au salon); — „Takšne je klatil“ (ainsi bouffonnant, str. 206.); — „Poberi šila in kopita“ (Plions bagage, str. 242.); — „zastrmel se je v ogenj“ (Le visage contre la flamme, str. 84.) itd.

So pa tudi posamezna mesta, ki so prevedena premalo točno ali premalo jasno, to pa sta dve stvari, ki bi jih moral imeti vsak prevajalec vedno pred očmi ter jih skušal doseči za vsako ceno; ni dovolj, da je njemu misel originala pri prevajanju jasna, najti ji mora obliko, da bo docela ustrezala tudi čitatelju, ki ne pozna originala. Tako se mi zdi nekoliko robato, če pravi Ocvirk, str. 26.: „Tako sta živela ... ter se najbolj ujemala tedaj, kadar sta obrnila drug drugemu hrbet“ (se supportant en se tournant le dos); zmisel originalnega stavka je ta, da sta drug z drugim potrpežljivo ter drug drugemu obračala hrbet. — Str. 32.: „Svetlorjavi skrobljeni oprsnik, ki si ga je kupil ... mu je neprestano uhajal izpod telovnika ... Svilena ovratna ruta ... ki jo je nosil namestu oprsnika ...“ itd. Čitatelj se mora takoj vprašati, kaj je torej nosil, oprsnik ali svileno ruto; original je jasen, ker nam pove s pluskvamperfektom v drugem stavku (le foulard crème qui l'avait remplacé ...), da je nosil izprva (v hotelu) oprsnik, pozneje (v zasebnem stanovanju) pa namestu tega svileno ovratnico; stvar bi bila takoj jasna, če bi bil dodal prevajalec v drugem stavku prislov *zdaj* (Svilena ovratna ruta, ki jo je zdaj nosil namestu oprsnika ...), če se je že hotel izogniti pluskvamperfektu glagola *nadomestiti* (remplacer) ter se izraziti nekoliko svobodneje; tudi „svetlorjavi skrobljeni oprsnik“ ni točen izraz za francoski „*plastron en satin carmélite*“. — Str. 47.: „... in se je vedno čutila zapostavljeno“ (et fait la supprimée) ni točno prevedeno in tudi ne logično; čemu bi se čutila zapostavljeno, kadar je govoril njen mož? *Elle fait la supprimée* pomeni „dela se, kakor da je ni zraven“, kar izraža samo njeno skromnost, ker se noče vmešavati v pogovor. — Str. 51.: „... brez dvoma se je ... zadovoljevala s svojim samotnim življenjem“ (elle a pris son parti de l'isolement de sa vie); pravilno bi se prevod glasil: sprijaznila se je s svojim samotnim življenjem, vdala se je v svoje samotno življenje. — Str. 65.: *un plateau d'émail cloisonné* ni „cinast krožnik“, ampak podstavek iz mozaične sklenine. — Str. 67.: „... ki je neprimerno zavzdihnila“ je nepotrebno olepšavanje francoskega *poussant un gémissement d'animal* (ki je zavzdihnila kakor žival v spanju, po živalsko); — *qui ne demandait qu'à dormir* pomeni: „ki se ji je hotelo samo spati“. — Str. 70.: „In kaj vendar koga briga njegova najnovejša knjiga! (Et qu'importait son dernier livre!)“ Prevajalec ni prav razumel glagola *importer* „važno je, pomeni“; zmisel francoskega stavka je: „Toda kaj njegova zadnja knjiga, to še ni vse! To ni še nič, ne pomeni ničesar!“ Le tako dobimo tudi logično zvezo z naslednjimi stavki. — Str. 71.: „Ni mogel dokončati stavka“ — prav: Stavek mu ni hotel izpod peresa, ni mogel najti primernih besed (La phrase ne venait pas). — Str. 72.: „... se je uveril, da nima primerne oblačila“; točno: uvidel je, da tudi nima povsem primerne oblačila (Julius se rendit compte qu'il n'avait point non plus tout à fait le costume qu'il y fallait). — Str. 86.: „Srce mu je prevzelo neizmerno veselje“ (une joie insolente) — prav: *predrzno* ali *prešerno* veselje. — Str. 105.: „Na Julijevem obrazu se je pokazala osup-

lost" (Les traits de Julius se désolèrent) — prav: *obupanost, pobitost*. — Str. 106.: *un bout de lettre* ni „košček pisma“, ampak „pisemce“. — Str. 108.: „Julij je že kar iz navade osupnil“ (*Par convenance, Julius prit un air consterné*) — prav: Julij je naredil *potrt* obraz samo zaradi *spodobnosti*; *consterné* pomeni sicer tudi „osupel“, toda v tej zvezi ni na mestu. — Str. 109.: „... *omadeževati* tisto, česar sami ne zmoremo“ (*dédaigner*) je pač tiskarska pogreška za „omalovaževati“ — koga naj primemo za ušesa? — Str. 111.: „Ne, nasprotno!“ (Si! Si!) — prav: Pač, pač! — Str. 112.: „... *hočem reči* Poljske“ (*j'allais dire*) — prav: skoraj bi bil rekel. — Str. 117.: „... da ni vredno svetu kazati, kakšni smo v resnici“ (*que, dans ce monde, il importait de n'avoir pas trop l'air de ce qu'on était*) — prav: da je *važno*, da ne kažemo ... — Str. 145.: „... se je sestra *presenečeni* Arnici še bolj odtujila“ (*faisait, aux yeux éblouis d'Arnica sa sœur encore plus distante*): *ébloui* ni „presenečen“, ampak „omamljen, strmeč, občudujoč“. — Str. 160.: „... *v levi roki* siv platnen kovčeg, ... *v levici* ... *dežnik*, *na roki* mu je visel šal ...“; koliko bolj jasno sliko dobimo iz originala: ... *qui tenait à la main droite une valise* ..., à la *main gauche* un vieux riflard, *sur le bras* un châle ... — Str. 170.: „... se je smejal s svojimi sprednjimi zobmi kakor koza“ (*il souriait avec un air de chèvre, au bout des dents*); kako se človek smeje s sprednjimi zobmi, res ne vem; *sourire au bout des dents* se pravi: „smehljati se s stisnjenimi zobmi, prisiljeno, skremžiti obraz v smehlaj“. — Str. 172.: *Sur la nuque* ni „na temenu“, ampak na tilniku. — Str. 174.: „In čeprav je dal zanj precej denarja, se je vendar odločil, da si bo to noč najel sobo v boljšem hotelu“ (*et, dût-il payer cher, ... il n'hésiterait pas ... à descendre dans un des meilleurs hôtels*); iz tega prevoda moramo posneti, da je drago plačal škatlo mrčesnega praška, ki se omenja v prejšnjem stavku, v resnici pa je mišljena hotelska soba; morda je imel to v mislih tudi prevajalec, a se je tedaj izrazil zelo nerodno, gotovo pa ni razumel stavka *dût-il payer cher* „tudi če bi moral drago plačati“ (namreč prenočišče v enem najboljših hotelov). — Str. 181.: za besedami „neka ženska v globoko razgaljeni jutrnji halji“ manjka prevod francoskega *aux cheveux défaits* (z razkuštranimi lasmi). — Str. 182.: „To je *bila* Karla ...“ (*C'est Madame Carola*) — zakaj „je *bila*“ namestu „je“? To je tudi povsem nelogično, saj je Karla stopila v sobo in jo je Baptistin s temi besedami predstavil Fleurissoireju. — Str. 188.: „Toda ob dotiku s to nepokvarjenostjo se je bila njena izprijenost *zbudila*“ (*s'était émue*); iz prevoda moramo sklepati, da je Karlina izprijenost pred tem dotikom „spala“, da je živela Karla kljub izprijenosti vsaj začasno pošteno in da se je pri tej priliki njena nekdanja ali prirojena izprijenost spet predramila, v resnici pa je narobe, v njeni izprijenosti se je oglasilo neko plemenitejše čustvo, vsaj pisatelj je hotel očitno to poudariti. — Str. 201.: *angoisse* ni prizvok „resnobe“, ampak „tesnobe“. — Str. 205.: „... ob votlo, mokro dlan“: *creux de (la) main* pomeni kratko „dlan“. — Str. 218.: „... ni Amadej pri tem mislil na nič posebnega“ — prav: ni Amadej mislil točno na tisto (ne songeait pas bien particulièrement à cela). — Str. 285.: „Gospod Defouqueblize se s *težavo* *zadržuje*“ (*fait rudement bien de se retenir*) — prav: G. D. ravna zelo pametno, da se premaguje. — Str. 293.: „Čeprav ste tako *zapeljive* vnanjosti“ (*séduisant comme vous l'êtes*) — po zmislu ima deležnik *séduisant* vsekako vzročen, ne pa koncesivni pomen, torej: *ker* ste tako *zapeljive* vnanjosti, pri vaši *zapeljivi* vnanjosti. — Str. 303.: „*Snoči* je videl

Julija ...“ (La veille) — bolje: „prejšnji večer“, ker se vse pripoveduje v preteklosti. — Str. 306.: „...kakor bi se hotel upreti *otrploti*“ (l'angoisse) — prav: tesnobi. — Str. 307.: „...ki bi me lahko *izdal*“ (qui pouvait me *dénoncer*) — prav: ovadil. Fr. Sturm. (Konec prihodnjič.)

DR. KAROL OZVALD: PRIRODOSLOVNA IN DUHOSLOVNA SMER PSIHOLOGIJE S PEDAGOŠKEGA VIDIKA. Slovenska šolska matica. Ljubljana. 1934.

V vsaki dobi ima filozofija posebne naloge, zmerom nam mora nekaj povedati o vesoljstvu, svetu, človeku in življenju. Toda zgodi se, da ji v kakšni dobi le malokdo stavlja vprašanja; seveda je kriva časih doba, ki ni v notranjem odnosu s filozofijo, časih pa je kriva filozofija sama, ki ji manjka žive sovisnosti s sodobnostjo. Sicer je rekel Hegel, da je filozofija stroga znanost in da je njen predmet samo resnica, da torej ni stvar mnenja, vere in čuvstva, temveč pojmovno spoznanje, toda duh vsake dobe neizprosno zahteva novih pojmov in novega izraza in tako mora biti tudi filozofija živa podoba časa. Tudi zanjo velja zakon zgodovinske ure. Zato se nihče ni čudil, ko je dr. Beneš v govoru ob otvoritvi filozofskega kongresa v Pragi poudaril, da mora zavzemati filozofija temeljno vodilno mesto v življenju države in človeka vobče.

Celotnost človeške osebnosti sega od vitalnih korenin, ki so predmet biologije, do najtanjših odtenkov individualnega razvoja, ki segajo že v religijo. Torej je človek prirodno in duhovno bitje, ki prelomi prirodni red z vsem, kar stori za samega sebe, ko si osvaja svet, ki ga hoče docela obvladovati. Toda vsaka zmaga mu rodi nov nemir, bojazljivo išče zmisla vsemu svojemu delu. V tem je morda še večji vir religioznega čuvstvovanja kakor v spoznanju nepopolnosti sveta in življenja. Psihologija postane izrazita znanost v kulturno visokih dobah, drugače pa je vselej bolj znanje kakor znanost o človeški duši. Človek hoče zmerom spoznavati samega sebe, oziroma, kakor bi se še drugače reklo, človek hoče živeti brez razočaranj nad samim seboj. Hoče pa spoznati tudi druge ljudi, časih zato, da jih preoblikuje. Da se je podoba dandanašnjega človeka tako predrugačila, temu ni iskati vzroka samo v zmagi tehnike nad vsemi dosedanjimi nazori o času, prostoru, tempu gibanja, delovnimi metodami itd. To je samo glavni vnani simptom. Kulturno važnejši del procesa tehniziranja se namreč odigrava v izoblikovanju in poduhovljenju novih oblik mišljenja in praktičnega dejanja. Ta proces ima seveda tudi negativno stran: mlajša, strukturno drugačna generacija se bori za nov svet oblik, stara družba pa se v marsičem razkraja, forme postajajo prazne, morale brez moči, najboljši posamezniki brez upoštevanja. Oblikuje se nov človek.

Kant je rekel, da je človek samo to, kar stori vzgoja iz njega. Ni res, da bi samo vzgoja slonela na kulturi, temveč tudi kultura sloni na vzgoji. Po tej dialektiki je tudi vzgoja važen činitelj, ki preobraža človeka in z njim dobo. Vzgoja je sprejemanje in dajanje, vdihavanje in izdihavanje duhovnega etra.

Nova knjiga univerzitetnega profesorja dr. Karla Ozvalda „Prirodoslovna in duhoslovna smer psihologije s pedagoškega vidika“ je načela pri nas važno vprašanje, ki pa ga bo v vsej širini in globini razumel le tisti, ki pozna tudi „Osnovno psihologijo“, delo istega avtorja. Prirodoslovna smer psihologije trdi, da je doživljaj psihično nedeljiva prvina, podobno kakor je atom fizičnemu svetu, za duhoslovno usmerjenega psihologa pa je nedeljiva prvina

individuum. Jasno je, da se s teh različnih vidikov rode različna spoznanja in svojevrstni pomen obeh smeri za vzgojo.

Psihologija je vzgojstvu važna svetovalka, kajti v pedagoški praksi in teoriji je nujno potrebno uvaževanje duševnega življenja. Psihološko spoznavanje je tesno zvezano s pedagoškim oblikovanjem. Zanimiva in pregledna je Ozvaldova delitev posameznih smeri v sodobni psihologiji. Pisec poda označbo prirodoslovne psihologije, ki hoče spoznavati duševnost po eksaktnih metodah in kot nekakšna fizika duševnega življenja proučuje samo duševni skelet človeka. Ima pa ta smer za seboj petdeset let uspešnega razvoja in je postala že klasična šola v sodobni psihologiji. S pridom nam streže, kadar vprašamo, kakšne lastnosti imajo razne strani naše duše in po kakšnih zakonih delujejo te strani. Vzgoji pomaga zlasti pri razvoju individualnih sposobnosti človeka.

Posebej se loteva Ozvald psihoanalize, katere osrednja os je spodnja zavest in njena dinamika. Freud loči dvoje neenakih polovic v človeški duševnosti: manjšo, jasno zavest, in večjo, spodnjo zavest (ta lepa izraza uporablja Oton Župančič v prevodu Sage o Forsytih). Adlerjeva individualna psihologija pa naglašja v duševnem razvoju človeka vpliv socialnega okolja ter poudarja celotnost človeške duševnosti. Obe prinašata mnogo novih, pedagoško važnih spoznanj za razumevanje mlade duše, zlasti njene gonske strani. Obe sta nekako na prehodu med prirodoslovno in duhoslovno psihologijo.

Duhoslovni psihologiji je izhodišče totalnost duše, ki ima svojevrstno zasnovo, po kateri gre tej psihologiji pred vsem drugim za spoznavanje poedinca, ko bi ga rada tako in toliko spoznala, da bi ga bilo mogoče obvladati. Hoče ga razumeti zlasti v njegovem razmerju do duhovnega in kulturnega sveta. Vzgojno prizadevanje mora poskrbeti, da mladina rase organsko v celotno kulturo in civilizacijo svoje dobe. Pripraviti mora človeka za opravljanje kulturnega dela, za katero je važno teženje od nižjih k višjim vrednotam. Ozvald nam je v tej knjižici pokazal, da imamo v prirodoslovni in duhovni psihologiji dvoje vrst znanja o psihološko-antropološki strani človeka. Na koncu knjige je navedena obilna literatura.

Knjiga je pisana jasno in v lepem jeziku. Izšla je kot redna publikacija Slovenske šolske matice v Priročni pedagoški knjižnici. Najnovejšo delo profesorja Ozvalda je zbudilo zaradi aktualnosti problema, ki ga obravnava, dosti zanimanja. Originalnost njegovih misli pa dokazuje dejstvo, da je objavila svetovno znana in priznana nemška revija „Die Erziehung“ podrobnejši izvleček te knjige.

Franc Bajd.

„KNJIŽEVNI HORIZONTI.“ Zagrebačka književna revija. Uredio Ladislav Zimbek. Zagreb. 1934.

Nastop literarne revije, kakršna so „Književni Horizonti“, je treba gledati iz perspektive zagrebških književnih razmer. Kakor je pravilno poudaril urednik, je vsak literarni list samostojno živo bitje. List je organizem, ki rase iz določenih književnih tal, iz odrejenih socialnih in kulturnih relacij, s katerimi je povezan genetično in vzročno in na katere spet kot del njihove idejne vrhnje zgradbe po dialektičnih zakonih medsebojnega vplivanja učinkuje tudi sam. V tolikanj razrvani književni sredini, kakor je zagrebska, je pojav književnega glasila z reformatorskimi težnjami nujen in razumljiv. „Ovu reviju“, piše urednik, „pokreće književna potreba savremenog književnika... da bi uzmgli manifestirati svoje poglede na savremenu književnu i društvenu stvarnost...“

Ne možemo biti zadovoljni sa pseudoknjiževnim listovima... Ne možemo biti zadovoljni s... listovima, koji su daleko od današnjeg socijalnog života... Ne možemo biti zadovoljni s književnim djelima, koja to nisu, te su mogla nastati samo u ovakvoj sredini, gdje književno ime ne znači ništa, i gdje do književnika nitko ništa ne drži. U sredini, gdje novine proglašuju loša djela... odličnim književnim djelima, ...analfabete genijima, konstantno prešućuju pojedine dobre pisce, gdje se književno društvo pretvara u pogrebno, ... gdje odbornici... nekih književnih institucija nisu u životu napisali ni jednog beletrističkoga retka.“ Nadalje naglašava urednik, da „povremena književna revija mora imati svoj *pogled na svijet*, i taj pogled mora biti jasan, ... list mora biti odraz naše savremene stvarnosti...“ Čeprav pravi urednik, da „Književni Horizonti“ — „ne namjeravaju stvarati škole i struje, podizati prašinu, isticati zastave, bježati za modom i -izmima“ in se „pojavišu bez velikih programa“, se vse te izjave vendar beró kot program, in sicer kot program, ki je v zagrebskih razmerah razveseljiv, upravičen in nujno potreben. Res, bolj kakor kdaj je dandanes v Zagrebu potrebna revija, „koja donosi svijetlo u tu našu književnu tamu, revija koja koraca samostalno ispred našeg književnog zbivanja, koja je u svakom pogledu progresivna, aktivna i savremena...“

Z vsemi temi obeti si je revija sama naložila teško preizkušnjo in neko apriorno obveznost v kvalitativnem in idejnim oziru. Obvezala pa je tudi recenzenta, da presodi v luči njenih lastnih kriterijev takisto njo samo.

Pričujoči prvi letnik se je resno trudil, da bi se približal omenjenim načelnim izjavam; vendar ni mogoče reči, da jih je izpolnil do kraja. Res je zbral list okoli sebe lepo število mladih moči in je ob zaključku leta lahko poudaril, da se čuti „kao cjelina, ... koja znade što hoće i za čim ide“. Po rezultatih pa nas o tem le ni docela prepričal. Zlasti ga označuje neki eklekticizam, ki se ne ujema z reformatorskimi nagibi in poudarjanjem enotne osnovne linije. Poleg prispevkov, ki pričajo o socialni usmerjenosti in sociološkem prijemu (Duhovna kriza sadašnjosti; dve Klopčičevi pesmi: Pismo iz predmestja, Drečnik Andrej govori; Gavella o Krleži, dva članka; nekatere pesmi) — je pokazal list še literarno-zgodovinske težnje (trije članki o Matošu, dva o Vidriću, pisma A. B. Šimića), razen tega pa nekakšen regionalizam, ki prehaja pogosto v folklorizam; le-ta pa se mi zdi dokaj čudna družina socialnega in aktualističnega momenta. Zlasti je ta nota očitna v kajkavski in čakavski liriki; pesmi S. Ostroškega (kajk.) kažejo sicer nekakšen socialen nadih, a stihi N. Pavića (kajk.) in D. Gervaisa (čak.) idejno ne prestopajo ozkega okvira zgolj opisne in malo aktualne folkloristične pesmi; upravičenost te vrste poezije (zlasti že zelo obrabljene kajkavske) pa se mi zdi precej dvomljiva.

Proza je kvantitativno zastopana slabo in jo (izvzemši prevodov) predstavljajo odlomki dokaj zanimivega romana „Dva svijeta“ (Školovanje Augusta Brezovečkoga, L. Žimbek) in dva precej medla prispevka (S. Galinec: novela „Kruške“; Z. Kulundžić: odlomek „Ljerkini život“). Tudi lirika, ki ni dala pomembnejših stvaritev, kaže neenotno podobo: artizem T. Ujevića in rajnega A. B. Šimića, ruralizam A. Ujdurovića, S. Ostroškega, S. Baneka, S. Diane in obeh folkloristov, intelektualistično pobarvana pesem M. Matijaševića itd. Pesmi so še prispevali L. Žimbek (še najboljši prispevki iz poezije) in M. Jirsak (ki pa je še preveč neizčiščen — zlasti idejno —, da bi mogle veljati vse

pohvale, ki jih je o njem napisal urednik; pretirana je tudi urednikova hvala T. Ujevića). Sodobne problematike se dotika Žimbrevov članek o filmu (Mrtvo-rođena umjetnost), ki pa prav po duhamelovsko ne sega do družbenega jedra filmskega vprašanja. Slednjič je omeniti še nekatere prispevke iz literarne teorije (J. Berković: Postanak romana; D. Čepulić: Komično i tragično u Molière-a, ... u Dostojevskoga, Molière-a i Manna).

Vse to, sicer bogato, pestro in aktualno gradivo pa ni porazdeljeno po kakšnih enotnih, docela jasnih smernicah, kar bi bilo pričakovati po uvodnih napovedih. V doslednem zmislu svojih lastnih obljub torej list ni čisto zadovoljil. Kot informativen razglednik po svetovni literaturi pa je ustregel; na tem mestu je treba zlasti omeniti posrečeno izbrane prevode (Jirži Weil, avtentična poročila o najnovejši ruski književnosti; Ehrenburg: O francoski literaturi; Mayerhold: Ideologija i tehnologija u kazalištu, Moskovski Hudožestveni Teatar). Razen tega je list poročal o Duhamelu (hkratu s prevodom odlomka iz „Prizorov iz bodočega življenja“), Dos Passosu, Joyceu, francoskem gledališču, švicarski literaturi, Olbrachtu, Kischu, znameniti socialni knjigi A. Szilágyija „Selo Demetrovo“, Londresu, angleški pisateljici V. Woolfovi, Krleži, našem Molku itd. Zanimiva so Beethownova pisma; prevod A. Gidea pa se mi ne zdi posrečeno izbran.

Kljub temu, da tedaj list še ni dosegel tiste stopnje in smeri, ki jo je kot svojo nalogo sam označil (pri čemer je treba upoštevati kot olajševalno okoliščino neverjetne težave in neprijetnosti, s katerimi se mora boriti v Zagrebu vsako resno književno podjetje), je treba poudariti prednosti „Književnih Horizontov“: kritikizem in poštenje. Kritikizem je pokazal več volje kakor pa končnih rezultatov in se ni vselej izživiljal na kritike najpotrebnejšem gradivu; docela pa je list izpolnil drugi princip in je urednik v zadnji številki upravičeno zapisal: „... pazili smo u prvom redu na književno poštenje!“ Tu je treba omeniti borbo, ki se je pričela z urednikovim člankom „U odbranu mrtvoga A. B. Šimića“ ter še nekaj manjših primerov, kjer so „Književni Horizonti“ moško udarili po gnilih razmerah v sodobnem literarnem Zagrebu; in to priznanje za tamošnje razmere ne pomeni malo.

Ivo Brnčić.

MRAK V IDEJAH

*Prijatelj, s to stvarjo je pač tako:
v idejah veje zdaj črnjanski zrak.
Zato odtod, kjer je precej mračno,
prišel v Ideje je ljubljanski Mrak.*

M. K.

Popravi v glosi: „Stoletja beležk brez literarne tradicije“ v slovenski literarni zgodovini: Tiskarski škrat je na 291. str. napravil nezmiselno zvezo: „Čprav pa je dal Grafenauer nekaj takih osvetljav, ki jih bom upošteval, bom vnovič oblikoval to poglavje. Sodim vendar tako...“ Čitati je treba tako: „Čprav pa je dal Grafenauer nekaj takih osvetljav, ki jih bom upošteval, ko bom vnovič oblikoval to poglavje, sodim vendar tako...“

Fr. Kidrič.

V članku „Obraz slovenskega gledališkega igralca“ popravi na str. 268. letnico 1924 v letnico 1914. Na str. 270. pa je izpadla zadnja vrsta, ki se glasi: „Upajmo, da nam Skrbinšek zbere in ohrani svoje sodbe o vrstnikih in tovariših.“

I. G.